

บทที่ 9

บทสรุปและอภิปรายผล

งานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารกับวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมไทย” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งศึกษาผ่านทั้งตัวบทที่เป็นเอกสาร และกลุ่มผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ (active aging) สองกลุ่มคือ กลุ่มแรก ชมรม OPPY และกลุ่มที่สอง ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร เพื่อแสดงให้เห็นการทำงานของวาทกรรมอัตลักษณ์ที่มีสองส่วนคือ สังคมกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุเป็นอย่างไร ในทางตรงกันข้ามผู้สูงอายุที่มีความแตกต่างกันจะกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองเช่นไร และที่สำคัญคือ วาทกรรมทั้งสองนั้นปะทะกันอย่างไร

โดยที่งานวิจัยนี้วางอยู่บนวัตถุประสงค์สามข้อคือ (1) ศึกษาการสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยผ่านสถาบันการแพทย์ นโยบายรัฐ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการสื่อสาร (2) ศึกษาการสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยของผู้สูงอายุในเมืองและชนบทที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ และ (3) ศึกษาความสัมพันธ์ของวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยทั้งจากสถาบันและกลุ่มผู้สูงอายุในเมืองและชนบทที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้กรอบการศึกษาตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ซึ่งสนใจมิติเชิงอำนาจในการกำหนดความหมายของชีวิตมนุษย์ และในเวลาเดียวกันก็ตั้งข้อสังเกตด้วยว่ามนุษย์เองก็ย่อมมีอำนาจในการต่อสู้ต่อรองความหมายด้วยเช่นกัน จากแนวคิดหลักดังกล่าวจึงนำไปสู่แนวคิดย่อยสามแนวคิด คือ แนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ อัตลักษณ์ และการสื่อสารของผู้สูงอายุ

แนวคิดแรก คือ แนวคิดเรื่องผู้สูงอายุ แนวคิดดังกล่าวสนใจว่า ความสูงอายุมิได้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ แต่เป็นเรื่องที่สังคมเป็นผู้กำหนดความหมายของผู้สูงอายุ นั่นก็คือ สถาบันต่างๆ ล้วนแล้วแต่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการนิยามความหมายของผู้สูงอายุด้วยกันทั้งสิ้น นับตั้งแต่สถาบันการแพทย์ รัฐ สังคม เศรษฐกิจ และการสื่อสาร อันทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็นวัตถุในการศึกษา อย่างไรก็ตามแนวคิดลำดับถัดมาคือ อัตลักษณ์ กลับเริ่มเสนอให้เห็นในทิศทางกลับกันว่า แม้ว่า สถาบันต่างๆ จะกำหนดความหมายของผู้สูงอายุก็ตาม แต่ทว่า ผู้สูงอายุก็ย่อมมีอำนาจในการกำหนดความหมายของตนเองได้เช่นเดียวกันภายใต้อำนาจที่คนอื่นกำหนด และแนวคิดสุดท้าย คือ การสื่อสารของผู้สูงอายุ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุเป็นทั้งผู้รับการสื่อสารแล้ว ยังกลายเป็นผู้ที่สื่อสารและสร้างอัตลักษณ์ของตนเองได้อีกด้วย และที่สำคัญคือ การสื่อสารยังเป็นมิติสำคัญที่จะเผยให้เห็นถึง “อำนาจ” ในการกำหนดความหมายอัตลักษณ์ทั้งจาก

คนอื่นและตนเองได้อีกด้วย และแนวทางดังกล่าวก็คือ การศึกษาวาทกรรมตามแนวทางของ Foucault

และเพื่อจะเผยให้เห็นคำตอบดังกล่าว จะใช้เครื่องมือการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse analysis) ตามแนวทางของ Foucault และ Fairclough คือ การวิเคราะห์ด้วบท ปฏิบัติการ วาทกรรม และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม เพราะการวิเคราะห์วาทกรรมจะช่วยแสดงให้เห็น การครอบงำของอำนาจที่มีต่อมนุษย์ ความพยายามของมนุษย์ที่ต่อสู้กับอำนาจที่ครอบงำ และการปะทะกันอย่างเด่นชัด

จากแนวคิดดังกล่าวจะนำมาสู่ผลการศึกษาในหัวข้อที่ 1-3 ซึ่งตอบคำถามตาม วัตถุประสงค์งานวิจัยที่ตั้งไว้ หลังจากนั้นก็นำไปสู่การอภิปรายผลในหัวข้อที่ 4-5-6 โดยลำดับแรก อำนาจที่สถาบันกำหนดวาทกรรมอัตลักษณ์ ลำดับถัดมาจะแสดงให้เห็นการต่อสู้ของอัตลักษณ์ที่ ผู้สูงอายุกำหนดภายใต้อำนาจของสถาบัน หัวข้อที่ 6 เงื่อนไขของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยที่เข้มแข็ง และมีคุณภาพ และการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้สูงอายุกลุ่มอื่นๆ จากนั้น จะนำเสนอข้อจำกัดของ งานวิจัยในหัวข้อที่ 7 และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไปในหัวข้อที่ 8 ดังรายละเอียดตามลำดับ

1. การสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยผ่านสถาบันหลัก 5 แห่ง

ตามกรอบแนวคิดของการศึกษาวาทกรรมของ Foucault จะสนใจการค้นคว้าการสื่อสาร จากอดีตถึงปัจจุบันและศึกษาตามข้อมูลที่กระจายตามทิศทางต่างๆ ประหนึ่งการขุดค้นทาง โบราณคดีเพื่อจะแสดงให้เห็นความพยายามใช้อำนาจในการสร้างความหมายต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ ปรากฏขึ้นมาในแต่ละช่วงเวลาและแต่ละสถานที่ การค้นคว้าในแนวทางดังกล่าวเรียกว่า archeology/ genealogy หรือวงศาวិทยา จากแนวคิดดังกล่าว นำมาสู่การศึกษาวาทกรรม อัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทย ด้วยการขุดค้นในด้วบทที่กระจัดกระจายในอดีตถึงปัจจุบันและกระจาย ตามสถาบันต่างๆ ทั้งสถาบันการแพทย์ รัฐ สังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการสื่อสาร เพื่อจะ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างความหมายของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ซึ่งจะมีลักษณะ หลากหลายและไม่ต่อเนื่อง

จากการขุดค้นข้อมูลต่างๆ และนำมาจัดระบบพบว่า สถาบันสังคมต่างพากันมองผู้สูงอายุ เป็น “วัตถุ” และกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุโดยอาจสามารถจัดแบ่งได้ 3 ยุคด้วยกัน คือ ยุคแรก สังคมเกษตรกรรม : ความชราตามธรรมชาติโลก ซึ่งจะให้ความสำคัญผู้สูงอายุตามทัศนะของ ศาสนาพุทธ คือ การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติ ยุคที่สอง สังคมอุตสาหกรรม : การจัด ระเบียบความชรา หรือการที่สถาบันต่างๆ โดยเฉพาะรัฐและการแพทย์ ก้าวเข้ามาจัดระเบียบ ผู้สูงอายุ ดังเช่น การกำหนดอายุผู้สูงอายุโดยนับตัวเลข 60 ปี จากองค์การอนามัยโลก การมอง

ผู้สูงอายุในฐานะความอ่อนแอของโรคที่ต้องรักษา และยุคที่สาม สังคมข้อมูลข่าวสาร: ความชราที่จัดการได้ จะพิจารณาผู้สูงอายุที่พึ่งพิงตนเอง สามารถจัดการตนเองได้ แม้กระทั่งการจัดการชีวิตที่ยืนยาว รายละเอียดดังนี้

ยุคแรก สังคมเกษตรกรรม: ความชราตามธรรมชาติโลก เป็นการมองความชราเป็นเรื่องของธรรมชาติตามแนวคิดของศาสนาเป็นหลัก จึงส่งผลให้เกิดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่เราพึงให้ความเคารพตักตวง อีกทั้งการยกย่องผู้สูงอายุในฐานะผู้รู้และเชี่ยวชาญ รวมถึงความชราเป็นสิ่งที่เกิดได้ตามธรรมชาติไม่มีใครหนีพ้น ทั้งนี้ ก็เนื่องมาจากชุดความรู้เรื่องศาสนาและบริบทสังคมไทยที่ยกย่องผู้สูงอายุทำให้ผู้สูงอายุมีอำนาจในการกำหนดตนเองในแง่มุมบวก

ในอีกด้านหนึ่งเนื่องจากผู้สูงอายุมีอำนาจ จึงทำให้เกิดการเตือนผู้สูงอายุให้อย่าใช้อำนาจในทางที่ผิดและจงทำความดีเอาไว้ ดังเช่นการเตือนสติเรื่องเพศ ดังสำนวนที่ว่า “เฒ่าหัวงู” หรือเตือนสติให้ทำประโยชน์ เช่น “เฒ่ามะละกอ” หากไม่ทำประโยชน์ก็จะกลายเป็นผู้ไร้คุณค่า

ทว่า เมื่อสังคมไทยก้าวสู่สังคมอุตสาหกรรม นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้าเป็นต้นมา สถาบันต่างๆ ก็ถูกสถาปนาขึ้น ทั้งการแพทย์ รัฐ สังคม เศรษฐกิจ และการสื่อสาร และยังผลให้สถาบันดังกล่าวก้าวเข้ามามีอำนาจในการกำหนดอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมองผู้สูงอายุในฐานะ “ปัญหา” และต้อง “จัดระเบียบ” ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สังคม และแม้กระทั่งจิตวิญญาณ โดยเฉพาะสภาพใจของผู้สูงอายุที่อ่อนล้าในสังคมยุคนี้ สถาบันที่ก้าวมาจัดระเบียบผู้สูงอายุอย่างหนักหน่วง ได้แก่ สถาบันการแพทย์เข้ามามีการจัดการร่างกายในฐานะโรค เช่นเดียวกันกับสถาบันรัฐที่ก้าวมาให้ความสำคัญต่อผู้สูงอายุผ่านนโยบาย กฎหมาย เช่น การนิยามอายุผู้สูงอายุและจัดระเบียบอายุที่ควรจะทำหน้าที่หรือเกษียณ การสงเคราะห์ผู้สูงอายุ เป็นต้น นอกจากนั้นสถาบันทั้งสองยังทำหน้าที่เผยแพร่แนวคิดดังกล่าวกระจายผ่านสถาบันการสื่อสาร โดยเฉพาะการสื่อสารมวลชนและสถาบันเศรษฐกิจ จนทำให้ผู้สูงอายุถูกมองในแง่ลบในฐานะผู้อ่อนแอและผู้พึ่งพิง

ในทางกลับกัน แม้สถาบันหลักในยุคสังคมอุตสาหกรรมจะสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในเชิงลบก็ตาม แต่กลับมีบางส่วนที่ยังคงย้อนกลับสู่วาทกรรมในสังคมเกษตรกรรม คือ ผู้เชี่ยวชาญ (เฉพาะด้าน) และความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ ดังเช่น ในสถาบันรัฐ พยายามระบุให้เห็นว่า การสงเคราะห์ผู้สูงอายุและการสร้างวันผู้สูงอายุก็เพื่อเหตุผลสำคัญคือ การตอบแทนพระคุณผู้สูงอายุ หรือการตอกย้ำว่าผู้สูงอายุมีความเชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรม ส่วนสถาบันเศรษฐกิจ ยังได้ผสมวาทกรรมความเชี่ยวชาญและกตัญญูลงไปในโฆษณาสินค้า เพื่อสร้างความหมายใหม่ให้กับสินค้าว่า มีอายุยาวนานและยังคงมีคุณค่าไม่ต่างจากผู้สูงอายุที่มีความรู้และประสบการณ์ หรือการซื้อสินค้าก็เพื่อสนองพระคุณของผู้สูงอายุ

แต่อย่างไรก็ดีวาทกรรมผู้สูงอายุผู้เชี่ยวชาญในสังคมอุตสาหกรรมนี้ยังคงเป็นวาทกรรมรองที่ถูกวาทกรรมหลักคือ ความอ่อนแอและพึ่งพิงกลบทับอยู่ ต่างไปจากวาทกรรมความกตัญญูที่ยังคงผลิตซ้ำไม่หลุดไปจากสังคม

เมื่อสถาบันต่างๆ ในยุคนี้กลายมามีอำนาจหลักในการกำหนดผู้สูงอายุ โดยที่ตัวผู้สูงอายุเองนั้น กลับไม่ได้มีอำนาจในการกำหนดตัวตนเจกเช่นในสังคมเกษตรกรรม ผู้สูงอายุในยุคนี้จึงกลายเป็นเพียง “วัตถุ” หรือการทำให้มนุษย์อยู่ภายใต้อำนาจที่กำหนดตัวตนจากสังคมโดยไม่รู้เนื้อรู้ตัว แม้ว่า อาจจะมีผู้สูงอายุบางคน หรือมีการรวมตัวเป็นชมรม และก้าวเข้ามากำหนดตนเองก็ตาม แต่ก็เป็นส่วนน้อยและมีความถ้อยในการเผยแพร่ต่ำแต่ก็ถือได้ว่าเป็นความพยายามในการต่อสู้ความหมาย

ส่วนในยุคที่สาม สังคมข้อมูลข่าวสาร: ความชราที่จัดการได้ ในด้านหนึ่งจะทำทลายความหมายของความชราในด้านลบ ทั้งความอ่อนแอและพึ่งพิง และเริ่มให้คุณค่าผู้สูงอายุที่สามารถจัดการตนเองได้ โดยอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ วิธีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ (The Modern Old) และการมีส่วนร่วมในสังคมของผู้สูงอายุตามแนวคิด active aging ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่นำเข้ามาจากตะวันตกผสมผสานกับการย้อนคืนสู่ภูมิปัญญาผู้สูงอายุในสังคมเกษตรกรรม ผู้สูงอายุจึงกลับกลายมามีอำนาจในการกำหนดความหมายของตนเองที่เข้มแข็ง พึ่งพาตนเอง และทำประโยชน์เพื่อสังคม

การถือกำเนิดขึ้นของแนวคิดดังกล่าวสืบเนื่องมาจากเงื่อนไขสองข้อ คือ

ข้อแรก การพัฒนาของสถาบันการแพทย์สมัยใหม่ การก่อตัวของเทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ ได้ทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็นผู้ที่มีอำนาจในการจัดการร่างกายผู้สูงอายุให้สามารถมีอายุยืนยาวนานได้ด้วย

ข้อที่สอง การพัฒนาของสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมในระบบ “ทุนนิยมใหม่” จากเดิมผู้สูงอายุถูกจำแนกแยกแยะออกไปด้วยการเกษียณไม่ต้องทำงานในสังคมอุตสาหกรรมเพราะหมดแรงเมื่อเทียบกับหนุ่มสาว แต่สภาพสังคมแบบใหม่กลับเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานที่ใช้ “ความรู้” ผู้สูงอายุจึงเริ่มกลายเป็นกลุ่มเป้าหมายของแรงงานใหม่

ส่วนในอดีตที่รัฐต้องสงเคราะห์ผู้สูงอายุ เมื่อปริมาณผู้สูงอายุเพิ่มสูงขึ้นจากความก้าวหน้าทางการแพทย์ ภาระการดูแลจากรัฐก็ทวีมากขึ้นจนไม่สามารถที่จะดูแลได้อีกต่อไป จึงต้องสถาปนาวีธีคิดใหม่ให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ดูแลตนเองหรือไม่เช่นนั้นก็ให้ผู้สูงอายุร่วมรับผิดชอบกับภาครัฐ เช่น การออกร่วมกับภาครัฐ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังเริ่มพัฒนาให้ผู้สูงอายุกลายเป็น

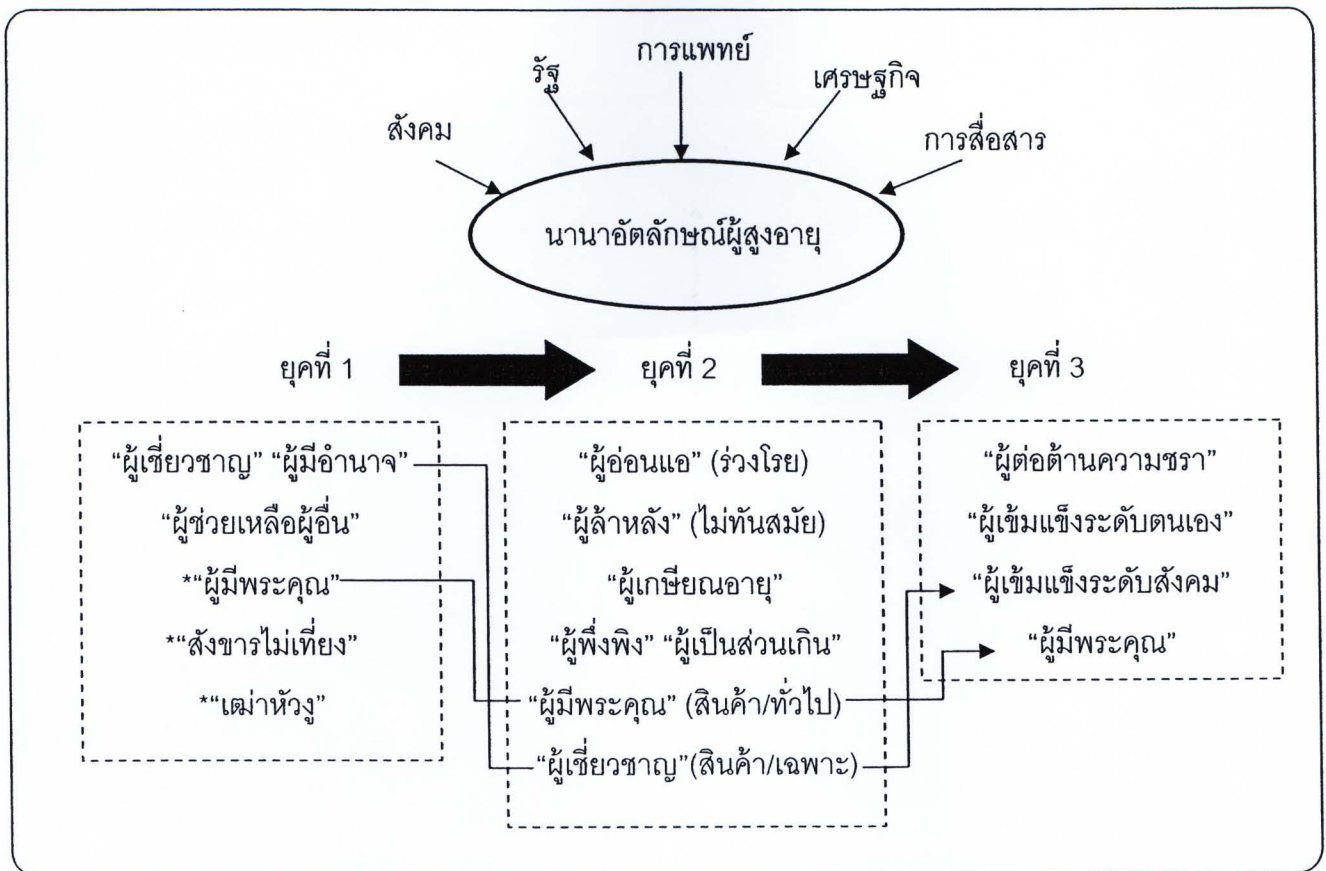
“ผู้บริโภคร” เพื่อจะได้ใช้จ่ายเงินเกษียณที่ได้รับไปเพื่อรองรับกับระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตและการบริโภค

และจากเงื่อนไขดังกล่าวสถาบันการสื่อสาร โดยเฉพาะสื่อสารมวลชนก็กลายมาเป็นสถาบันหลักที่สำคัญในยุคนี้ที่ทั้งเป็นผู้ช่วยถ่ายทอดและผลิตซ้ำว่าทรรณอัตลักษณ์ดังกล่าวให้กับผู้สูงอายุและคนทั่วไป

ในทางกลับกัน ตามแนวคิดของ Foucault การมีอำนาจของผู้สูงอายุที่กำหนดตนเองก็แฝงเร้นด้วยพลังอำนาจที่สังคมกำหนดอย่างไม่รู้เนื้อตัว นั่นก็คือ อำนาจแห่งความรู้ของการแพทย์สมัยใหม่ การแพทย์ทางเลือก แนวคิด active aging และวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ (The Modern Old) ที่กำหนดให้ผู้สูงอายุดำเนินชีวิตที่พึ่งพาตนเองมากกว่าพึ่งพิงผู้อื่น นั่นก็หมายความว่าผู้สูงอายุก็ไม่อาจหลบหนีพ้นจากอำนาจที่สังคมกำหนดตัวตนได้โดยสิ้นเชิง

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้สูงอายุที่สามารถลิขิตชีวิตตนเองได้ก็อาจจะจำกัดเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุบางคน เช่น ผู้สูงอายุที่มีความรู้ มีความเข้มแข็ง หรือมีฐานะที่ดี มิได้หมายถึงผู้สูงอายุทุกคนในสังคม ผู้สูงอายุคนอื่นๆ ที่ไม่เข้าเกณฑ์นี้ก็อาจกลายเป็นผู้สูงอายุที่ตกอยู่ในสังคมอุตสาหกรรมที่อ่อนแอและพึ่งพิง หรือไม่เช่นนั้นก็ต้องรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้กับตนเอง เช่น ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ในงานวิจัยนี้

เมื่อพิจารณาอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่ถูกสร้างขึ้นในทุกยุคทุกสมัยแสดงให้เห็นว่าวาทกรรมอัตลักษณ์ที่เดิมเคยถูกมองว่าจะมีลักษณะหนึ่งเดียว ทว่า ในเชิงทฤษฎียุคหลังสมัยใหม่ตามปรัชญา anti-essentialism และงานวิจัยกลับยืนยันว่า อัตลักษณ์ผู้สูงอายุมีความ “หลากหลาย” และ “ไม่ต่อเนื่อง” ในแต่ละยุคแต่ละสมัย ดังรูปภาพที่ 73

รูปภาพที่ 73 นานาอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่ถูกกำหนดจากสถาบัน

"ความหลากหลาย" และ "ไม่ต่อเนื่อง" นั้นมาจากการเปลี่ยนแปลงของอำนาจของสังคม จากสังคมเกษตรกรรม สู่สังคมอุตสาหกรรม และสังคมข้อมูลข่าวสารที่ปะทุขึ้นมา โดยที่ภายใต้ สังคมแต่ละยุคนั้นได้สร้างชุดความรู้ในการอธิบายความหมายผู้สูงอายุที่ต่างกันไป ทั้งการแพทย์ รัฐ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และการสื่อสาร (สำหรับเส้นเชื่อมโยงและดอกจันจะอธิบาย ผลในหัวข้อที่ 4.2)

แต่ในท้ายที่สุด แม้จะมีการจำแนกแยกแยะอัตลักษณ์ออกเป็นแต่ละยุคสมัย อัตลักษณ์ ของผู้สูงอายุในสังคมไทยที่เริ่มกลายเป็นสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ก็ยังคงปรากฏอัตลักษณ์ ในยุคอดีต คือ สังคมเกษตรกรรมและสังคมอุตสาหกรรมไปพร้อมๆ กัน เพราะสังคมไทย ยังไม่ได้ก้าวข้ามสังคมเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมไปทีเดียว แต่จะมีลักษณะการค่อยๆ ผสมผสานแต่ละยุคเข้าด้วยกัน

2. การสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยในเมืองและชนบทที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ

ในขณะที่หัวข้อที่ผ่านมาให้น้ำหนักต่อการที่สถาบันต่างๆ มีอำนาจในการกำหนดวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทย จนทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็น “วัตถุ” ที่ถูกกำหนดความหมายตามแนวคิดของ Foucault แต่สำหรับในหัวข้อนี้จะแสดงให้เห็นในมุมที่แตกต่างไปโดยหันไปสู่แนวคิดอีกด้านที่ว่า ผู้สูงอายุน่าจะมีอำนาจในการกำหนดความหมายของตนเอง

และจากแนวคิดดังกล่าวจึงนำไปสู่การศึกษากลุ่มผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพสองกลุ่ม ทั้งในส่วนเมืองและชนบท คือ กลุ่มชมรม OPPY ซึ่งเป็นผู้สูงอายุในเมืองที่สนใจการใช้คอมพิวเตอร์ และกลุ่มชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ซึ่งรวมกลุ่มกันเพื่อทำประโยชน์แก่สังคม จุดที่สำคัญคือ ทั้งสองกลุ่มนี้อยู่ภายใต้สังคมข้อมูลข่าวสาร ที่เริ่มมองว่าผู้สูงอายุสามารถเข้ามาจัดการความชราได้ แต่การจัดการดังกล่าวนั้นก็ยังมีความแตกต่างกันตามทรัพยากรของตน อันจะแสดงให้เห็นในรายละเอียดต่อไป

จากการศึกษาด้วยการสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ และการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มตามแนวทางการวิเคราะห์วาทกรรมของ Foucault และ Fairclough พบว่าผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มนี้ต่างพากันนิยามตนเองในด้านบวกภายใต้สังคมข้อมูลข่าวสาร: ความชราที่จัดการได้ โดยมีจุดต่างกันตามลักษณะของประชากรของแต่ละกลุ่ม กล่าวคือ

กลุ่มชมรม OPPY จะนิยามตนเองโดยรวมว่า “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค” หรือผู้สูงอายุที่ยังคงกระตือรือร้นสนใจสิ่งใหม่ๆ รอบตัว โดยใช้สื่อสมัยใหม่คือ “คอมพิวเตอร์” เป็นเครื่องมือที่ช่วยเปิดโลกของตน เท่ากับย้อนไปสู่คุณค่าในสังคมอุตสาหกรรมที่เน้นความรู้สมัยใหม่

ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร กลับนิยามตนเองโดยรวมว่า “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน” อันเป็นการยืนยันถึงคุณค่าของตนเองเช่นในสังคมเกษตรกรรม แต่จะมีจุดต่างตรงที่คุณค่าของผู้สูงอายุในยุคนี้มาจากการรวมตัวกันเป็นชมรมเพื่อร่วมกันต่อสู้ความหมายในด้านบวกกลับคืนมาภายหลังจากสังคมอุตสาหกรรมที่สร้างความหมายของผู้สูงอายุในด้านลบหรือความอ่อนแอ ผู้สูงอายุกลุ่มนี้จะใช้การสื่อสารในอดีต และภูมิปัญญาของตนที่จะสร้างความหมายของตนในด้านบวก

ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างต่อสู้ด้วยการนิยามตนเองด้วยการใช้อำนาจผลิต “ความรู้” ที่สร้างขึ้นมา เช่น กลุ่ม OPPY สร้างชุดความรู้ในยุคใหม่เรื่อง “การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่สำหรับผู้สูงอายุ” และ “วิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่” ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ก็สร้างชุดความรู้ในชุมชนเรื่อง “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” “ความสามารถทางการสื่อสาร” และ “การบริหารจัดการผู้สูงอายุ” เพื่ออธิบายความหมายตนเองในแง่บวกคือ มีศักยภาพ

นอกจากนั้น ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มยังใช้กลยุทธ์การ “ผนวก” (inclusion) ตนเองให้เสมอเหมือนบุคคลทั่วไปในสังคม วิธีดังกล่าวต่างไปจากการที่กำหนดความหมายของผู้สูงอายุที่พยายาม “จำแนกแยกแยะ” (exclusion) ผู้สูงอายุออกจากสังคมและกลายเป็นเพียงคนที่ไม่ปกติและไร้ความสามารถ

อย่างไรก็ตาม การตีความหมายว่า การ “จำแนกแยกแยะ” เป็นกระบวนการที่สังคมกำหนดผู้สูงอายุในด้านลบอย่างเดียวยังไม่ถูกต้องเสียทีเดียว เนื่องจากว่า การ “จำแนกแยกแยะ” ก็มีนัยยะในด้านบวกได้เช่นกัน ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ ในสังคมเกษตรกรรม ก็มีปฏิบัติการ “จำแนกแยกแยะ” ผู้สูงอายุออกไปจากคนทั่วไป แต่การแยกนั้นจะมีนัยยะของการ “เคารพยกย่อง” เช่น การให้ผู้สูงอายุนั่งแถวหน้าในงานพิธีกรรมต่างๆ และแนวคิดดังกล่าวก็ยังคงผลิตซ้ำในสังคมอุตสาหกรรมและข้อมูลข่าวสาร ด้วยการแยกผู้สูงอายุให้ได้รับสวัสดิการ เพื่อตอบแทนคุณของผู้สูงอายุ หรือแยกผู้สูงอายุได้รับบริการก่อนคนทั่วไป

กลวิธีการ “จำแนกแยกแยะ” จึงอาจต้องมองแบบเหรียญสองด้าน ทั้งด้านบวกและลบ ซึ่งต่างไปจากแนวคิดของ Foucault ที่สนใจว่า การ “จำแนกแยกแยะ” จะเป็นการมองในแง่ลบเพียงด้านเดียว

ยิ่งไปกว่านั้น การ “จำแนกแยกแยะ” ยังเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “อำนาจ” กล่าวคือ ผู้ใดที่มีอำนาจก็จะมีสิทธิในการ “จำแนกแยกแยะ” ในทางกลับกันหากไม่มีอำนาจก็อาจกลายเป็นผู้ที่ “ถูกจำแนกแยกแยะ” เช่น สถาบันการแพทย์เป็นสถาบันที่มีอำนาจ ก็จะมีสิทธิในการ “จำแนกแยกแยะ” ผู้สูงอายุในฐานะผู้ป่วย (ทั้งๆ ที่ในความเป็นจริงผู้สูงอายุอาจมิใช่ผู้ป่วยทั้งหมด) ในเวลาเดียวกัน ในปากของผู้สูงอายุ เมื่อผู้สูงอายุมีอำนาจก็จะ “จำแนกแยกแยะ” ผู้สูงอายุด้วย เช่น กรณีของกลุ่ม OPpy ที่ “แยก” ผู้สูงอายุโดยใช้เกณฑ์ที่ว่า มิใช่จะเป็นผู้สูงอายุทุกคนที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ แต่จะเป็นผู้สูงอายุบางคนเท่านั้น

อนึ่ง แม้ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจะมีจุดร่วมกันบนการต่อสู้อัตลักษณ์ในด้านบวกแต่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มกลับต่อสู้ด้วย “ทุน” ที่แตกต่างกัน ในขณะที่กลุ่ม OPpy มีทุนด้าน “ทรัพย์สิน” เป็นหลัก ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร กลับใช้ทุน คือ “ภูมิปัญญา” การรวมตัวเป็นชมรมและการสนับสนุนจากชุมชน มาเป็นพลังต่อสู้กับอัตลักษณ์ที่สถาบันสังคมกำหนดโดยเฉพาะในด้านลบ

ในท้ายที่สุด เมื่อย้อนกลับไปตีแนวคิดของ Foucault เรื่องกระบวนการทำมนุษย์ให้เป็นวัตถุอาจมองได้ว่า ในด้านหนึ่ง มนุษย์หรือผู้สูงอายุมีอำนาจในการกำหนดตัวตน ทว่า ในอีกด้านหนึ่งการกำหนดความหมายดังกล่าวก็ยังคงอยู่ภายใต้ “อำนาจ” ที่โยงโยงอย่างมองไม่เห็นด้วยเช่นกัน และพรางตาจนหลงคิดไปว่ามนุษย์มีอำนาจทั้งหมด เช่น กรณีของทั้งสองกลุ่มยังคงยอมรับ

วาทกรรมด้านศาสนา ความกตัญญู หลักฐานที่แสดงให้เห็นเด่นชัดอีกประการก็คือ การที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มพยายามกำหนดอัตลักษณ์ของตนเองที่แม้จะดูเหมือนจะแตกต่างและหลากหลาย ทว่ากลับตกอยู่ภายใต้สังคมยุคใหม่หรือสังคมข้อมูลข่าวสาร กล่าวคือ การผลิตผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับสังคมข้อมูลข่าวสาร ที่ไม่พึงพึงรัฐเหมือนในสังคมอุตสาหกรรม กลุ่มผู้สูงอายุที่ผลิตขึ้นมาใหม่ต้องสามารถพึ่งพาตนเอง บริโภค และหากทำประโยชน์เพื่อสังคมได้นั้นก็จะเป็นสิ่งที่ดียิ่ง

ตลอดจนแม้จะดูเหมือนมีอำนาจกำหนดความรู้ของตนแต่ก็ยังตกอยู่ภายใต้ชุดความรู้เรื่อง “เทคโนโลยีการสื่อสาร” “วิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่” “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” “ความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุ” และ “การจัดการผู้สูงอายุ” และชุดความรู้ดังกล่าวก็โยงใยกับชุดความรู้ที่คนอื่นหรือสังคมกำหนดด้วย นั่นก็แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ไม่อาจที่จะหลุดพ้นจากการครอบงำของอำนาจและความรู้ได้อย่างสมบูรณ์

3. ความสัมพันธ์ของวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทย

ในตอนท้ายของหัวข้อที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตตามทัศนะของ Foucault ว่า อัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่แม้จะเข้มแข็งและมีคุณภาพที่พยายามสร้างอัตลักษณ์ของตนก็ยังคงตกอยู่ภายใต้วาทกรรมอัตลักษณ์ที่สถาบันกำหนด และนำมาสู่การพิจารณาต่อไปว่า ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มที่มีความเข้มแข็งและมีคุณภาพนั้นจะต่อสู้ต่อรองความหมายของอัตลักษณ์ที่สถาบันต่างๆ สร้างขึ้นอย่างไร

จากการศึกษาพบว่า ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มที่มีความเข้มแข็งต่างพากันต่อสู้กับความหมายอัตลักษณ์ที่สถาบันต่างๆ กำหนด ถึง 5 แนวทางคือ การยอมรับวาทกรรมเดิม การปฏิเสธวาทกรรมเดิม การสร้างวาทกรรมใหม่ การผสมผสานวาทกรรมเดิมกับใหม่ และการต่อรองกับวาทกรรมเดิม ดังตารางที่ 12

ตารางที่ 12: การต่อสู้วาทกรรมอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม

	ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร	ชมรม PPY
1.การยอมรับวาทกรรมเดิม	การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติและความกตัญญู	การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติ ความกตัญญู และการยอมรับวิถีชีวิตใหม่ การพึ่งพิงตนเอง เช่น การจัดการเงินด้วยตนเอง

ตารางที่ 12 (ต่อ): การต่อสู้วาทกรรมอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม

	ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร	ชมรม PPY
2. การ ปฏิเสธ วาทกรรม เดิม	(1) การปฏิเสธการต่อต้านวัยชราด้วย วิทยาศาสตร์ (2) โคแอกินหน้าอ่อนอายุยืน (3) การมอบเบี้ยยังชีพให้ผู้สูงอายุทุกคน (4) วิธีชีวิตผู้สูงอายุสมัยใหม่ที่ฝืน ธรรมชาติ เช่น แข่งรถยนต์	การหยุดยั้งความชราด้วย วิทยาศาสตร์ และ โคแอกินหน้าอ่อน อายุยืน
3. การสร้าง วาทกรรม ใหม่	ผู้สูงอายุสามารถเข้มแข็งได้ด้วยการ รวมตัวเป็นชมรมและทำกิจกรรมด้วย ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชน หรือ “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน”	“ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค”
4. การผสม วาทกรรม เดิมกับใหม่	การผสมธรรมชาติเข้ากับกิจกรรมต่างๆ และการผสมการส่งเสริมให้เข้ากับการ ตอบแทนผู้สูงอายุ	การผสมวาทกรรมภูมิปัญญากับ เทคโนโลยีการสื่อสาร
5. การ ต่อรองกับ วาทกรรม เดิม	-ต่อรองเรื่องความกตัญญู ที่มีให้ทำเพียง แค่วันเดียว (สังคม) -ต่อรองการยกย่องผู้สูงอายุว่า “ไม่ควร ยึดติดกับรางวัล” (สังคม) -ต่อรองเรื่องสุขภาพที่เข้มแข็งด้วย แนวทางต่างๆ (แพทย์) -ต่อรองเรื่องโฆษณาบ้านพักคนชราที่ ผู้สูงอายุในชมรมควรสร้างเองให้คนใน ชุมชนมากกว่า (เศรษฐกิจ) -ต่อรองเรื่องเงินฝากสำหรับผู้สูงอายุว่า ควรทำเองมากกว่าให้คนอื่นทำ (เศรษฐกิจ)	-ต่อรองความอ่อนแอสู่ “วิถีชีวิต ผู้สูงอายุยุคใหม่ และผู้สูงอายุที่ กระตือรือร้น (active aging)” (สังคม) -ต่อรองแนวคิดสุขภาพที่อ่อนแอสู่การ ต่อสู้เพื่อสุขภาพที่เข้มแข็ง (แพทย์) -ต่อรองแนวคิดรัฐจัดการสวัสดิการ ผู้สูงอายุด้วยการให้เบี้ยยังชีพ (รัฐ) -ต่อรองแนวคิดภูมิปัญญาที่ไม่ได้มี ทุกคน (สังคม) -ต่อรองแนวคิดสถานบริการผู้สูงอายุ ที่ไม่ใช่สำหรับตนเอง (เศรษฐกิจ)

ตารางที่ 12 (ต่อ): การต่อสู้วาทกรรมอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม

	ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร	ชมรม PPY
5. การ ต่อรองกับ วาทกรรม เดิม	-ต่อรองการใช้สื่อสมัยใหม่ที่ต้องรู้เท่าทัน สื่อมิใช่ใช้อย่างเดียว (สังคม)	-ต่อรองแนวคิดเรื่อง anti aging คือ หากเป็นสตรีจะยอมรับความสวยแต่ สง่า แต่อีกกลุ่มกลับมองมิตีศาสนา มากกว่า (สังคมและแพทย์)

จากตารางดังกล่าวข้างต้นอธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มเป็นผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพจึงสามารถ “เลือก” “ประกอบสร้าง” อัตลักษณ์ที่มีอยู่ และสร้างให้กลายเป็นอัตลักษณ์ของตนเองที่ต้องการ โดยเฉพาะอัตลักษณ์ด้านบวก คือ ความเข้มแข็งและมีคุณภาพ

ยิ่งตนเองมีอำนาจและความเข้มแข็งเท่าไร แนวโน้มของการยอมรับอัตลักษณ์ที่สถาบันกำหนดในเชิงลบอาจจะมีน้อยแต่จะพัฒนาสู่แนวทางอื่นๆ คือ การปฏิเสธ สร้างใหม่ ผสม และการต่อรอง โดยอาจจำแนกตามความรุนแรงมากที่สุด คือ “การปฏิเสธ” และ “การสร้างใหม่” ไปจนถึงในระดับที่รุนแรงน้อยลง คือ “การผสมผสาน” และ “การต่อรอง”

จากการวิจัยพบว่า กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มมักจะเลือกกลยุทธ์กลุ่มหลังคือ “การต่อรอง” เพราะมีความรุนแรงน้อย ถ้อยทีถ้อยอาศัย ในอีกด้านหนึ่งก็อาจแฝงด้วยว่าอำนาจของผู้สูงอายุที่เคยมีมากอาจลดลง การที่จะเผชิญหน้าอย่างรุนแรงอาจเป็นเรื่องยาก จึงต้องเลือกที่จะใช้ยุทธวิธีที่ได้ผลแต่ใช้พลังน้อยที่สุด และในเวลาเดียวกันก็อาจแฝงความหมายได้ว่า สังคมไทยการกดดันผู้สูงอายุอาจไม่รุนแรงเท่าไรจึงทำให้ผู้สูงอายุไม่ต้องต่อสู้มากนัก

หากจะขยายความถึงความสัมพันธ์ของวาทกรรมที่สถาบันกำหนดกับวาทกรรมที่ผู้สูงอายุสร้างขึ้น ตามลำดับได้ดังนี้

ในกรณีแรก (1) การยอมรับวาทกรรมเดิม (หรือ “การครอบงำ” ซึ่งคำดังกล่าวมาจากมุมมองในมิติอำนาจของสถาบันแต่สำหรับในที่นี้จะขอใช้คำว่า “การยอมรับ” เพื่อเผยนัยยะที่มีได้ถูกครอบงำแต่มาจากอำนาจของปัจเจกบุคคลที่จะมีสิทธิเลือกรับความหมายนั่นเอง) ด้วยกลุ่มทั้งสองเป็นกลุ่มที่มีพลังอำนาจ หากจะยอมรับวาทกรรมก็ต้องเป็นวาทกรรมที่มีพลังรุนแรงและมีนัยยะด้านบวก ดังเช่น ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างพากันยอมรับวาทกรรมในยุคสังคมเกษตรกรรม คือ มิตีศาสนาและความกตัญญู ซึ่งเป็นวาทกรรมในสังคมเกษตรกรรมที่ผลิตซ้ำจนถึงปัจจุบัน และที่สำคัญคือมีประโยชน์ต่อผู้สูงอายุจึงยอมรับได้ง่าย ส่วนกรณีของกลุ่ม OPPY เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้สูงอายุสมัยใหม่จึงยอมรับแนวคิดวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่อีกด้วย แต่ชมรมผู้สูงอายุ

ต.โพธิ์ไทรงาม กลับมิได้ให้คุณค่าและยังปฏิเสธวาทกรรมวิถีชีวิตผู้สูงอายุสมัยใหม่ ซึ่งนี่เองที่ทำให้อัตลักษณ์ของสองกลุ่มต่างกันไป

กรณีถัดมา (2) การปฏิเสธวาทกรรมเดิม และ (3) การสร้างวาทกรรมใหม่ (หรืออาจมองได้ว่าเป็น ความขัดแย้งกับวาทกรรมเดิม) ทั้งสองกลุ่มจะเลือกปฏิเสธวาทกรรมที่ไม่สอดคล้องกับตน โดยเฉพาะการมองผู้สูงอายุในสังคมอุตสาหกรรมที่ “อ่อนแอและพึ่งพิง” แม้จะไม่ปรากฏในตารางแต่จะแฝงอยู่บนการที่ผู้สูงอายุสองกลุ่มพยายาม “สร้างตัวตนใหม่” ในแง่บวกในด้านการพึ่งตนเอง กล่าวคือ ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม เลือกที่จะสร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่พึ่งตนเองแล้วยังช่วยผู้อื่นว่า “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน” และกลุ่ม OPPY สร้างอัตลักษณ์ใหม่ที่เน้นวิถีชีวิตสมัยใหม่ว่า “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค”

ในกรณีของ “การปฏิเสธ” วาทกรรม ยังพบว่า ทั้งสองกลุ่มมักจะปฏิเสธวาทกรรมที่เน้นการแพทย์สมัยใหม่ในยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร คือ การต่อต้านความชรา และเรื่องเพศ นั่นก็เนื่องมาจากการที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มนั้นใช้ “ศาสนา” เป็นหลักในการดำรงชีวิตนั่นเอง

การปฏิเสธวาทกรรมเรื่อง การต่อต้านความชราและเรื่องเพศของทั้งสองกลุ่มยังแสดงให้เห็นนัยยะของกลุ่มผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพของไทยที่อาจมองเรื่องส่วนตัวเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญ แต่กลับให้ความสำคัญต่อประเด็นเรื่องสังคมมากกว่า เช่น เรื่องศาสนา การทำประโยชน์เพื่อสังคม ส่วนนี้จึงอาจทำให้ผู้สูงอายุไทยยังคงได้รับการยกย่องในสังคม

ยิ่งไปกว่านั้น ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ก็ปฏิเสธวาทกรรมรัฐในสังคมอุตสาหกรรมที่มองผู้สูงอายุอ่อนแอและพึ่งพิง ในด้านเบี้ยยังชีพ และปฏิเสธวาทกรรมการใช้ชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ในสังคมข้อมูลข่าวสาร โดยมองว่าไม่เหมาะกับตนเอง ซึ่งทั้งสองกรณีหลังนั้น กลุ่ม OPPY จะมองต่างออกไปว่า เบี้ยยังชีพเหมาะกับผู้สูงอายุกลุ่มที่อ่อนแอ และยอมรับวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่

สำหรับกรณีของ (4) การผสมวาทกรรมเดิมกับใหม่ ก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิเสธวาทกรรมเดิมอย่างอะลุ่มอล่วย โดยที่ทั้งสองกลุ่มก็เลือกผสมผสานกันที่ตนเองมีอยู่ เช่น ศาสนา ภูมิปัญญาความรู้ เข้ากับกิจกรรมและเทคโนโลยี อันช่วยเสริมให้อัตลักษณ์ของตนมีแง่มุมบวก

ส่วน (5) การต่อรองกับวาทกรรมเดิม เป็นกลยุทธ์ที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มใช้ค่อนข้างมาก ด้านหนึ่งแสดงให้เห็นถึงอำนาจของผู้สูงอายุที่สามารถต่อรอง อีกทั้งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความเฉลียวฉลาดของผู้สูงอายุที่ใช้การต่อรองต่ออำนาจของสังคม ด้านที่สอง ก็อาจแฝงว่าผู้สูงอายุอาจมีอำนาจน้อยจึงต้องเลือกการต่อรองแทนการปฏิเสธ และด้านสุดท้าย คือ อัตลักษณ์ที่สังคมกำหนดอาจไม่เหมาะกับผู้สูงอายุทั้งหมดจึงต้องต่อสู้ต่อรองอัตลักษณ์ดังกล่าว

การต่อรองวาทกรรมจะพบในวาทกรรมของสถาบัน คือ สังคมและวัฒนธรรม การแพทย์รัฐ และเศรษฐกิจ ทั้งในยุคสังคมเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และข้อมูลข่าวสาร

สถาบันที่ผู้สูงอายุทั้งสองต่างต้องตรงกันคือ การแพทย์ในยุคสังคมอุตสาหกรรมที่มองผู้สูงอายุในฐานะโรค ในด้านหนึ่งก็เห็นด้วยกับความอ่อนแอทางด้านร่างกาย แต่อีกด้านก็ไม่เห็นด้วยและปฏิเสธว่า “ผู้สูงอายุไม่ใช่คนป่วย” ด้วยเหตุนี้ทั้งสองกลุ่มจึงต้องรองรับใหม่ด้วยการสร้างให้สุขภาพตนเข้มแข็งได้ด้วยตนเอง ด้วยการออกกำลังกาย การรักษาสุขภาพ รวมถึงการต้องรองอีกว่า “ชราแต่ร่างกายแต่ใจเข้มแข็ง”

ส่วนสถาบันอื่นๆ นั้น ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจะต้องรองต่างกัน ซึ่งก็เนื่องจากความต่างกันของกลุ่มผู้สูงอายุทั้งสอง ดังนี้

ผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จะต้องรองกับอำนาจสถาบันสังคมและเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในด้านสถาบันสังคม ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ ต้องรองกับแนวคิดตั้งแต่ยุคอดีตจนถึงสังคมข้อมูลข่าวสาร เช่น การต้องรองกับแนวคิดความกตัญญูที่ด้านหนึ่งเห็นด้วยแต่อีกด้านหนึ่งก็ตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ควรคำนึงถึงเพียงวันเดียว การต้องรองการเคารพยกย่องผู้สูงอายุไม่ควรยึดติดกับรางวัล และการต้องรองแนวคิดการใช้ชีวิตแบบใหม่ เช่น การใช้คอมพิวเตอร์ อาจต้องตระหนักถึงผลเสียที่จะเกิดขึ้น (ซึ่งต่างไปจากกรณีของกลุ่ม OPPY ที่ใช้คอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือเปิดโลก) ส่วนการต้องรองกับสถาบันเศรษฐกิจ ก็คือ การต้องรองเรื่องบริการบ้านพักคนชราเพื่อการดำรงชีพ ควรเป็นเรื่องที่ผู้สูงอายุรวมตัวกันช่วยแก้ไขปัญหากันเองมากกว่าให้สถาบันเศรษฐกิจทำ เช่นเดียวกันกับการฝากเงินสำหรับผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุก็ควรจะพึงพิงกันเองมากกว่าการฝากเงินกับธนาคาร

การต้องรองของผู้สูงอายุชมรมผู้สูงอายุ ต.ไทรงาม จ.พิจิตร แสดงให้เห็นว่า สถาบันสังคมและเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เริ่มย่างก้าวมากำหนดผู้สูงอายุแม้ในภาคชนบท และในอีกด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจและความรู้ของผู้สูงอายุในกลุ่มนี้ที่มีอย่างสูง จึงทำให้เกิดการต่อสู้ต้องรองความหมายจากมิติที่สถาบันต่างๆ กำหนดได้รอบด้าน ทั้งประเด็นเชิงสังคม และโดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจที่มองลึกไปถึงผลกำไรที่คนอื่นอาจเรียกจากผู้สูงอายุ

ส่วนกลุ่ม OPPY เนื่องจากเป็นผู้สูงอายุสมัยใหม่มีอำนาจเงิน แต่เนื่องจากได้รับผลกระทบจากสังคมอุตสาหกรรมโดยตรง โดยเฉพาะการเกษียณอายุ กลุ่มนี้จึงมุ่งเน้นการต้องรองในมิติเชิงลบที่วางอยู่บนแนวคิดสังคมอุตสาหกรรม ในด้านสังคม รัฐ เศรษฐกิจ และการแพทย์

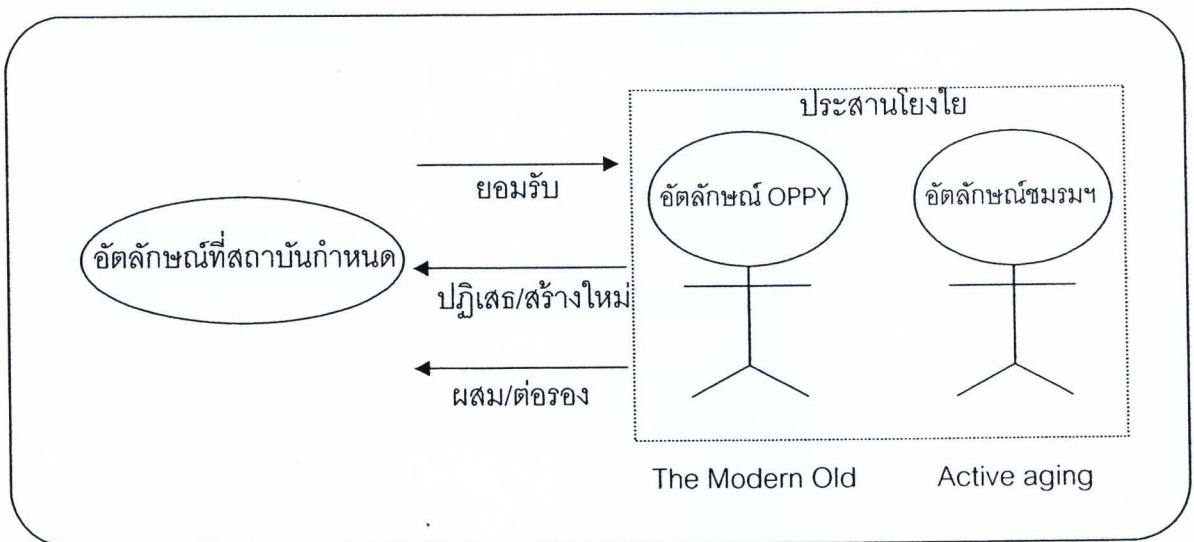
ในด้านสังคม ผู้สูงอายุกลุ่ม OPPY ตระหนักถึงปัญหาด้านความรู้ความเชี่ยวชาญที่หายไป แต่ก็ยังมองว่า ตนเองก็มีความรู้อยู่ ดังปรากฏได้จากความพยายามเรียนรู้คอมพิวเตอร์ จึงมองว่าความรู้ของผู้สูงอายุอาจมิได้มีทุกคน เช่นเดียวกันกับการที่สังคมในยุคอุตสาหกรรมมองผู้สูงอายุอ่อนแอเกษียณอยู่กับบ้าน แต่ผู้สูงอายุกลับต้องรองใหม่ว่า สามารถมีวิถีชีวิตใหม่ได้ตามแนวคิดสังคมข้อมูลข่าวสาร เช่น การใช้คอมพิวเตอร์

ส่วนในด้านของรัฐ พบว่า ผู้สูงอายุกลุ่มนี้แม้จะไม่ได้รับผลโดยตรงจากกรณีของรัฐให้สวัสดิการผู้สูงอายุ แต่ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ก็ยอมรับว่า สวัสดิการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ควรทำสำหรับ

ผู้สูงอายุด้วยโอกาส เช่นเดียวกับการต่อรองกับสถาบันเศรษฐกิจ ที่มองว่า บริการบ้านพักผู้สูงอายุ ก็เป็นสิ่งที่จำเป็น แต่อาจไม่เหมาะกับตนเอง เพราะมีบ้านและมีพยาบาลที่สามารถจ้างมาเพื่อดูแล ตนได้อยู่แล้ว

และการต่อรองประการสุดท้ายคือ การแพทย์สมัยใหม่และสังคม คือ การใช้ผลิตภัณฑ์ชะลอชรา เป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ โดยเฉพาะสตรีเห็นด้วย เพราะถือว่าเป็นเรื่องปกติ ในทางกลับกันหากเป็นกลุ่มบุรุษกลับมองว่า ร่างกายก็เสื่อมตามกาล

การต่อสู้ต่อรองด้วยแนวทางทั้ง 5 ของทั้งสองกลุ่มนี้ ทำให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ที่ไม่เหมือนกัน โดยที่กลุ่ม OPPY จะเน้นอัตลักษณ์ “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค” ที่เน้นการใช้ชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่หรือ The Modern Old ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม กลับจะเน้น “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน” หรือการใช้ชีวิตด้วยการพัฒนาผู้สูงอายุและชุมชนหรือการก้าวสู่แนวคิด active aging มากกว่า ความแตกต่างจึงเป็นไปดังรูปภาพที่ 74

รูปภาพที่ 74 การปะทะกันระหว่างอัตลักษณ์ที่สถาบันกำหนดกับผู้สูงอายุกำหนดเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ของวาทกรรมโดยรวมของสถาบันกับผู้สูงอายุ ทั้งสองกลุ่มก็พบว่า วาทกรรมทั้งหมดก็ยังคงเกี่ยวโยงหรือ (6) การประสานโยงใยกัน โดยวางอยู่บนแนวคิดของผู้สูงอายุในสังคมข้อมูลข่าวสารที่พึ่งพาตนเอง การใช้ชีวิตแบบใหม่ และบางส่วนก็ก้าวไปสู่การทำประโยชน์เพื่อสังคม แต่อาจมีจุดต่างกันซึ่งนั่นก็ทำให้เกิดความแตกต่างของอัตลักษณ์ของแต่ละบุคคลนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป อำนาจของผู้สูงอายุที่พยายามต่อสู้ต่อรองอัตลักษณ์ที่สถาบันสร้างมีถึง 6 ด้านด้วยกัน คือ ด้านแรก การยอมรับวาทกรรมเดิม หรือหากมองด้วยสายตาของ Foucault คือ “ครอบงำ” แต่สำหรับในที่นี้จะมองในอีกด้านหนึ่งของศักยภาพผู้สูงอายุ จึงใช้คำว่า “ยอมรับ” นั่นก็คือ การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติ ความกตัญญู และสำหรับกลุ่ม OPpy คือ การยอมรับวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่

ด้านที่สอง คือ การปฏิเสธวาทกรรมเดิม ที่มองผู้สูงอายุอ่อนแอและพึ่งพิง รวมถึงการปฏิเสธวาทกรรมการแพทย์สมัยใหม่ที่หยุดยั้งความชราและเรื่องเพศ ซึ่งถือว่าเป็นประเด็นเรื่องส่วนตัวที่ผู้สูงอายุมองว่าไม่ได้เป็นสิ่งสำคัญนัก ในทางกลับกันผู้สูงอายุมักจะให้ความสนใจประเด็นเรื่องสังคมมากกว่า อันทำให้ส่งผลต่อเรื่องที่คนทั่วไปยังคงให้การยกย่องผู้สูงอายุ และสำหรับกรณีของชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ก็ยังปฏิเสธวาทกรรมรัฐสงเคราะห์เบี้ยยังชีพ และวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่

ด้านที่สาม คือ การสร้างวาทกรรมใหม่ หรืออาจมองได้ว่าขัดแย้งกับวาทกรรมเดิม ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้จะสร้างวาทกรรมใหม่ที่ขัดกับวาทกรรมความอ่อนแอและพึ่งพิงและเหมาะกับวิถีชีวิตของกลุ่มตน คือ “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค” ในกลุ่ม OPpy และ “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน” ในชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม

ด้านที่สี่ การผสมวาทกรรมเดิมกับใหม่ เป็นการผสมภูมิปัญญา ความรู้ของตนเข้ากับกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้เป็นอัตลักษณ์ที่ตนเองวางไว้ในด้านที่สาม

ด้านที่ห้า การต่อรองกับวาทกรรมเดิม เป็นวาทกรรมที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มให้ความสนใจด้านหนึ่งยอมรับ แต่อีกด้านก็ปรับให้เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง การต่อรองนี้ต่อรองทั้งในด้านสังคม รัฐ การแพทย์ และเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดที่แตกต่างกันของสองกลุ่ม อันทำให้ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มนี้มิได้มีความเหมือนแต่กลับมีความต่างกัน

และด้านที่หก คือ การประสานโยงใยกัน คือ วาทกรรมทั้งหมดจะมีการเชื่อมโยงกับแนวคิดของผู้สูงอายุในสังคมข้อมูลข่าวสาร

4. อำนาจของสถาบันสังคมที่ประกอบสร้างวาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ

ตามทัศนะของ Elias (อ้างถึงใน Barker, 2008: 216-219) ตัวตนของมนุษย์เพิ่งจะก่อเกิดขึ้นมาในยุคเหตุผลหรือในสังคมสมัยใหม่นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 นั่นก็หมายความว่า ก่อนหน้านั้นมนุษย์แทบจะไม่มีอำนาจในการนิยามชีวิตแต่กลับขึ้นอยู่กับพระเจ้า แต่นักปรัชญานาม

Descartes เป็นบุคคลแรกๆ ที่เชื่อว่า มนุษย์มีอำนาจในการกำหนดตนเอง ดังวลีที่ว่า “I think therefore I am”

ทว่า ในยุคหลังสมัยใหม่ Foucault กลับพิจารณาว่า มนุษย์อาจมิได้มีอำนาจอย่างที่คิดแต่กลับเป็นผลพวงของวาทกรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งอำนาจวาทกรรมเป็นผู้กำหนดตัวมนุษย์นั่นเอง และผู้สูงอายุก็เป็นหนึ่งในนั้นเช่นกัน ดังนั้น การจะเผยให้เห็นว่า มนุษย์ตกเป็นเหยื่อของวาทกรรมได้ก็จำเป็นต้องศึกษาวาทกรรม เพราะวาทกรรมจะเผยให้เห็นถึงการแสดงออกซึ่งการสื่อสารที่เคลือบไปด้วยอำนาจ

แนวคิดเรื่องวาทกรรมของ Foucault จะสนใจการสื่อสาร การแสดงออก ไม่ว่าจะเป็นการพูด การกระทำต่างๆ ซึ่งกระจุกกระจายในพื้นที่ต่างๆ เป็นเครือข่ายแห่งอำนาจ และนำมาประมวลกันเพื่อกลายเป็นองค์ความรู้ในการอธิบายสิ่งต่างๆ และนั่นก็คือ การอธิบายความหมายของ “ผู้สูงอายุ” ในท้ายที่สุด วาทกรรมดังกล่าวก็จะเป็นเครือข่ายของกฎเกณฑ์ในการกำหนดค่านิยม และการรับรู้ของมนุษย์

สำหรับในงานวิจัยนี้การศึกษาวาทกรรมจะพิจารณาในสองทิศทางตามแนวคิดอัตลักษณ์ที่มองว่า อำนาจที่กำหนดตัวตนของมนุษย์จะมาจากสองทางคือ วาทกรรมจากสถาบันและวาทกรรมของผู้สูงอายุเอง แม้จะมีที่มาที่ต่างกันกลับมีจุดร่วมกันในเรื่องของ “อำนาจ” ในการกำหนดความหมายของผู้สูงอายุ โดยในหัวข้อที่ 4 นี้จะพิจารณาในส่วนของอำนาจของสถาบัน และหัวข้อถัดไปจะพิจารณาถึงอำนาจของกลุ่มผู้สูงอายุที่ต่อสู้ต่อรองความหมาย

ในทิศทางแรก วาทกรรมที่กำหนดจากสถาบันต่างๆ จะพิจารณาถึงอำนาจของสถาบันต่างๆ ที่กำหนดความหมายของผู้สูงอายุ และผู้สูงอายุก็รับวาทกรรมดังกล่าวมากำหนดตัวตน โดยจะพิจารณา 4 ด้าน คือ ด้านแรก อำนาจที่กำหนดตัวบทและปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม ด้านที่สอง อำนาจที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่หลากหลาย ไม่ต่อเนื่อง-ต่อเนื่อง-เปลี่ยนแปลง ขัดแย้ง ย้อนแย้ง แต่โยงใย อันถือเป็นแนวคิดสำคัญของอัตลักษณ์ของยุคหลังสมัยใหม่ที่มองว่าอัตลักษณ์มิใช่เป็นหนึ่งเดียว แต่มีลักษณะแตกต่างหลากหลาย ด้านที่สาม การสร้างความรู้เพื่อกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ซึ่งถือเป็นการใช้กลยุทธ์ที่ไร้การใช้กำลังแต่กลับสามารถกำหนดควบคุมมนุษย์ได้อย่างดี และด้านที่สี่ เครือข่ายอำนาจที่กำหนดอัตลักษณ์ อันแสดงให้เห็นถึงพลังของสถาบันที่ทำงานประสานกันและกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุจนทำให้ผู้สูงอายุต้องจำยอม และทั้งหมดนี้เป็นแนวทางหลักที่สถาบันใช้อำนาจควบคุมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุให้เป็นเพียง “วัตถุ” รายละเอียดดังต่อไปนี้

4.1 อำนาจที่กำหนดตัวบทและปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม

หากพิจารณาตามแนวทางของ Foucault กับ Fairclough ซึ่งพิจารณาดัวบท และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม ก็จะเผยให้เห็นว่า อำนาจที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุมาจากหลากหลายทิศทาง ทั้งจากสถาบันสังคม การแพทย์ รัฐ เศรษฐกิจ และการสื่อสาร และในที่สุดก็ประกอบสร้างให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุถูกควบคุมนับตั้งแต่ “จิตวิญญาณ ใจ เซลล์ ร่างกาย และสังคม” ทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็นวัตถุ ดังตารางที่ 13

ตารางที่ 13: วาทกรรมอัตลักษณ์ที่สถาบันกำหนด

เกณฑ์	รายละเอียด
1. ตัวบท	
1.1 ประเภทเนื้อหา	กำหนดความหมายผู้สูงอายุนับตั้งแต่ขนาดเล็กสู่ใหญ่ คือ จิตวิญญาณ-จิตใจ-เซลล์-ร่างกาย-สังคม (โครงสร้าง) เท่ากับว่า สถาบันพยายามกำหนดผู้สูงอายุแบบครบวงจร
1.2 ประเภทวาทกรรม	ใช้ประเภทการสื่อสาร 6 ประเภท นับตั้งแต่การใช้อำนาจสูงสุดจนต่ำสุด สูงสุด คือ การสั่งสอน-โต้แย้ง รองลงมาคือ การยกตัวอย่าง-การเปรียบเทียบ และการอธิบาย และลำดับสุดท้ายคือ การสาธิต ถึงแม้การสาธิตจะใช้อำนาจที่น้อยแต่กลับมีอิทธิพลในการควบคุมสูง เช่น การตรวจตราร่างกาย การทำกิจกรรมของผู้สูงอายุ เป็นต้น
1.3 ประเภทสื่อ	ใช้การสื่อสารที่หลากหลาย ทั้งสื่อสาระ บันเทิง และสาระบันเทิง หรือหากจำแนกตามสื่อในอดีตถึงปัจจุบัน ก็พบว่าใช้ทั้งการสื่อสารมุขปาฐะ สื่อพื้นบ้าน สื่อมวลชน และสื่อสมัยใหม่ เพื่อเป้าหมายการแพร่กระจายความหมายผู้สูงอายุทุกกลุ่ม
2. ปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม	
2.1 สังคมและวัฒนธรรม	สถาบันสังคม ทั้งจากในอดีต เช่น ศาสนา การยกย่องผู้สูงอายุ ความกตัญญู รวมถึงสถาบันในปัจจุบัน เช่น แนวคิดเรื่อง active aging แนวคิดวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ (The Modern Old) และความงามของผู้สูงอายุ ล้วนแล้วแต่เข้ามามีส่วนกำหนดความหมายผู้สูงอายุ

ตารางที่ 13 (ต่อ): วาทกรรมอัตลักษณ์ที่สถาบันกำหนด

เกณฑ์	รายละเอียด
2.2 การแพทย์	กำหนดความหมายผู้สูงอายุโดยเฉพาะในด้านร่างกายถึงสองทิศทางคือ ทิศทางแรก เป็นการกำหนดตามศาสตร์การแพทย์เดิม คือ “เวชศาสตร์ผู้สูงอายุ” และ “จิตวิทยาผู้สูงอายุ” ซึ่งมุ่งเน้นความอ่อนแอของร่างกาย และทิศทางที่สองคือ “เวชศาสตร์อายุรวัฒน์” ซึ่งจะมองในทิศทางต่างกันคือ การแก้ไขจัดการร่างกายผู้สูงอายุให้อายุยืนยาวต่อไป
2.3 รัฐ	ภาครัฐเข้ามาจัดระเบียบความชราในสองด้านเช่นเดียวกัน ในทิศทางแรก จะจัดระเบียบความชราโดยอิงวิธีคิดของความอ่อนแอร่างกาย จึงกำหนดการเกษียณอายุ การสงเคราะห์ผู้สูงอายุ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ แต่ต่อมา ทิศทางที่สอง เริ่มพิจารณาว่า ผู้สูงอายุยังสามารถมีศักยภาพได้ ตามแนวคิด active aging จึงสนับสนุนผู้สูงอายุแนวใหม่ เช่น ชมรมผู้สูงอายุ การต่ออายุราชการ การให้ผู้สูงอายุทำกิจกรรมเอง เป็นต้น
2.4 เศรษฐกิจ	เศรษฐกิจมองผู้สูงอายุ ทั้งในด้านความอ่อนแอที่ผู้สูงอายุไม่สามารถทำงานได้ต่อไป เศรษฐศาสตร์จึงเข้าไปช่วยเหลือ เช่น การคำนวณเงินค่ารักษาพยาบาล เงินเกษียณอายุ เป็นต้น แต่ในอีกทิศทางหนึ่งกลับมองว่า ผู้สูงอายุยังมีศักยภาพ ตามแนวคิด “การตลาดผู้สูงอายุ” จึงเริ่มขายสินค้าบริการสำหรับผู้สูงอายุ
2.5 การสื่อสาร	การสื่อสารเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งการสื่อสารมุขปาฐะ สื่อพื้นบ้าน สื่อกิจกรรม สื่อมวลชน สื่อสมัยใหม่ แม้ในด้านหนึ่งการสื่อสาร เช่น สื่อมวลชนจะมองผู้สูงอายุในด้านลบ แต่ในอีกด้านหนึ่ง สื่ออื่นๆ จะมองผู้สูงอายุในด้านบวก

จากตารางข้างต้นแสดงให้เห็นถึงอำนาจของสถาบันต่างๆ มีความเกี่ยวข้องกับการสร้าง วาทกรรมอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ โดยพิจารณาจากตัวบท และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม รายละเอียดดังนี้

ในด้านตัวบท พบว่า ทั้งประเภทเนื้อหา ประเภทวาทกรรม และประเภทสื่อ จะเป็นพื้นที่ที่แสดงให้เห็นอำนาจของสถาบันต่างๆ ในสังคมที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ดังนี้

อำนาจของสถาบันกำหนดเนื้อหา นับตั้งแต่ส่วนที่เล็กที่สุดและมองไม่เห็น ก็คือ “จิตวิญญาณ” “จิตใจ” “เซลล์” และขยายสู่ “ร่างกาย” และ “สังคม” อันทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็น “วัตถุแห่งการศึกษา” หรือการทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็นวัตถุโดยสิ้นเชิง

ถึงแม้ว่าในสังคมข้อมูลข่าวสาร ที่เริ่มมอบให้ผู้สูงอายุสามารถจัดการตนเองได้ แต่ก็ยังคงต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของสถาบันการแพทย์ สังคมทุนนิยมแบบใหม่ ที่เน้นการพึ่งตนเอง การบริโภคนั่นเอง ผู้สูงอายุจึงไม่อาจหลบหนีออกไปจากอำนาจของสถาบันสังคมได้อย่างสมบูรณ์

การกำหนดความหมายของผู้สูงอายุ (จิตวิญญาณ ใจ เซลล์ กาย และสังคม) ของสถาบันสังคม กระทำผ่านประเพณีวาทกรรม 6 แบบ คือ ได้แย้ง สั่งสอน ยกตัวอย่าง เปรียบเทียบ อธิบาย และสาธิต ซึ่งทั้งหมดนั้นก็เกี่ยวโยงกับอำนาจเช่นกัน และเป็นอำนาจประเภท “อ่อนๆ” ที่กำหนดตัวตนของผู้สูงอายุแบบไม่รู้เนื้อรู้ตัว ปรากฏจากกำลังบังคับ แต่กลับได้รับการยอมรับได้ง่าย

โดยที่ประเพณีวาทกรรมที่ใช้อำนาจมากที่สุดคือ การโต้แย้ง และการสั่งสอน เพราะทั้งสองนั้นต้องใช้พลังอย่างมาก โดยเฉพาะหากมีอำนาจก็สามารถโต้แย้งและสั่งสอนได้ ในทางกลับกัน หากไร้ซึ่งอำนาจแนวทางทั้งสองจะลดลงไป (ดังที่จะกล่าวถึงในกรณีกลุ่มผู้สูงอายุสองกลุ่ม) รองลงมา คือ การยกตัวอย่าง เปรียบเทียบ และอธิบาย ซึ่งอาจจะไม่ต้องใช้พลังอำนาจมากนัก แต่กลับต้องใช้ “ความรู้” หลากหลายด้าน เช่น เวชศาสตร์ผู้สูงอายุ สังคมสงเคราะห์ เศรษฐศาสตร์ผู้สูงอายุ จิตวิทยาผู้สูงอายุ ฯลฯ คอยเป็นพลังสนับสนุนการกำหนดความหมาย และในลำดับสุดท้ายคือ “การสาธิต” ซึ่งอาจไม่ต้องใช้ “อำนาจ” แต่ใช้การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง แต่การทำให้ดูนี้กลับมีพลังแรงอย่างยิ่งในการกำหนดความหมาย เพราะเป็นการควบคุมผ่านการให้ปฏิบัติตาม เช่น การตรวจตราร่างกายผู้สูงอายุ การให้ผู้สูงอายุทำกิจกรรม เป็นต้น

การใช้ประเพณีวาทกรรมทั้งหกประสานไปด้วยกันยิ่งทำให้ผู้สูงอายุถูกกำหนดความหมายตามสถาบันต่างๆ อย่างไม่รู้ตัว ยิ่งไปกว่านั้น ยังส่งผลต่อกลุ่มเป้าหมายอื่นๆ อีก เช่น คนในสังคมให้ตระหนักถึงความหมายดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นลูกหลานและผู้ที่กำลังเป็นผู้สูงอายุ หากการกำหนดความหมายเป็นไปในทางลบ ผลที่จะตามมาก็คือ การสร้างกลุ่มเป้าหมาย “คนกลัวแก่” เกิดขึ้นอีก

นอกจากนั้น หากพิจารณาโดยรวมจะพบว่า สถาบันต่างๆ ยังใช้ เทคนิค “การจำแนกแยกแยะ” (exclusion) ให้ผู้สูงอายุกลายเป็น “คนอื่น” ที่ต่างจากคนทั่วไป และสร้างความหมายของผู้สูงอายุแบบใหม่ขึ้นมา

ทั้งนี้ ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น (ในหัวข้อที่ 2) ว่า การ “จำแนกแยกแยะ” มีความหมายในสองด้านทั้งบวกและลบ แต่ในที่นี้จะย้ำให้เห็นอีกครั้งว่า หากพิจารณาตามแนวคิดของ Foucault การแยกแยะจะใช้สำหรับสถาบันที่มีอำนาจในการกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ และมักจะมองในมิติเชิงลบอย่างเดียว เช่น กรณีสถาบันการแพทย์ได้จำแนกแยกแยะผู้สูงอายุ และมองว่าผู้สูงอายุคือคนป่วย แต่สำหรับในงานวิจัยชิ้นนี้ ในส่วนหนึ่งเห็นด้วยกับแนวคิดของ Foucault ทั้งเรื่องอำนาจและการแยกผู้สูงอายุเป็นไปในทิศทางลบ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้วิจัยปฏิเสธวิธีคิดดังกล่าว เพราะ

จากหลักฐานพบว่า สถาบันในอดีต ทั้งสถาบันสังคม ศาสนา และสถาบันในสังคมอุตสาหกรรม ก็ใช้การ “จำแนกแยกแยะ” ผู้สูงอายุในด้านบวกได้เช่นกัน โดยมีนัยยะของ “การยกย่อง” “การตอบแทนผู้สูงอายุ” เช่น ในสถาบันศาสนามักจะแยกผู้สูงอายุให้นั่งอยู่ในแถวหน้าของงานพิธีกรรม หรือการแยกผู้สูงอายุเพื่อให้สวัสดิการผู้สูงอายุ เป็นต้น

ในส่วนของประเภทสื่อ พบว่า ยิ่งสถาบันมีอำนาจมากและประสานอำนาจกันมากเท่าไร การกำหนดและเลือกสื่อก็สามารถทำได้หลากหลาย ดังกรณีของสถาบันต่างๆ ทั้งห้าที่ใช้สื่อที่หลากหลาย ทั้งสาระ บันเทิง และสาระบันเทิง เพื่อสื่อความหมายของผู้สูงอายุตามที่ตนต้องการ และที่สำคัญคือเผยแพร่สู่กลุ่มเป้าหมายในวงกว้าง ทั้งนี้ การใช้สื่อที่หลากหลายนั้นก็ต้องแลกมาด้วยการมีอำนาจ และใช้ “ความรู้” เรื่องสื่อต่างๆ มากมาย ซึ่งเป็นเรื่องยากที่กลุ่มผู้สูงอายุจะมีและใช้สื่อที่ครบถ้วนดังสถาบันต่างๆ

ในด้านปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม แสดงให้เห็นว่า ตัวบท มิได้อยู่ลอยๆ แต่กลับเชื่อมโยงกับอำนาจของสังคมและวัฒนธรรมในห้าด้าน คือ มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม การแพทย์ รัฐ เศรษฐศาสตร์ และการสื่อสาร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือสถาบันต่างๆ เหล่านี้ต่างมีอำนาจในการกำหนดความหมายของผู้สูงอายุ

ในด้านแรก คือ มิติด้านสังคมและวัฒนธรรม พบว่า สังคมไทยนับจากอดีตถึงปัจจุบันจะส่งผลต่อการกำหนดความหมายผู้สูงอายุ ทั้งในอดีตคือ มิติศาสนา “การเกิดแก่เจ็บตาย” “ความกตัญญู” และ “การยกย่องผู้สูงอายุ” และเมื่อก้าวสู่สมัยใหม่ สังคมก็เริ่มพัฒนาแนวคิด “active aging” หรือการเน้นให้ผู้สูงอายุยังคงมีคุณค่าและศักยภาพ วิธีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ (The Modern Old) ที่เน้นการใช้ชีวิตหลังเกษียณตามแบบสังคมตะวันตกอย่างมีความสุข และการมองความชราที่ยังควบคู่กับความงามหรือ “งามอย่างสง่า”

ในด้านที่สอง มิติด้านการแพทย์ ก็ก้าวเข้ามากำหนด “ร่างกาย” ผู้สูงอายุ โดยในยุคสังคมอุตสาหกรรม จะมองร่างกายที่แก่ชราอยู่ในฐานะ “โรค” ต้องป้องกัน รักษา และแก้ไข และเมื่อสังคมพัฒนาสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีทางการแพทย์ก็พัฒนาขึ้นอีก จึงมุ่งเน้น การ “ชะลอ” “หยุดยั้ง” ความชรา ทำให้ความชราที่ต้องเป็นไปตามธรรมชาติถูกตั้งคำถามและปฏิเสธ

ด้านที่สาม มิติด้านรัฐ เข้ามาจัดระเบียบความชรา นับตั้งแต่ยุคสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งมองว่า ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่อ่อนแอ รัฐควรสงเคราะห์ โดยที่จุดต่างจากสังคมตะวันตกก็คือ การสงเคราะห์นั้นทำไปเพื่อการ “กตัญญู” ต่อผู้สูงอายุ ภาครัฐจึงเริ่มโครงการ เช่น “บ้านพักคนชรา” “เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ” เพื่อตอบแทนผู้สูงอายุ

นอกจากนั้น ภาครัฐยังเริ่ม “การเกษียณอายุ” เพื่อจำแนกให้คนชราได้กลายเป็นผู้หยุดจากการทำงาน อันส่งผลให้ผู้สูงอายุกลายเป็นผู้มีคุณค่าผู้พึ่งพิงโดยปริยาย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงท้ายของสังคมอุตสาหกรรม และเมื่อสังคมก้าวสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร แนวคิดของรัฐก็เริ่มปรับเปลี่ยนสู่การย้อนสู่ศักยภาพของผู้สูงอายุ โดยมองว่า ผู้สูงอายุยังคงมีความสามารถทำกิจกรรมได้ไม่ต้องพึ่งพารัฐ หรือหากพึ่งพา ก็เพียงแต่รัฐจะทำหน้าที่สนับสนุนเท่านั้น แนวคิดดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากสังคมไทยในยุคเกษตรกรรมที่มองคุณค่าผู้สูงอายุ ควบคู่กับแนวคิดจากตะวันตกแนวใหม่คือ active aging อันทำให้ผู้สูงอายุได้รับการยกย่องอีกครั้งหนึ่ง

ด้านที่สี่ มิติด้านเศรษฐกิจ เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุนับตั้งแต่ยุคอุตสาหกรรม ด้านแรกมองว่า ผู้สูงอายุอ่อนแอ ไม่อาจทำงานได้ต่อไป เศรษฐกิจจะก้าวไปผนึกกำลังกับรัฐในการคำนวณเงินค่าบำเหน็จบำนาญ เงินค่าสังคมสงเคราะห์ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ เป็นต้น ในอีกด้านหนึ่ง การตลาดกลับเริ่มมองผู้สูงอายุแนวใหม่ ตามแนวคิด “การตลาดสีเทา” โดยมุ่งเน้นผู้สูงอายุเป็นผู้บริโภคคนสำคัญ โดยเริ่มจากสินค้าที่ต่อต้านความชรา เช่น ยา ย้อมผม ครีมทาผิว แนวคิดดังกล่าวส่งอิทธิพลต่อสังคมข้อมูลข่าวสารอย่างมาก และก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์สินค้าและการบริการเกี่ยวกับผู้สูงอายุ เช่น บ้านพักคนชรา ผ้าอ้อมสำหรับผู้สูงอายุ การออมสำหรับผู้สูงอายุ

ในช่วงหลัง เมื่อก้าวสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร วิชาเศรษฐศาสตร์ผู้สูงอายุก็ก่อตัวเพิ่มขึ้น โดยมุ่งเน้นให้ผู้สูงอายุดูแลตนเอง ด้วยการออมเงิน การวางแผนก่อนเกษียณ ซึ่งเท่ากับการมองคุณค่าของผู้สูงอายุและลดการพึ่งพิงจากรัฐ

ด้านที่ห้า มิติด้านการสื่อสาร จะเกี่ยวโยงกับผู้สูงอายุนับตั้งแต่การสื่อสารในอดีตผ่านมูขปาฐะ สื่อพื้นบ้าน สื่อกิจกรรม ซึ่งส่วนใหญ่มักจะมุ่งเน้นคุณค่า ความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ เช่น พิธีรดน้ำดำหัว ภาษิตคำพังเพยต่อผู้สูงอายุ เมื่อสังคมพัฒนาสู่อุตสาหกรรม การสื่อสารมวลชนก็เริ่มกลายเป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดความหมายผู้สูงอายุ และส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นภาพด้านลบ เช่น อ่อนแอ พึ่งพิง แต่ก็ยังมีภาพด้านบวกปรากฏอยู่ แต่เป็นส่วนที่น้อย และเมื่อสังคมพัฒนาสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร สื่อมวลชนเริ่มนำเสนอภาพบวกมากขึ้นและเป็นคู่มือของผู้สูงอายุยุคใหม่ อีกทั้งการเกิดใหม่ของสื่อคอมพิวเตอร์ ซึ่งทำให้เป็นเครื่องมือเปิดโลกแก่ผู้สูงอายุ และในด้านตรงกันข้ามคือตอกย้ำความล้าหลังของผู้สูงอายุ

4.2 อัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่หลากหลาย ไม่ต่อเนื่อง-ต่อเนื่อง-เปลี่ยนแปลง ขัดแย้ง-ย้อนแย้ง แต่โยงใย

จากอำนาจของสถาบันสังคมทั้งห้าด้านคือ สังคม การแพทย์ รัฐ เศรษฐกิจ และการสื่อสาร ที่ช่วยกันกำหนดผู้สูงอายุในหัวข้อที่ผ่านมา ทำให้เกิดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุตรงตามทัศนะของอัตลักษณ์ยุคหลังสมัยใหม่ตามปรัชญา anti-essentialism คือ นอกจากมีความ “หลากหลาย” แล้ว ยังปรากฏอัตลักษณ์ที่ “ไม่ต่อเนื่อง-ต่อเนื่อง-เปลี่ยนแปลง” “ขัดแย้ง-ย้อนแย้ง” แต่ “โยงใย” ดังจะกล่าวถึงตามลำดับ

ในด้านแรก ความ “หลากหลาย” ของอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุ จากการวิจัยพบว่า อัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยมีความหลากหลายจำนวนมาก (ดังรูปภาพที่ 73) ได้แก่ “ผู้เชี่ยวชาญ” “ผู้มีอำนาจ” “ผู้ช่วยเหลือผู้อื่น” “ผู้มีพระคุณ” “สังขารไม่เที่ยง” “เฒ่าหัวงู” “ผู้อ่อนแอ” “ผู้ล่าหลัง” “ผู้เกษียณอายุ” “ผู้พึ่งพิง” “ผู้เชี่ยวชาญ” (ในสินค้า) “ผู้เชี่ยวชาญ” (เฉพาะด้าน) “ผู้มีพระคุณ” (ในสินค้า) “ผู้ต่อต้านความชรา” “ผู้เข้มแข็งระดับตนเอง” “ผู้เข้มแข็งระดับสังคม” (ดังที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อที่ 1)

ทั้งนี้ ท่ามกลางความหลากหลายของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุก็ยังสามารถจัดแบ่งเป็นกลุ่มได้ตาม “เส้นขอบฟ้าของความรู้” หรือ “กรอบความรู้” หรือ episteme ซึ่งเป็นแนวคิดของ Foucault ได้เป็นสามยุค โดยใช้เกณฑ์ที่ว่า “ใครเป็นผู้จัดการอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ”

ในยุคแรก ไม่ว่าใครก็ไม่สามารถจัดการอัตลักษณ์ผู้สูงอายุได้ เพราะทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติ ตามที่สถาบันศาสนาได้กำหนดไว้ ดังชื่อยุคที่ว่า “สังคมเกษตรกรรม: ความชราตามธรรมดาโลก”

ส่วนยุคที่สอง สถาบันรัฐและการแพทย์ที่สถาปนาขึ้นมาใหม่แทนที่สถาบันศาสนาก็ก้าวมา มีอำนาจในการกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ในด้านหนึ่งแสดงให้เห็นว่า สถาบันรัฐและการแพทย์พยายามเข้ามาช่วงชิงอำนาจของสถาบันศาสนา และในอีกด้านหนึ่งสถาบันทั้งสองก็พยายามสร้างฐานอำนาจของตนในการกำหนดความหมายทุกสิ่ง และหนึ่งในนั้นก็คือประเด็นผู้สูงอายุ สถาบันทั้งสองได้รุกเข้ามาควบคุมทุกสิ่งทุกอย่าง และที่สำคัญคือการควบคุมผู้สูงอายุ ดังเส้นขอบฟ้าของยุคนี้ที่ว่า “สังคมอุตสาหกรรม: การจัดระเบียบความชรา”

และในยุคที่สาม การจัดการความชราเริ่มกลายเป็นอำนาจของผู้สูงอายุเข้ามามีส่วนร่วมการจัดการ ซึ่งเป็นผลพวงจากการที่สถาบันการสื่อสาร ทั้งสื่อมวลชน สื่อสมัยใหม่ ได้สถาปนาตนเองขึ้นมาเพื่อกำหนดและเผยแพร่ความหมายของผู้สูงอายุแบบใหม่ให้มีอำนาจกำหนดตัวตนตามการเติบโตของสังคมทุนนิยมแบบใหม่ที่เริ่มให้ผู้สูงอายุเข้ามามีบทบาทในสังคม การที่ภาครัฐ

ไม่สามารถดูแลผู้สูงอายุได้อีกต่อไป การผลักดันให้ผู้สูงอายุเข้ามาบริโภคสินค้าในสังคม และการเติบโตด้านเทคโนโลยีทางการแพทย์สมัยใหม่ ดังเส้นขอบฟ้าในยุคนี้นี้ที่ระบุว่า “สังคมยุคข้อมูลข่าวสาร: ความชราที่จัดการได้”

เส้นขอบฟ้าของความรู้ นอกจากแสดงถึงการกำหนดอัตลักษณ์ และการมีอำนาจของสถาบันในแต่ละยุคแล้ว ยังแสดงให้เห็นด้วยว่า ในช่วงแต่ละยุคแต่ละสมัย การอธิบายความหมายอัตลักษณ์ผู้สูงอายุนั้นจะแตกต่างกัน และหากผู้คนที่ข้ามยุคข้ามสมัยโดยเฉพาะผู้สูงอายุในยุคอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคตก็อาจไม่เข้าใจอัตลักษณ์ในยุคใหม่ได้ เพราะมันต่างไปจากเดิมโดยสิ้นเชิง และในบางครั้งก็แทบจะไม่หลงเหลือเค้าเดิมที่มีอยู่

อนึ่ง การจัดกลุ่มผู้สูงอายุออกเป็นสามยุคสามสมัยนี้ ยังเกิดข้อถกเถียงว่า สังคมไทยได้แบ่งออกเป็นสามยุคโดยเด็ดขาดหรือไม่ และผลจากการวิจัยก็พบว่า สังคมไทยยังมีลักษณะปะปนของสังคมยุคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และข้อมูลข่าวสาร จึงทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุมีลักษณะ “หลากหลาย” และ “ปะปน” กันระหว่างอดีตและปัจจุบัน

เมื่อวิเคราะห์ความหลากหลายของอัตลักษณ์ในแต่ละยุคนี้ ยังทำให้เห็นอีกว่า อัตลักษณ์ของผู้สูงอายุมีลักษณะ “ไม่ต่อเนื่อง” กล่าวคือ ในแต่ละช่วงยุคและเส้นขอบฟ้าความรู้ ก็เกิดการปะทุขึ้นของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ และอัตลักษณ์นั้นก็ได้พัฒนาตามประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่อง แต่จะเกิดขึ้นตามอำนาจของสถาบันและแต่ละยุคที่กำหนดขึ้นนั่นเอง

อย่างไรก็ดี เมื่อย้อนกลับไปพิจารณารูปภาพที่ 73 โดยละเอียด (โดยพิจารณาจากเส้นเชื่อมโยงและเครื่องหมายดอกจัน) ก็จะพบว่า ภายใต้อำนาจไม่ต่อเนื่องของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ กลับพบความ “ต่อเนื่อง” และ ความ “เปลี่ยนแปลง” ของอัตลักษณ์ด้วย ซึ่งอาจถือได้ว่า ต่างไปจากแนวคิดของ Foucault ที่มุ่งเน้นมิติความไม่ต่อเนื่องของประวัติศาสตร์ แต่สำหรับในกรณีนี้ ความ “ต่อเนื่องและเปลี่ยนแปลง” อาจเนื่องมาจากยุคสมัยทั้งสามยุคของไทยนั้นมีลักษณะผสมผสานกันมากกว่าจะตัดขาดกัน ตลอดจนการพยายามต่อสู้ความหมายของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุมิให้หนีหายไปจากสังคม

ในด้านของ ความ “ต่อเนื่อง” พบว่า อัตลักษณ์บางอัน คือ “สังขารไม่เที่ยง” “ผู้มีพระคุณ” และ “เฒ่าหัวงู” เป็นอัตลักษณ์ที่มีลักษณะต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบันไม่จางหายไปแม้สังคมจะแปรเปลี่ยน ส่วนในด้านของ ความ “เปลี่ยนแปลง” ก็พบว่า อัตลักษณ์บางอันคือ “ผู้เชี่ยวชาญ” ที่เคยมีมาในอดีตก็พยายามดำรงรักษาให้คงอยู่ แต่เนื่องจากการแปรเปลี่ยนของอำนาจสังคมก็ทำให้อัตลักษณ์ดังกล่าวเปลี่ยนแปลงสู่ “ผู้เชี่ยวชาญ” (เฉพาะด้านหรือในบางเรื่อง) “ผู้เชี่ยวชาญ” (สินค้า) และการปรับตัวสู่ “ผู้เข้มแข็งระดับสังคม”

ถึงแม้ว่า อัตลักษณ์มีความหลากหลาย แต่เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาถึงเส้นขอบฟ้าของ ความรู้ละยุคแต่ละสมัย ก็พบว่า ในแต่ละยุคก็จะมีอัตลักษณ์หลักซึ่งเป็นไปตามเส้นขอบฟ้าของ ความรู้ในยุคนั้น และจะพบอัตลักษณ์ที่ “ขัดแย้ง” หรือ “อัตลักษณ์รอง” ในแต่ละยุค

ในยุคแรก อัตลักษณ์หลักจะมุ่งเน้น “ผู้เชี่ยวชาญ” “ผู้มีพระคุณ” และ “สังฆารไม่เที่ยง” โดยที่อัตลักษณ์รอง คือ “เฒ่าหัวงู” ซึ่งเป็นการเตือนสติผู้สูงอายุให้ตระหนักเรื่องเพศ

ยุคที่สอง อัตลักษณ์หลัก คือ “ความอ่อนแอ” “พึ่งพิง” โดยที่อัตลักษณ์ “ผู้มีพระคุณ” ยังคง ยืนยันอัตลักษณ์หลักในสังคมไทยอยู่ แต่อัตลักษณ์ “ผู้เชี่ยวชาญ” กลับถูกเบียดลงไปกลายเป็น อัตลักษณ์รองในยุคนี้อีกคือ “ผู้เชี่ยวชาญ” (เฉพาะด้าน) และยังคงผสมกับวาทกรรมเศรษฐกิจให้ อัตลักษณ์ผู้เชี่ยวชาญใช้กับการโฆษณาสินค้าอีกด้วย

และยุคที่สาม อัตลักษณ์หลักคือ “ผู้ต่อต้านความชรา” “ผู้เข้มแข็งระดับตนเอง” “ผู้เข้มแข็ง ระดับสังคม” และ “ผู้มีพระคุณ” โดยที่ไม่มีอัตลักษณ์รอง เพราะสังคมยุคนี้ยังเป็นช่วงเริ่มต้น เท่านั้น รวมถึงสังคมไทยยังคงปะปนกันระหว่างสังคมเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และข้อมูล ข่าวสาร ทำให้อัตลักษณ์ในยุคนี้นิยามต่อสู้แย่งชิงเพื่อแย่งพื้นที่เป็นอัตลักษณ์หลักให้จงได้

หากพิจารณาอัตลักษณ์หลักและรองในระดับที่ลึกลงไปจะพบว่า ในสังคมไทยอัตลักษณ์ หลักจะมีมิติที่ค่อนข้างบิดเบือนไปทางด้านบวก เช่น “สังฆารไม่เที่ยง” “ผู้มีพระคุณ” แม้จะมีอัตลักษณ์ในเชิงลบ คือ “อ่อนแอ” “พึ่งพิง” และ “เฒ่าหัวงู” ถ้าหากมาเป็นคู่กับอัตลักษณ์หลักดังกล่าว แต่อัตลักษณ์ หลักก็ยังทรงพลังค่อนข้างแรง ผสมกับอัตลักษณ์รอง คือ “ผู้เชี่ยวชาญ” ที่แม้จะถูกลดระดับในยุค อุตสาหกรรมให้ผู้สูงอายุกลายเป็นผู้ล้าสมัย แต่ก็พยายามต่อสู้ให้ดำรงอยู่ในสังคมด้วยการปรับตัว สู่วิถีชีวิตผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง ความเชี่ยวชาญในสินค้า และผู้เข้มแข็งในระดับสังคม

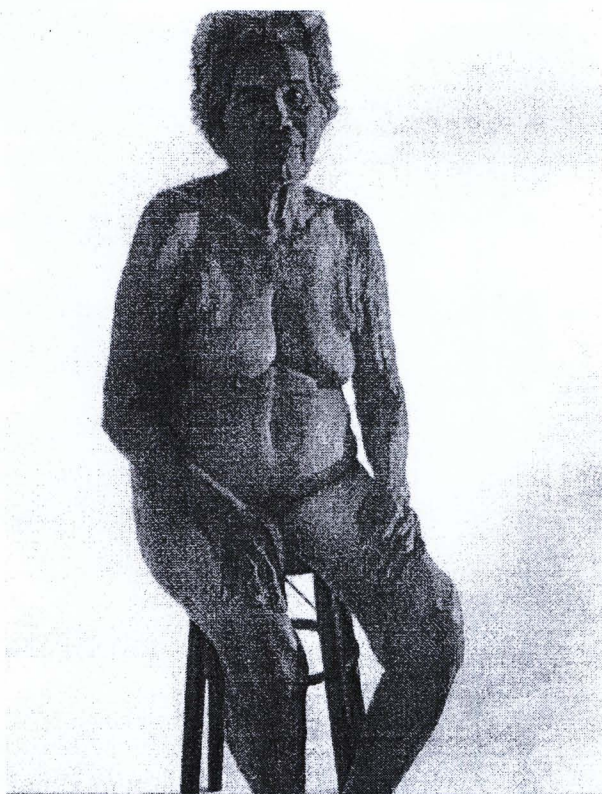
ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้นัยยะของผู้สูงอายุในสังคมไทยมิได้ถูกมองในแง่ลบเมื่อเทียบกับ อัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมตะวันตก ที่มีมิติด้าน “ผู้มีพระคุณ” ก็เริ่มหดหายไป รวมถึงการก้าวไปสู่ สังคมข้อมูลข่าวสาร ที่สถาบันการแพทย์สมัยเริ่ม “หยุดยั้งความชรา” จึงทำให้ “สังฆารไม่เที่ยง” กลับจางหายไปด้วย อัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมตะวันตกจึงมีแนวโน้มเชิงลบมากกว่า แต่ใน อนาคตหากสังคมไทยก้าวสู่สังคมข้อมูลข่าวสารที่สมบูรณ์ อาจส่งผลต่อการลดลงของความ กตัญญูต่อผู้สูงอายุ และการจางหายไปของสถาบันศาสนา ย่อมทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยมี ลักษณะไม่ต่างไปจากตะวันตกที่เน้นความอ่อนแอก็เป็นได้

อนึ่ง ความขัดแย้งของอัตลักษณ์ อาจมิได้หมายความว่าเฉพาะการแย่งกันของอัตลักษณ์ หลักและรองในแต่ละยุคดังที่กล่าวไว้ในตอนต้น เช่น ความขัดแย้งของอัตลักษณ์ในยุคสังคม อุตสาหกรรมระหว่าง “ผู้อ่อนแอ” และ “ผู้เชี่ยวชาญ” แต่ยังคงมีความหมายไปถึงความขัดแย้งของ

อัตลักษณ์แม้ในคำหรือข้อความเดียวกัน หรืออาจเรียกอีกอย่างว่า “ความย้อนแย้ง” (contradictory) เช่น “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค” หรือ “แก่แต่มีไฟอยู่”

ข้อความดังกล่าวเป็นการผสมอัตลักษณ์ที่อยู่คู่ตรงกันข้ามของความชราในด้านลบกับมิติอื่นๆ ในด้านบวก คือ “แก่” กับ “ไฮเทค” หรือ “แก่” กับ “ไฟ” (หรือพลัง) โดยมีความหมายว่า แม้แก่แต่ก็ยังทันสมัย หรือ แม้แก่แต่ยังคงมีพลังอยู่ ประเด็นที่น่าสังเกตก็คือ ความย้อนแย้งดังกล่าวมักจะทำให้ในการต่อสู้ความหมายของผู้สูงอายุในด้านบวก

“ความย้อนแย้ง” ยังปรากฏในความหมายในตัวตนที่มีลักษณะขัดแย้งภายในแต่อาจเห็นได้ไม่ชัดเจนหากไม่ใช้การวิเคราะห์ทางทฤษฎี ดังตัวอย่าง ภาพเปลือยของหญิงชรา ซึ่งมีชื่อภาพว่า The Beauty II และปรากฏเป็นหน้าปกนิตยสาร Fine Art วาดโดย ชัยรัตน์ แสงทอง

รูปภาพที่ 75 The Beauty II

(ที่มา: Fine Art. ๑.6 October, 2009: หน้าปก)

จากภาพดังกล่าว หากมองด้วยสายตาของคนทั่วไปที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมการแพทย์ในยุคที่สอง ย่อมแสดงอัตลักษณ์ “ความร่วงโรย” “น่าสงสาร” ของผู้สูงอายุ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ภาพดังกล่าวอาจ “ย้อนแย้ง” ให้เห็นในมุมต่างไปว่า ความเหี่ยวแห้งของหญิงชราอาจแทนความหมาย

ของประสบการณ์ผู้สูงอายุ ความไม่ยั่งยืน ดังแนวคิดกฎไตรลักษณ์ของศาสนาพุทธ และอาจมีความหมายถึงผู้ที่ไม่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมการบริโภคนิยมในยุคสังคมสมัยใหม่

สำหรับในทัศนะของผู้วาดภาพยังได้ให้ความหมายลึกไปถึง “ความจริงที่เหนือความงาม” หรือความไม่เที่ยง ความสงบในชีวิต และคุณค่าความอาทรของผู้สูงอายุที่เคยมีมา ดังคำให้สัมภาษณ์ที่ว่า

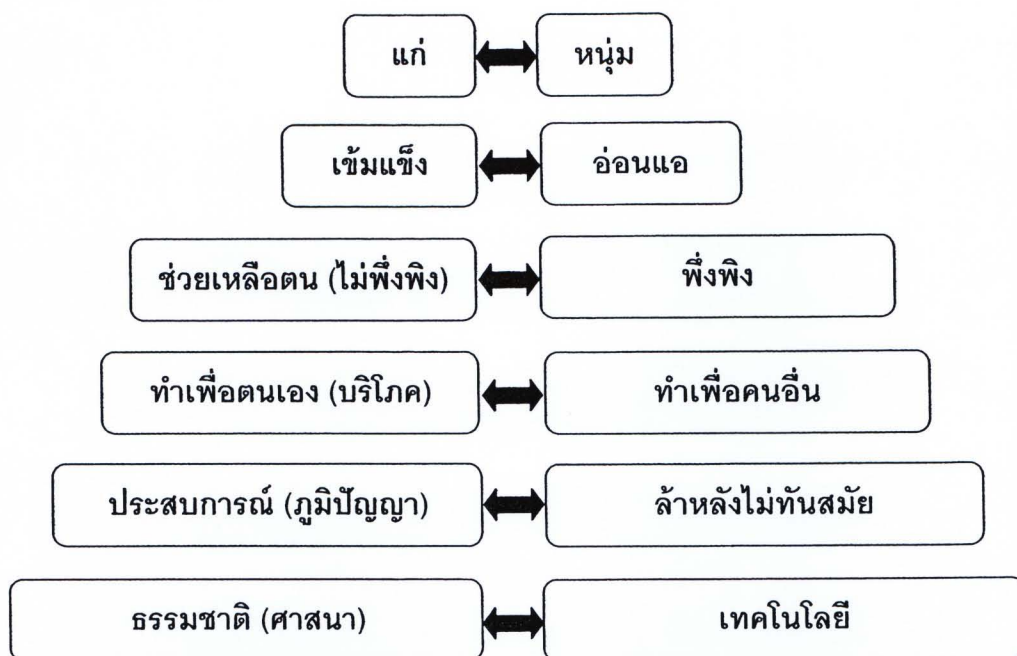
ในความจริงของผมก็คือความเข้าใจในการรับรู้ของมนุษย์ ว่าวันหนึ่งร่างกายของเราก็ไม่ต่างอะไรไปจากคุณยายคุณตาที่เห็นในภาพ แต่ว่าคุณค่ามันจะซ่อนอยู่ไม่ใช่แค่ร่างกาย แต่มันมากไปกว่านั้น ผมอยากให้คนดูได้รู้สึก และเกิดความเข้าใจ เมื่อเข้าใจมันก็จะเกิดจิตที่สงบและนิ่ง ซ้ำมเลยจากความรู้สึกที่เป็นความงาม

(ชัยรัตน์ แสงทอง อ้างถึงในเดือนฉายผู้ชนะ ภูประเสริฐ, 2009: 51)

ด้วยเหตุนี้ รายการสารคดี “คนค้นคน” ที่ผลิตภาพหญิงชราในงานของพรพรรณ สมบูรณ์บัติ (2549) ซึ่งนำเสนอภาพความเสื่อมโทรมของร่างกายหญิงชราผ่านเทคนิคมุกกล้อง แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผู้วิจัยก็สามารถอ่านความหมายได้อีกว่า ภายใต้อ่อนแอของหญิงชราที่เห็นภายนอกนั้น กลับมีความ “ย้อนแย้ง” ว่า ความชราเหล่านี้กลับหมายถึงประสบการณ์ ความเข้มแข็ง และพยายามต่อสู้กับเงื่อนไขของสังคม เศรษฐกิจ และรัฐ ซึ่งเป็นสถาบันหลักๆ ที่แม้แต่หนุ่มสาวก็ยังไม่หาญกล้าที่จะต่อกรได้

ความขัดแย้งหรือความ “ย้อนแย้ง” ในลักษณะนี้ จึงเป็นการเตือนสติสำหรับการมองอัตลักษณ์ผู้สูงอายุว่า อาจมิได้มีความหมายดังที่เห็น แต่อาจมีความหมายที่แตกต่างและหลากหลายไปตามบริบทและอำนาจที่กำหนดความหมายนั้น โดยเฉพาะการแฝงการต่อสู้ความหมายของผู้สูงอายุในด้านบวกไม่มากนัก

ในท้ายที่สุด ไม่ว่าอัตลักษณ์ผู้สูงอายุจะ “หลากหลาย” “ไม่ต่อเนื่อง” “ขัดแย้ง” “ย้อนแย้ง” อัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทย ก็ยังมีลักษณะ “โยงโย” เป็นเครือข่ายวาทกรรมอัตลักษณ์ที่วางบนคู่แย้ง 6 คู่ ด้วยกัน ดังรูปภาพที่ 76

รูปภาพที่ 76 โครงสร้างคู่แย้งของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ

คู่แย้งทั้งหมดนี้ต่างโยงใยเป็นเครือข่ายและเกี่ยวโยงกับอำนาจของบริบทสังคมในแต่ละช่วงเวลา คือ ยุคแรก สังคมเกษตรกรรม จะเรียงตัวของอัตลักษณ์หลักในลักษณะ “แก่” “เข้มแข็ง” “ช่วยเหลือตน (ไม่พึ่งพิง)” “ทำเพื่อคนอื่น” “ประสบการณ์” และ “ธรรมชาติ (ศาสนา)” อันทำให้เกิดอัตลักษณ์ “ผู้เชี่ยวชาญ” “ภูมิปัญญา” “ผู้มีพระคุณ” และ “สังขารไม่เที่ยง”

ส่วนในยุคที่สอง สังคมอุตสาหกรรม อัตลักษณ์หลักจะเรียงตัวในลักษณะ “แก่” “อ่อนแอ” “พึ่งพิง” “ทำเพื่อตนเอง (บริโภคนิยม)” “ล้าหลังไม่ทันสมัย” และ “เทคโนโลยี” การเรียงตัวนี้ทำให้เกิดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ “ผู้อ่อนแอ” “ผู้พึ่งพิง” “คนล้าหลัง” (ไม่ทันสมัย) และจุดที่น่าสนใจก็คือ ยังปรากฏอัตลักษณ์ “ผู้มีพระคุณ” เป็นวาทกรรมหลักด้วย

และในยุคที่สาม สังคมข้อมูลข่าวสาร จะเรียงตัวของอัตลักษณ์ในลักษณะ “แก่” “เข้มแข็ง” “ช่วยเหลือตน (ไม่พึ่งพิง)” “ทำเพื่อตนเอง (บริโภคนิยม) หรือทำเพื่อคนอื่น” “ประสบการณ์” และ “ธรรมชาติ (ศาสนา) คู่กับเทคโนโลยี” อันทำให้เกิดอัตลักษณ์ “ผู้ต่อต้านความชรา” “ผู้เข้มแข็งระดับตนเองและสังคม” และ “ผู้มีพระคุณ”

“ความหลากหลาย” “ไม่ต่อเนื่อง-ต่อเนื่อง-เปลี่ยนแปลง” “ขัดแย้ง-ย้อนแย้ง” แต่ “โยงใย” ของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมไทย พิสูจน์ให้เห็นว่า อัตลักษณ์ผู้สูงอายุมีได้มีเพียง “หนึ่ง

เดียว” ดังที่เข้าใจกันในอดีต แต่กลับมีความแตกต่างหลากหลายแต่โยงใยกัน และทั้งหมดก็ขึ้นอยู่กับอำนาจของสถาบันในการกำหนดความหมาย

4.3 การสร้างความรู้ที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ

การกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุยังดำเนินการผ่านการ “สร้างความรู้” อันเป็นกลไกที่ทำให้ผู้สูงอายุไม่รู้สึกกดดัน ถูกควบคุม แต่กลับกำหนดผู้สูงอายุให้กลายเป็นวัตถุได้อย่างนุ่มนวล ทั้งนี้การสร้างความรู้ที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุก็จะดำเนินไปตามเส้นขอบฟ้าของความรู้ในแต่ละยุคแต่ละสมัย

ในยุคแรก สังคมเกษตรกรรม: ความชราตามธรรมชาติโลก จะสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับ “ศาสนา” และ “สังคม” เพื่อที่จะยกย่องผู้สูงอายุและมองความชราเป็นเรื่องธรรมชาติ เช่น “กฎไตรลักษณ์” “กตัญญูกตเวทิตะ” และ “บทบาทผู้สูงอายุ” แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นทั้งหมดก็ยังวางบนเส้นขอบฟ้าของความรู้ “ความชราก็เป็นเรื่องที่ไม่มีการจัดการหรือควบคุมได้เพราะเป็นเรื่องธรรมชาติ”

เมื่อสังคมเปลี่ยนผ่านสู่สังคมอุตสาหกรรม: การจัดระเบียบความชรา สถาบันสังคมยุคนี้ต่างสร้างชุดความรู้เพื่อให้ “สถาบันต่างๆ เข้าไปกำหนดและจัดระเบียบผู้สูงอายุ” เช่น สถาบันการแพทย์ได้สร้างความรู้เรื่อง “เวชศาสตร์ผู้สูงอายุ” และ “จิตวิทยาผู้สูงอายุ” เพื่อควบคุมร่างกายและจิตใจผู้สูงอายุ และที่สำคัญเริ่มผลิตความรู้ที่ว่า “ผู้สูงอายุคือผู้ป่วย” อันทำให้ลดคุณค่าผู้สูงอายุ สถาบันรัฐ ก็เริ่มผลิตความรู้อื่นๆ เพื่อควบคุมผู้สูงอายุ เช่น “นโยบายผู้สูงอายุ” “การสังคมสงเคราะห์/สวัสดิการผู้สูงอายุ” “ชมรมผู้สูงอายุ” เพื่อที่จะช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้สูงอายุ อีกทั้งสนับสนุนให้รวมกลุ่มทำงาน ส่วนสถาบันเศรษฐกิจก็ผลิตชุดความรู้ “เศรษฐศาสตร์ผู้สูงอายุ” และ “การตลาดสีเทา” เพื่อจะทั้งการคำนวณค่าใช้จ่ายให้กับผู้สูงอายุ บำเหน็จบำนาญ และการเริ่มให้ผู้สูงอายุบริโภค ซึ่งทั้งสองนี้เป็นฐานความรู้ที่จะผลักดันสู่ยุคสังคมข้อมูลข่าวสารในอนาคตที่มีระดับที่เข้มข้นขึ้น เช่นเดียวกันกับสถาบันการสื่อสารก็เริ่มสร้างวิชา “การสื่อสารกับผู้สูงอายุ” ขึ้น แต่จะเติบโตในยุคถัดไป

สำหรับสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร การสร้างความรู้ที่จะให้ผู้สูงอายุ “จัดการตนเอง” ก็จะมีวางอยู่บนข้อมูลข่าวสารตลอดจนเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น สถาบันสังคมได้สร้างชุดความรู้ “active aging” เพื่อสนับสนุนให้ผู้สูงอายุกระตือรือร้นไม่เป็นภาระของรัฐ และการสร้างความรู้ “The Modern Old” หรือวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ เพื่อให้ผู้สูงอายุใช้ชีวิตในสังคมสมัยใหม่อย่างมีความสุข สถาบันการแพทย์ได้สร้างชุดความรู้ “เวชศาสตร์อายุรวัฒน์” หรือ anti aging medicine เพื่อให้ผู้สูงอายุจัดการต่อต้านความชรา สถาบันรัฐ ก็ส่งเสริมให้สร้างความรู้ให้ผู้สูงอายุพึ่งพิงตนเอง เช่น “นโยบายผู้สูงอายุใหม่” “การเกษียณอายุใหม่” “การประกันสังคมแบบใหม่” “การ

สังคมสงเคราะห์แบบใหม่” เป็นต้น ส่วนสถาบันเศรษฐกิจและการสื่อสาร ก็พัฒนาความรู้ต่อเนื่องจากความรู้ในสังคมอุตสาหกรรม แต่จะเข้มข้นมากกว่าเดิม

ทั้งนี้ ชุดความรู้ใหม่ที่น่าสนใจในสังคมยุคข้อมูลข่าวสารก็คือ ชุดความรู้ศาสนาที่ต่อต้าน/หยุดยั้งความชรา แนวคิดดังกล่าวเริ่มใช้ศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์เป็นเครื่องมือในการหยุดยั้งความชรา และผลของมันทำให้สิ้นสະเพื่อนวงการศาสนาและความเชื่อที่มองว่า “สังขารไม่เที่ยง” และอาจมีแนวโน้มไปถึงการลดความศรัทธาต่อศาสนาในอนาคต

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อมนุษย์ไม่มีวันตาย การดำรงชีวิตที่จะคิดถึงการแปรเปลี่ยนตามธรรมชาติ ก็อาจลดน้อยไป อันอาจส่งผลต่อการไม่เกิด เพราะไม่จำเป็นต้องหาใครมาเป็นผู้สืบทอดดูแล อีกทั้ง ยังสร้างมนุษย์พันธุ์ใหม่ที่สนใจแต่ตัวเองและการบริโภคเพื่อตนเองตามรูปแบบของสังคมทุนนิยม และนี่อาจเป็นศาสนาใหม่ที่ทดแทนศาสนาที่เริ่มเสื่อมลง

ชุดความรู้ทั้งหมดนี้ก่อตัวขึ้นในแต่ละยุคแล้ว ยังได้สร้าง “ผู้รู้” ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุในสถาบันต่างๆ นับตั้งแต่ “พระ” “แพทย์ด้านผู้สูงอายุ” “นักประชากรศาสตร์ผู้สูงอายุ” “นักสังคมสงเคราะห์/สวัสดิการผู้สูงอายุ” “นักเศรษฐศาสตร์ผู้สูงอายุ” “นักการสื่อสารผู้สูงอายุ” เป็นต้น เหตุนี้เอง ทำให้อำนาจของผู้สูงอายุที่สามารถ “กำหนด” ตนเองก็ต้องลดน้อยถอยลงไป และมอบอำนาจให้กับผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญที่สังกัดสถาบันเหล่านี้เป็นผู้ตัดสินตัวตน อำนาจที่ผู้สูงอายุที่กำหนดตัวตนในอดีตจึงอ่อนแรงลงไปโดยปริยาย

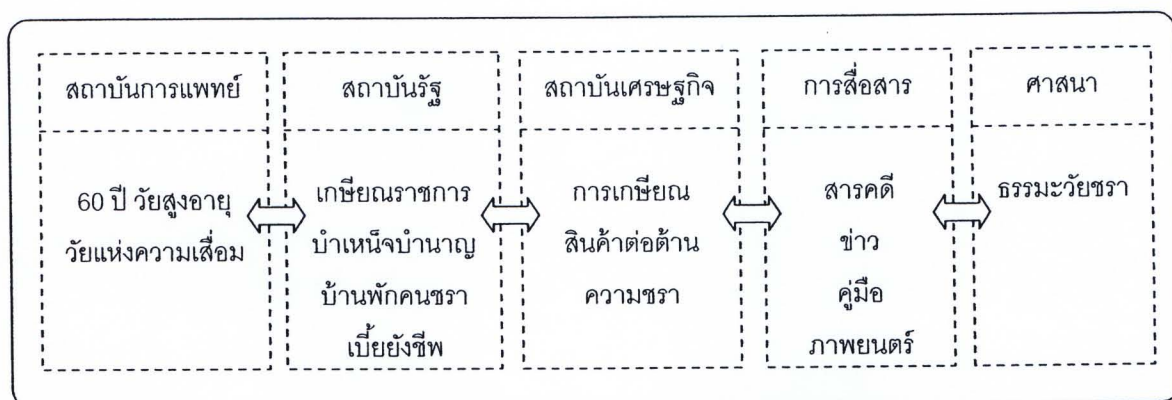
อย่างไรก็ดี ตามแนวคิดของ Foucault ที่ว่า “ที่ใดมีอำนาจที่นั่นย่อมมีการต่อต้านอำนาจ” ผู้สูงอายุบางคนจึงหันมาใช้อำนาจความรู้ของสถาบันต่างๆ เหล่านี้เพื่อกำหนดอัตลักษณ์ตนเองในด้านบวกได้เช่นเดียวกัน (ในเวลาเดียวกันก็อาจมองได้ว่า ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ก็ตกอยู่ใต้วาทกรรมผู้สูงอายุในสังคม แต่สำหรับผู้วิจัยจะมองในมุมที่ต่างไปว่า ผู้สูงอายุกลุ่มนี้อาจมิได้ตกภายใต้วาทกรรมดังกล่าวแต่กลับรู้จัก “คัดเลือก” เพื่อที่จะต่อสู้ความหมายเชิงบวก) ตัวอย่างเช่น นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช ถือเป็นหนึ่งในแม่ทัพของการต่อสู้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุ โดยใช้ความรู้ที่ผ่านมาของตนในด้านการแพทย์มาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือต่อสู้ ดังเช่น การใช้ข้อมูลการแพทย์เพื่อให้ผู้สูงอายุหันมาป้องกันสุขภาพตนเอง ด้วยการออกกำลังกาย การรวมกลุ่มกัน เพื่อให้ผู้สูงอายุมีความเข้มแข็ง หลังจากนั้นก็กระตุ้นให้ผู้สูงอายุทำประโยชน์เพื่อสังคมและช่วยขยายสู่การผลักดันนโยบายผู้สูงอายุ จนในที่สุด ก็ทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุในสังคมไทยยังคงความหมายของความเป็นพลังและคุณค่า (ทั้งนี้ แนวทางการสร้างความรู้เพื่อต่อสู้ความหมายของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุก็ได้รับการพัฒนาต่อมาในกลุ่มผู้สูงอายุสองกลุ่ม ดังที่จะอธิบายในหัวข้อที่ 5.3)

4.4 เครือข่ายอำนาจที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ

การที่สถาบันทั้งห้ามีพลังที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุได้อย่างมาก นอกเหนือจากการพิจารณาจากหลักฐานตัวบทดังที่กล่าวไปในหัวข้อที่ 4.1 และการสร้างความรู้ในหัวข้อที่ 4.3 แล้ว ตามแนวคิดของ Foucault เรื่อง network of power หรือ “เครือข่ายอำนาจ” สามารถพิจารณาเพิ่มเติมได้ว่า สถาบันเหล่านี้ยังร่วมกันประสานพลังการกำหนดความหมายผู้สูงอายุ และเชื่อมโยงกันดุจใยแมงมุม จากสถาบันหนึ่งสู่สถาบันหนึ่งและในบางครั้งก็ข้ามกาลเวลาด้วย ทำให้สิ่งที่ดูเหมือนจะกระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่และเวลา แต่กลับประสานพลังร่วมกัน จนทำให้ผู้สูงอายุต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจที่กำหนดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก

เครือข่ายอำนาจที่รุนแรงและเห็นได้เด่นชัดในที่นี้ ก็คือ วาทกรรมความอ่อนแอของผู้สูงอายุตามหลักการแพทย์ และความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ วาทกรรมทั้งสองถือเป็นตัวอย่างของวาทกรรม “หลัก” ที่สถาบันต่างๆ พากันประสานพลังกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ

ในด้านแรก ความอ่อนแอของผู้สูงอายุตามหลักการแพทย์ เป็นเครือข่ายอำนาจที่สำคัญยิ่งที่ผลิตขึ้นโดยสถาบันการแพทย์ในยุคสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งมองว่า ร่างกายของผู้สูงอายุจะเสื่อมโทรมตามวัยที่เพิ่มขึ้น ตัวอย่างที่เด่นชัดคือ “องค์การอนามัยโลก” กำหนดให้อายุ 60 ปี เป็นวัยของผู้สูงอายุ และหลังจากนั้น สถาบันต่างๆ เช่น รัฐ เศรษฐกิจ ศาสนา และสื่อสารมวลชน ในสังคมอุตสาหกรรม ก็ผนึกกำลังประสานเสียงรับความอ่อนแอตามหลักการแพทย์ ดังรูปภาพที่ 77

รูปภาพที่ 77 เครือข่ายอำนาจของวาทกรรมความอ่อนแอของผู้สูงอายุ

จากภาพดังกล่าวอธิบายเพิ่มเติมได้ว่า ภายหลังจากสถาบันการแพทย์กำหนดผู้สูงอายุคือวัยแห่งความเสื่อม สถาบันต่างๆ ก็ร่วมกันหรือผนึกกำลังรับวาทกรรมดังกล่าว นับตั้งแต่สถาบันรัฐ โดยมองว่าเมื่อก้าวสู่วัยสูงอายุร่างกายก็เสื่อมโทรม จึงเป็นระยะเวลาที่ไม่สามารถทำงานได้ต่อไป

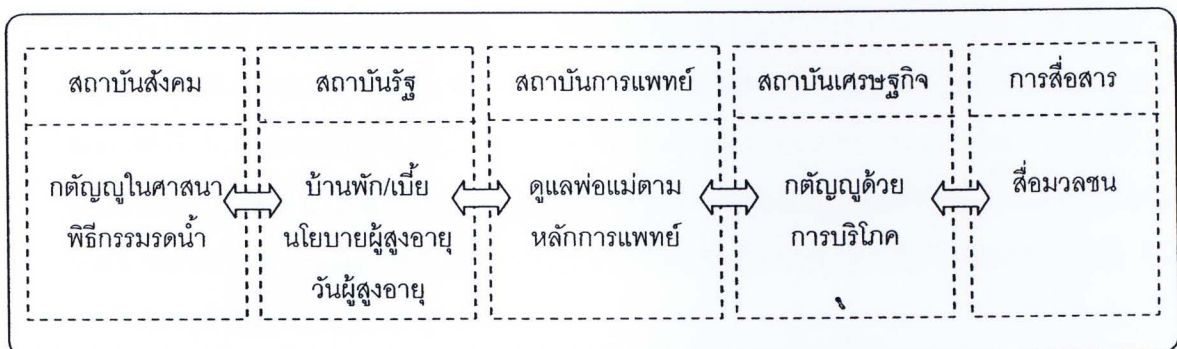
และนำไปสู่การร่างกฎเกณฑ์การเกษียณอายุราชการ การให้บำเหน็จบำนาญ ซึ่งนอกจากจะตอบแทนการทำงานที่ผ่านมาแล้ว ยังเป็นเงินที่ให้ผู้สูงอายุใช้ในอนาคตเพราะอ่อนแอไม่สามารถทำงานหาเงินได้อีกต่อไป นอกจากนั้นสถาบันรัฐก็ยังสร้าง “บ้านพักคนชรา” และ “เบี้ยยังชีพ” ผู้สูงอายุเพื่อตอบรับวาทกรรมความอ่อนแออีกด้วย

ในทำนองเดียวกันสถาบันเศรษฐกิจก็ผนึกกำลังกับวาทกรรมความอ่อนแอของผู้สูงอายุ ด้วยการยืนยันอายุ 60 ปี เป็นอายุที่พนักงานต้องเกษียณออกจากการทำงาน (และในบางอาชีพก็ลดอายุลงไปอีกด้วย บนเงื่อนไขเดียวกันว่า “อายุที่มากขึ้นคือความเสี่ยง”) รวมถึงเริ่มผลิตสินค้าเพื่อที่จะตอกย้ำความสูงอายุในฐานะความอ่อนแอ เช่น ยาย้อมผม ครีملบรอยเหี่ยววัย และพัฒนาสู่สินค้าต่อต้านความชรา

ส่วนสถาบันการสื่อสาร โดยเฉพาะสถาบันสื่อสารมวลชนก็เป็นพื้นที่เผยแพร่วาทกรรมความอ่อนแอ ดังปรากฏในรายการสารคดีโทรทัศน์ “คนค้นคน” ชาว คู่มือผู้สูงอายุ ภาพยนตร์เรื่อง “วัยตกกระ” ที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาความอ่อนแอด้านร่างกายของผู้สูงอายุและมักจะนำไปสู่ปัญหาและการพึ่งพิง

และแม้กระทั่งสถาบันศาสนา ก็เป็นอีกหนึ่งในสถาบันที่สนับสนุนความอ่อนแอของผู้สูงอายุ ด้วยการให้ “ธรรมะ” เป็นเครื่องมือในการบรรเทาจิตใจของผู้สูงอายุที่ออกจากการเกษียณการทำงาน โดยสอนให้รู้จัก “ปลง” กับการเปลี่ยนแปลง

ในด้านที่สอง ความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ (ผู้มีพระคุณ) เป็นวาทกรรมที่ผลิตขึ้นนับตั้งแต่อดีตจากสถาบันสังคมและศาสนา เช่น การรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุ และที่น่าสนใจคือ วาทกรรมดังกล่าวผลิตซ้ำในทุกยุคทุกสมัยหรือข้ามกาลเวลา นอกจากนั้นสถาบันอื่นๆ ยังร่วมผลิตความหมายในทิศทางเดียวกันอีกด้วย ทั้งสถาบันรัฐ การแพทย์ เศรษฐกิจ และการสื่อสาร ดังรูปภาพที่ 78

รูปภาพที่ 78 เครือข่ายอำนาจของวาทกรรมกตัญญูต่อผู้สูงอายุ

สถาบันรัฐ ผลิตความกตัญญูตามสถาบันสังคมและศาสนาในอดีตที่มองว่า “ความกตัญญู” เป็นสิ่งสำคัญกับคนไทย ดังนั้น สถาบันรัฐ จึงก้าวมาเป็นส่วนหนึ่งของการตอบแทนผู้สูงอายุด้วย ผ่านการสร้างบ้านพักคนชรา เบี้ยยังชีพ นโยบายผู้สูงอายุ ด้วยเหตุที่ว่าผู้สูงอายุอ่อนแอแต่ด้วยความมีพระคุณในอดีตจึงต้องตอบแทน นอกจากนั้นสถาบันรัฐยังประสานเสียงสร้างวาทกรรมความกตัญญูโดยผ่านการสร้างวันผู้สูงอายุแห่งชาติ เพื่อให้ผู้คนระลึกบุญคุณผู้สูงอายุอีกด้วย

เช่นเดียวกันกับสถาบันการแพทย์ก็ผนึกกำลังอธิบายว่า ควรจะให้ความกตัญญูต่อผู้สูงอายุด้วยการดูแลผู้สูงอายุด้วย แต่จุดที่ต่างไปจากสถาบันสังคมก็คือ การดูแลนั้นจะวางบนหลักการทางการแพทย์ ดังหนังสือเรื่อง “คู่มือดูแลพ่อแม่” ของแพทย์หญิงสิรินทร จันศิริกาญจน (2552)

ส่วนสถาบันเศรษฐกิจ ก็หยิบยืมความกตัญญูมาใช้เพื่อเป็นเป้าหมายของการบริโภคสินค้าสำหรับผู้สูงอายุ เช่น บ้านพักคนชราสำหรับผู้สูงอายุ ผ้าอ้อมสำหรับผู้สูงอายุ หากลูกหลานคนใดซื้อสินค้าและบริการให้ผู้สูงอายุก็เท่ากับว่า มีความกตัญญู

และในท้ายที่สุดสถาบันการสื่อสารก็เป็นสถาบันสำคัญที่ช่วยผนึกกำลังวาทกรรมความกตัญญู โดยผ่านรายการโทรทัศน์ ข่าวสาร ที่เน้นย้ำให้คนรุ่นหลังกตัญญูต่อผู้สูงอายุ

การประสานพลังเครือข่ายของสถาบันต่างๆ ทำให้วาทกรรมที่กระจัดกระจายไปในแต่ละพื้นที่และเวลา กลับประสานเสียงและกลายเป็นพลังมหาศาลในการครอบงำความคิดผู้สูงอายุและคนทั่วไปในสังคมได้ง่าย เพราะไม่ว่าใครหรือหันหน้าไปในทิศทางใดต่างก็พูดหรืออธิบายในทำนองเดียวกัน ผู้สูงอายุจึงกลายเป็นวัตถุที่ยังต้อง “จ่ายอม” ต่อพลังอำนาจที่กำหนดขึ้นนี้

อนึ่ง มีข้อสังเกตอยู่สองประการของการประสานพลัง คือ

ข้อแรก การประสานพลังเครือข่ายของสถาบันต่างๆ อาจไม่จำเป็นต้องประสานครบทุกสถาบันก็ได้ เพราะวาทกรรมบางอันอาจไม่สอดคล้องกับสถาบันทั้งหมด ตัวอย่างเช่น วาทกรรมเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติหรือ “สังขารไม่เที่ยง” เป็นวาทกรรมที่ผลิตซ้ำผ่านสถาบันศาสนาเป็นหลัก แต่ก็มีสถาบันการสื่อสาร เช่น สื่อมวลชน สื่อพิธีกรรม ต่างช่วยประสานพลังด้วย แต่เนื่องด้วยพลังของสถาบันศาสนาในสังคมไทยยังคงเข้มข้นอยู่วาทกรรมดังกล่าวจึงยังไม่จางหายไป แต่หากในอนาคตวาทกรรมชุดนี้มีได้ผลิตซ้ำผ่านสถาบันศาสนา หรือการแปรเปลี่ยนสู่แนวคิดใหม่ที่ “ไม่ตาย” ก็อาจทำให้วาทกรรมดังกล่าวสิ้นคลอนได้

ข้อที่สอง แม้จะมีความพยายามเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายแห่งอำนาจที่ครอบงำมนุษย์ แต่ก็มี ความพยายามที่ต่อสู้เครือข่ายอำนาจด้วย ดังแนวคิดของ Foucault “ที่ใดมีอำนาจที่นั่นก็ย่อมมี

การต่อต้านอำนาจ” และการต่อต้านอำนาจที่ชัดเจนที่สุดคือการต่อสู้ความหมายผู้สูงอายุที่ยังมีความเชี่ยวชาญอยู่

วาทกรรม “ความเชี่ยวชาญของผู้สูงอายุ” เป็นวาทกรรมที่สถาปนาขึ้นในยุคสังคมเกษตรกรรมและเป็นวาทกรรมหลักในยุคนั้น ดังตัวอย่าง คำเรียกผู้สูงอายุว่า “ผู้อาวุโส” “ผู้เฒ่าผู้แก่” หรือสำนวนที่ว่า “อาบน้ำร้อนมาก่อน” “เดินตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด” วาทกรรมยุคนี้ระบุว่า ผู้สูงอายุคือผู้อาวุโส ผู้ที่มีประสบการณ์และทำประโยชน์ต่อสังคม แต่เมื่อสังคมก้าวสู่ยุคอุตสาหกรรม ความรู้ที่เคยอยู่ในตัวผู้สูงอายุก็ต้องแปรเปลี่ยนไปสู่สถาบันการศึกษา ผู้สูงอายุจึงมีความหมายเชิงลบคือ “ผู้ล้าหลัง” จึงต้องพยายามต่อสู้เพื่อแย้งชิงความหมายของคุณค่าความเชี่ยวชาญให้กลับมา

เมื่อย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์การต่อสู้ความหมายในช่วงแรกก็พบว่า อาจเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2505 จากการที่ภาครัฐเริ่มจัดตั้ง “ชมรมผู้สูงอายุ” ขึ้น โดยไม่เรียกชื่อว่า “ชมรมคนชรา” เพราะมีนัยยะอ่อนแอ แต่กลับสร้างความหมายใหม่ว่า “ผู้สูงอายุ” เพื่อให้เป็นความหมายกลางๆ และเป็นความหมายบวก รวมถึงในช่วงหลัง ภาครัฐก็สร้างนโยบายผู้สูงอายุขึ้น เพื่อสนับสนุนให้ผู้สูงอายุยังคงเป็นผู้มีคุณค่า เพียงแต่อาจจะลดระดับลงว่า ความมีคุณค่าอาจจะจำกัดในด้านวัฒนธรรม หรือ “ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านหรือในบางเรื่อง”

ทว่า ในช่วงเวลานั้นเอง สถาบันการแพทย์ก็ยังได้สร้างความหมายเชิงลบเพิ่มอีก คือ “วัยแห่งความเสื่อม” “วัยทอง” “ผู้เฒ่าหลังโกง” ด้วยการสร้างศาสตร์ “เวชศาสตร์ผู้สูงอายุ” ผู้สูงอายุจึงต้องพยายามต่อสู้ความหมายอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการสร้างความหมายตนเองว่าเป็น “สว.” ซึ่งเป็นคำย่อของคำว่า “สมาชิกวุฒิสภา” แต่กลับมาใช้แทนคำว่า “สูงวัย” เพื่อให้มีความหมายในด้านบวกทรงคุณค่า และการผลิตคำเรียกตนเองใหม่ว่า “ราษฎรอาวุโส” ซึ่งมาจากคำภาษาอังกฤษที่ว่า “senior citizen” ซึ่งถือเป็นความพยายามที่จะย้อนกลับไปในยุคอดีตที่มองว่า ผู้สูงอายุเป็นผู้เชี่ยวชาญ

แต่การต่อสู้ดังกล่าวผู้สูงอายุก็จำเป็นต้อง “พัฒนาตนเอง” โดยเฉพาะด้านความรู้ให้เข้มข้นมากกว่าเดิม เช่น กรณีของการเพิ่มความรู้คอมพิวเตอร์ในกลุ่ม OPPY จึงทำให้เกิดการยอมรับได้ หรือมิฉะนั้นก็ต้องรวมตัวกันเป็น “ชมรมผู้สูงอายุ” ดังชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม เพื่อให้กลายเป็น “ผู้เข้มแข็งระดับสังคม”

นอกจากนั้น สถาบันเศรษฐกิจ โดยเฉพาะโฆษณา ก็ยังช่วยประสานพลังวาทกรรมผู้เชี่ยวชาญออกไปด้วย โดยใช้ผู้สูงอายุในโฆษณาสินค้าเพื่อสื่อความหมายของการส่งต่อประสบการณ์ความรู้ความเชี่ยวชาญจากรุ่นสู่รุ่น

การต่อสู้ความหมายของวาทกรรมรองกรณีนี้ ยืนยันให้เห็นว่า วาทกรรมผู้สูงอายุมีการต่อสู้และแย่งชิงเพื่อยึดพื้นที่ความหมายให้ได้แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในบางช่วงแต่ก็พยายามที่จะยืนยันความหมายเดิม แต่การต่อสู้ความหมายมิใช่เป็นเรื่องที่ง่ายดายนัก ทั้งนี้เนื่องจากความหมายส่วนใหญ่ที่สังคมในยุคอุตสาหกรรมกำหนดมักจะมองไปในทิศทางด้านลบ คือ ความอ่อนแอและพึ่งพิง และที่สำคัญกว่านั้นก็คือ วาทกรรมดังกล่าวก็ได้ครอบงำความคิดของคนทั่วไปด้วยการ “ประสานพลัง” กลยุทธ์ที่ทำได้ก็คือการเปลี่ยนแปลงของวาทกรรมจากความเชี่ยวชาญทุกด้านไปสู่ “ผู้เชี่ยวชาญ” (เฉพาะด้าน) “ผู้เชี่ยวชาญ” (ในสินค้า) และสร้างความหมายใหม่ เช่น คำว่าผู้สูงอายุ สว. ราษฎรอาวุโส อีกทั้ง การย้อนอดีตคือ “ผู้เข้มแข็งระดับสังคม”

กล่าวโดยสรุป อำนาจของสถาบันพยายามกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ซึ่งเผยให้เห็นผ่าน การวิเคราะห์ตัวบทและปฏิบัติการวาทกรรม ทำให้ผู้สูงอายุกลายเป็นวัตถุแห่งการศึกษา และถูกควบคุมแบบเบ็ดเสร็จ ทั้งกาย ใจ สังคม และจิตวิญญาณ

และเนื่องด้วยการกำหนดอัตลักษณ์กระทำผ่านอำนาจของสถาบันอย่างน้อย 5 สถาบัน และผ่านกาลเวลาจากอดีตสู่ปัจจุบัน จึงทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุมีความหลากหลาย ไม่ต่อเนื่อง-ต่อเนื่อง-เปลี่ยนแปลง ขัดแย้ง-ย้อนแย้ง แต่โดยไป ตามปรัชญาอัตลักษณ์ผู้สูงอายุยุคหลังสมัยใหม่ นอกจากนั้น สถาบันต่างๆ ยังใช้การสร้างความรู้และการประสานพลังเครือข่ายทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุถูกกำหนดตัวตนโดยสิ้นเชิง

ทว่า ในอีกด้านหนึ่ง “ที่ใดมีอำนาจก็ย่อมมีการต่อต้าน” จึงปรากฏความพยายามต่อสู้ความหมายจากภาคสถาบัน โดยเฉพาะการต่อสู้ความหมายผู้สูงอายุในด้านบวก เช่น ความรู้ ความเชี่ยวชาญของผู้สูงอายุ แม้จะมีปริมาณที่น้อยแต่ก็แสดงให้เห็นถึงความไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจ

ในลำดับถัดไปการต่อสู้ความหมายยังก้าวไปสู่กลุ่มของผู้สูงอายุอีกด้วย แม้ในด้านหนึ่งผู้สูงอายุต้องจำยอมต่อพลังอัตลักษณ์ที่สถาบันสร้างขึ้นก็ตามที แต่ในอีกด้านหนึ่งผู้สูงอายุก็ยังคงมีอำนาจในการสร้างตัวตนได้ด้วย ดังหัวข้อที่จะกล่าวต่อไป

5. การต่อสู้ของอัตลักษณ์ที่ผู้สูงอายุกำหนดภายใต้อำนาจของสถาบัน

ดังที่กล่าวไปแล้วว่า กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มที่ได้คัดเลือกมาเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจึงพยายามต่อสู้กับอัตลักษณ์ที่สังคมกำหนดโดยเฉพาะในแง่ลบ พร้อมทั้งนำเสนอตัวตนออกมาในด้านบวก

การต่อสู้ของกลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มสามารถอธิบายได้ 4 ด้าน คือ ด้านแรก การต่อสู้เชิงอำนาจที่กำหนดตัวบท ปฏิบัติการวาทกรรม และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม ด้านที่สอง

การต่อสู้เชิงอำนาจที่กำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุจากหลายแหล่ง ตามแนวทาง articulated self ด้านที่สาม การต่อสู้เชิงอำนาจด้วยการสร้างความรู้เพื่อกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ และด้านที่สี่ การต่อสู้เชิงอำนาจด้วยการสร้างพลังเครือข่ายอำนาจ ทั้งหมดนี้เป็นแนวทางหลักที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มเพื่อต่อสู้เพื่อแสดงอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ รายละเอียดอธิบายตามลำดับ

5.1 การต่อสู้เชิงอำนาจที่กำหนดด้วยท ปฏิบัติการวาทกรรม และปฏิบัติการสังคม และวัฒนธรรม

เมื่อพิจารณาตามแนวทางของ Foucault กับ Fairclough ก็จะแสดงให้เห็นการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้สูงอายุที่กำหนดตนเองนั้นมีปฏิสัมพันธ์กับอำนาจของสังคม ซึ่งปรากฏในทปฏิบัติการวาทกรรม และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม ดังตารางที่ 14

ตารางที่ 14: วาทกรรมอัตลักษณ์ที่ผู้สูงอายุกำหนด

เกณฑ์	รายละเอียด
1.ตัวบท	
1.1 ประเภทเนื้อหา	กำหนดความหมายในด้านบวก ไม่ยอมแพ้ต่อร่างกายที่อ่อนแอ คือ กลุ่มแรก เข้มแข็งและทำเพื่อสังคม และกลุ่มที่สอง มีความทันสมัยไฮเทค
1.2 ประเภทวาทกรรม	ใช้ประเภทการสื่อสาร 6 ประเภท เพียงแต่ว่า ลำดับการใช้จะแตกต่างกัน คือ ลำดับแรก การโต้แย้ง-สาริต ลำดับต่อมา คือ การยกตัวอย่าง-เปรียบเทียบ และการอธิบาย และลำดับหลังสุดคือ สั่งสอน เหตุผลหลักที่ใช้การสาริต ก็เนื่องจากไม่ได้มีนัยยะของอำนาจ และทำให้ผู้เกี่ยวข้องเรียนรู้รับรู้ความหมายจากการปฏิบัติได้ง่ายขึ้น ส่วนการสั่งสอนที่เดิมจะมีมากในอดีต แต่เมื่อสังคมก้าวสู่สังคมปัจจุบัน ผู้สูงอายุเริ่มมีอำนาจน้อยลง ก็จะใช้การสั่งสอนน้อยลง แต่จะใช้การสั่งสอนทางอ้อมแทน โดยผนวกกับศาสนา นอกจากนั้น เนื่องจากอำนาจของวาทกรรมที่สถาบันอื่นๆ กำหนดมีความเข้มข้น ผู้สูงอายุจึงต้อง “ยอมรับวาทกรรม” ดังกล่าวเข้ามา โดยเฉพาะวาทกรรมชุด ศาสนา คือ การเกิดแก่เจ็บตาย ความกตัญญู ส่วนกลุ่ม OPpy จะยอมรับวิถีชีวิตของผู้สูงอายุยุคใหม่ด้วย

ตารางที่ 14 (ต่อ): วาทกรรมอัตลักษณ์ที่ผู้สูงอายุกำหนด

เกณฑ์	รายละเอียด
1.3 ประเภทสื่อ	สื่อที่ผลิตเอง มักจะเป็นสื่อที่ผู้สูงอายุมีความรู้ในด้านนั้น เช่น กลุ่ม OPKY จะใช้สื่อคอมพิวเตอร์ ส่วนชมรมฯ จะใช้สื่อมูขปาฐะและสื่อพื้นบ้าน นอกจากนั้นบุคคลภายนอกก็ร่วมผลิตความหมายด้านบวกด้วย เนื่องจากได้เห็นตัวอย่างผู้สูงอายุที่ทำกิจกรรมในด้านบวก รวมถึงอำนาจ “เงิน” ของกลุ่ม OPKY ที่ส่งผลต่อการประชาสัมพันธ์องค์กรด้วย
2. ปฏิบัติการวาทกรรม	การผลิตความหมายมีสองด้าน ด้านแรก คือ กลุ่มผู้สูงอายุเป็นผู้ผลิตความหมาย จะ เป็นความหมายในด้านบวก การต่อสู้ความหมายที่ผู้อื่นผลิตในด้านลบ โดยใช้ช่องทางที่ตนถนัด และสู่กลุ่มเป้าหมายคือผู้สูงอายุ และคนใกล้ชิด ส่วนด้านที่สอง กลุ่มคนอื่นที่ผลิตความหมาย ก็ยังคงผลิตความหมายทั้งด้านบวกและลบ หากเป็นบุคคลที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์จะผลิตด้านบวกและช่วยเผยแพร่ความหมายด้านบวกสู่คนทั่วไปให้เห็นตัวอย่าง แต่หากเป็นคนภายนอกที่ไม่เคยได้พบเห็นก็ยังคงดำเนินตามแนวทางที่สถาบันต่างๆ กำหนดในด้านลบ นอกจากนั้น เมื่อให้กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มบริโภคมความหมายที่ผู้อื่นกำหนด อัตลักษณ์ ก็พบว่า ผู้สูงอายุทั้งสองต่างต่อรองความหมายที่คนอื่นกำหนดขึ้น เท่ากับ แสดงให้เห็นถึงอำนาจของผู้สูงอายุในการกำหนดตัวตน
3. ปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม	
3.1 สังคมและวัฒนธรรม	สถาบันสังคมจากในอดีตคือ ศาสนา ความกตัญญู และในปัจจุบัน คือ กลุ่ม OPKY คือ วิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ ส่วนกลุ่มชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม คือ active aging
3.2 การแพทย์	การมองร่างกายผู้สูงอายุในฐานะความอ่อนแอ แต่อย่างไรก็ดี เริ่มพัฒนาสู่การป้องกันมิให้เสื่อมโทรม แต่ยังไม่ถึงการหยุดยั้งความชรา และสำหรับกลุ่ม OPKY ที่เป็นผู้สูงอายุสตรีจะมุ่งเน้น “ชราอย่างสง่างาม”
3.3 รัฐ	ภาครัฐเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในทิศทางแรก และทิศทางที่สอง เนื่องจากเป็นช่วงต่อเนื่องสู่สังคมข้อมูลข่าวสาร แต่ก็เริ่มมองผู้สูงอายุที่มีศักยภาพขึ้น โดยภาครัฐและชุมชนยังเข้ามาช่วยสนับสนุนการทำงาน โดยพัฒนาองค์ความรู้เรื่อง “การบริหารจัดการผู้สูงอายุ” ขึ้น

ตารางที่ 14 (ต่อ): วาทกรรมอัตลักษณ์ที่ผู้สูงอายุกำหนด

เกณฑ์	รายละเอียด
3.4 เศรษฐกิจ	มีเพียงกลุ่ม OPPY ที่เกี่ยวข้องกับมิติเศรษฐกิจคือ การตลาดสินค้า เพราะเป็นกลุ่มที่มีทุนทางด้านเศรษฐกิจสูง
3.5 การสื่อสาร	จะใช้การสื่อสารที่กลุ่มผู้สูงอายุตนถนัด เช่น กลุ่ม OPPY จะใช้คอมพิวเตอร์ อีกทั้งการพัฒนาความรู้ “คอมพิวเตอร์สำหรับผู้สูงอายุ” ส่วนกลุ่มชมรมฯ จะใช้การสื่อสารในอดีตทั้งมุขปาฐะและการสื่อสารพื้นบ้าน อีกทั้งการสร้างชุดความรู้เรื่อง “ความสามารถทางการสื่อสารของผู้สูงอายุ”

จากตารางด้านบนสามารถอธิบายได้เพิ่มเติมว่า ในด้าน**ตัวบท** กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มคือ ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร และกลุ่ม OPPY ที่แม้จะแตกต่างกัน แต่ทั้งสองกลุ่มกลับมีจุดร่วมกันตรงการต่อสู้เชิงอำนาจผ่าน**ประเภทเนื้อหา** โดยการนิยามตนเองในด้านบวก คือ ไม่ยอมแพ้ต่อร่างกายที่อ่อนแอ และปฏิเสธความหมายด้านลบในสังคมอุตสาหกรรมที่กำหนดขึ้นคือ อ่อนแอและพึ่งพิง และที่สำคัญคือ ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างเชื่อมั่นในศาสนา คือ การเกิดแก่เจ็บตายเป็นเรื่องธรรมชาติ การเคารพกตัญญูผู้สูงอายุ ที่สำคัญคือ ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างพยายามต่อสู้เพื่อสร้างความหมายของตนเองขึ้นมา โดยจุดที่ต่างกันก็คือ กลุ่ม OPPY จะมุ่งเน้นความเข้มแข็งและทันสมัย ดังอัตลักษณ์โดยรวมที่ว่า “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค” และชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ก็สร้างความหมายใหม่ว่า “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน” เท่ากับว่าผู้สูงอายุจะมีทั้งการ “ยอมรับ” อำนาจจากสถาบัน และ “ต่อสู้/ต่อรอง” เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตนด้วยอำนาจตนเอง

ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม ยังใช้**ประเภทวาทกรรม** 6 ประเภทไม่ต่างจากสถาบันของสังคมที่กำหนดความหมายผู้สูงอายุ แต่น้ำหนักของการใช้กลับมีความแตกต่างกัน กล่าวคือ ลำดับแรกคือ การโต้แย้ง และ**สาริต** ซึ่งจะเห็นได้ว่า กลุ่มทั้งสองแม้จะได้แย้งความหมายด้านลบที่สังคมอุตสาหกรรมสร้างให้ โดยเฉพาะความอ่อนแอและพึ่งพิง

และเนื่องจากอำนาจของผู้สูงอายุลดลงไปตามกาลเวลา (เช่น การสถาปนาสถาบันการศึกษา) การใช้วาทกรรมประเภทการสั่งสอน จึงอาจจะทำไม่ได้หรือทำได้น้อยลงเมื่อเทียบกับวาทกรรมของสถาบันที่นิยมการสั่งสอน จึงต้องหาแนวทางใหม่ และนั่นก็คือ “การสาริต” เพราะการสาริต ถือเป็นการ “ทำให้ดู” และถือเป็นการ “สั่งสอนทางอ้อม” ให้กับคนรุ่นใหม่ เช่น การใช้คอมพิวเตอร์ การรวมกลุ่มเป็นชมรมทำกิจกรรม

ลำดับถัดมาคือ การยกตัวอย่าง การเปรียบเทียบ และการอธิบาย ซึ่งก็เช่นเดียวกับกรณีของสถาบันที่มักจะใช้ “ความรู้” เป็นเครื่องมือสร้างอำนาจประกอบกัน เช่น การใช้ความรู้คอมพิวเตอร์ ความรู้เรื่องวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ ภูมิปัญญา เป็นต้น

และลำดับสุดท้าย คือ การสั่งสอน จะใช้ค่อนข้างน้อย และหากใช้ก็ใช้กับกลุ่มผู้สูงอายุด้วยกันเองมากกว่าจะใช้กับกลุ่มคนทั่วไป

การปรับเปลี่ยนประเภทวาทกรรมของกลุ่มผู้สูงอายุ โดยเฉพาะการลดลงของการ “สั่งสอน” ในด้านหนึ่งแสดงให้เห็นว่า อำนาจของผู้สูงอายุเริ่มแปรเปลี่ยนไปในสังคมปัจจุบันในด้านลดลง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มเป็นผู้สูงอายุที่มีความเฉลียวฉลาดในการเลือกใช้ประเภทวาทกรรมที่เหมาะสมกับตนเอง และเมื่อใช้ได้เหมาะสมกับตนเอง ผลที่ตามมาคือย่อมส่งผลด้านบวกกับตนมากกว่า เช่น การใช้การสาธิต ทำให้คนที่พบเห็นให้ความสนใจมากกว่าการสั่งสอน ซึ่งอาจจะทำให้คนภายนอกมองว่า “ลู้จู้ขี้บ่น”

นอกเหนือจากประเภทวาทกรรม 6 แบบ ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มยัง “ยอมรับ” วาทกรรมที่สังคมกำหนดด้วย โดยเฉพาะด้านศาสนาการเกิดแก่เจ็บตาย ความกตัญญู และสำหรับกรณีของผู้สูงอายุกลุ่ม OPY ก็ยังยอมรับวาทกรรมวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ที่ไม่พึงพิงใครและบริโภคสินค้าด้วย ส่วนหนึ่งก็เนื่องจาก “อำนาจ” ของวาทกรรมชุดดังกล่าวที่มีพลังรุนแรงที่ครอบงำผู้สูงอายุ และอีกส่วนหนึ่งวาทกรรมดังกล่าวก็เป็นประโยชน์ต่อผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม โดยเฉพาะความกตัญญู จึงทำให้ผู้สูงอายุยอมรับโดยไม่ปฏิเสธ

หากพิจารณาประเภทวาทกรรมโดยรวมในขณะที่สถาบันต่างๆ จะใช้ “เทคนิค” การ “จำแนกแยกแยะ” (exclusion) ผู้สูงอายุออกจากคนทั่วไป แต่สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลับใช้เทคนิค “การรวม” (inclusion) ผู้สูงอายุให้กลายเป็นหรือไม่ต่างไปจากบุคคลทั่วไป เช่น เป็นคนทันสมัย เป็นคนเข้มแข็ง เป็นคนทำประโยชน์แก่ชุมชนนี้ ซึ่งทำให้ผู้สูงอายุไม่กลายเป็นอื่นหรือต่างไปจากคนทั่วไป

นอกจากนั้น ผู้สูงอายุกลุ่ม OPY ยังหยิบยืมเทคนิคการ “จำแนกแยกแยะ” เพื่อจำแนกผู้สูงอายุออกเป็นผู้สูงอายุที่ยังคงมีความรู้กับผู้สูงอายุที่ไม่ทันสมัย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงอำนาจของผู้สูงอายุที่สามารถใช้สิทธิการจำแนกแยกแยะด้วย

กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม ยังต่อสู้ด้วยการเลือกใช้ประเภทสื่อที่เหมาะสมกับตน เพื่อที่จะสื่อสารความหมายตนในด้านบวกออกไป เพราะดังที่กล่าวไปแล้วว่า การที่จะใช้สื่อทั้งหมดเช่นเดียวกับสถาบันต่างๆ นั้น อาจเป็นเรื่องยากเพราะต้องมีอำนาจและความรู้ที่ค่อนข้างมาก

กลุ่ม OPKY จะใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ รวมถึงการใช้สื่อมวลชน ด้วยการซื้อสื่อประชาสัมพันธ์กลุ่ม เพราะมีอำนาจเงินเป็นทุน ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร จะใช้สื่อชุมชนและสื่อพื้นบ้าน เช่น กิจกรรมหล่อเทียน รวมถึงการเผยแพร่ผ่านเครือข่ายชมรมผู้สูงอายุและกระจายสื่อมวลชนในอีกทอดหนึ่ง เพราะผู้สูงอายุกลุ่มนี้ใช้ “ภูมิปัญญา” เป็นทุน

อย่างไรก็ตาม หากเทียบกับน้ำหนักและปริมาณความถี่ของการสื่อสารก็จะพบว่า สถาบันทั้งห้ามีพลังค่อนข้างมากที่จะใช้สื่อที่หลากหลายและแพร่กระจายในวงกว้างมากกว่ากลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม อันทำให้พลังการกระเพื่อมของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในด้านบวกของกลุ่มเป้าหมายทั้งสองกลุ่มยังอาจไม่มากพอ แต่ก็ถือได้ว่า เป็นความพยายามที่จะต่อสู้ความหมาย โดยเฉพาะเมื่อสื่อมวลชนเริ่มนำเสนอประเด็นของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม

ในด้านของ**ปฏิบัติการวาทกรรม** พบว่า ปฏิบัติการวาทกรรมของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจะมีทั้งในส่วนของสถาบันที่กำหนดความหมายต่อผู้สูงอายุ และการที่ผู้สูงอายุเป็นผู้ผลิตวาทกรรมด้วยตนเอง

ในส่วนแรกนั้น ไม่ต่างไปจากกรณีสถาบันที่กำหนดความหมาย เพียงแต่เนื้อหาหลักนั้นจะก้าวสู่วิธีคิดในสังคมข้อมูลข่าวสาร คือ การมองผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ และมีบางส่วนที่คาบเกี่ยวกับยุคอุตสาหกรรม เช่น การมองร่างกายที่อ่อนแอ การส่งเสริมให้ผู้สูงอายุผ่านไปยังชีพ

ส่วนในกรณีที่สอง ผู้สูงอายุที่ผลิตความหมายด้วยตนเองนั้น ผู้สูงอายุจะผลิตความหมายของตนเองในด้านบวก โดยกระจายความหมายสู่คนรอบข้าง โดยใช้สื่อที่ตนเองถนัดและเหมาะสม เช่น คอมพิวเตอร์ ในกลุ่ม OPKY และสื่อพื้นบ้าน ในชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร และหลังจากนั้น สื่อมวลชนก็นำไปถ่ายทอดและนำเสนอให้กับคนทั่วไปได้รับรู้

นอกจากนั้น เมื่อนำเนื้อหาของสื่อมวลชนที่นำเสนอเกี่ยวกับผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มให้กับกลุ่มทั้งสองได้พิจารณา พบว่า ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มยังต้องรองความหมายที่ผู้อื่นสร้างให้กับตนเองอีกด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพลังอำนาจการกำหนดความหมายของตนที่ไม่ยอมรับความหมายที่คนอื่นสร้างขึ้นทั้งหมด

เมื่อพิจารณา**ปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม**ยังคงประกอบด้วยอำนาจจากสถาบันทั้งห้า ไม่ต่างไปจากกรณีของอัตลักษณ์ที่ถูกกำหนดจากสถาบัน คือ สังคม รัฐ การแพทย์ เศรษฐกิจ และการสื่อสาร เพียงแต่ว่าจุดที่มุ่งเน้น คือ สถาบันทั้งหมดวางอยู่บนแนวคิดในสังคมข้อมูลข่าวสาร เช่น สังคมสังเคราะห์แบบใหม่ การแพทย์สมัยใหม่ โดยมีสังคมอุตสาหกรรมปะปนกันอยู่ เช่น แนวคิดการแพทย์แบบเดิม รัฐแบบเดิม และความเชื่อในศาสนาในสังคมเกษตรกรรม

อย่างไรก็ดีตาม บริบทสังคมและวัฒนธรรมของทั้งสองกลุ่มยังมีจุดต่างกันคือ กลุ่ม OPpy จะมุ่งเน้น “วิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่” ซึ่งจะเกี่ยวโยงกับมิติเศรษฐกิจและสังคมแบบใหม่ แต่กลุ่มผู้สูงอายุชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จะมุ่งเน้น “active aging” ซึ่งจะเกี่ยวโยงกับภาครัฐยุคใหม่ที่เน้นการให้พึ่งพิงตนเอง และมิติเชิงสังคมที่เน้นศักยภาพของผู้สูงอายุที่มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชน นั่นก็อาจแสดงให้เห็นว่า อำนาจจากมิติทั้งห้าก็ปฏิบัติการต่อผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างกัน

นอกจากนั้น อำนาจของสถาบันต่างๆ ยังไม่อาจครอบงำผู้สูงอายุได้ทั้งหมด โดยเฉพาะประเด็นเรื่อง “การหยุดยั้งความชรา” กลายเป็นประเด็นที่ผู้สูงอายุปฏิเสธไม่ยอมรับ อันแสดงถึงพลังของผู้สูงอายุที่ต่อสู้ความหมายที่สถาบันกำหนด

กล่าวได้ว่า แม้สถาบันพยายามกำหนดอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุ แต่ตัวผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างก็พยายามต่อสู้ต่อรองความหมายด้วยอำนาจของตนเอง นับตั้งแต่ตัวบท ปฏิบัติการวาทกรรม และปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม บางส่วนก็ยอมรับความหมายที่ถูกกำหนด แต่บางส่วนก็ไม่ยอมรับและปฏิเสธ โดยใช้กลยุทธ์เชิงอำนาจที่ตนเองมีอยู่ต่อสู้ความหมาย เช่น การสาธิต การเลือกสื่อที่เหมาะสมกับตน เป็นต้น และทั้งหมดนั้นก็เพื่อที่จะสร้างอัตลักษณ์ของตนขึ้นมา ดังที่จะอภิปรายในหัวข้อถัดไป

5.2 การต่อสู้เชิงอำนาจเพื่อประกอบสร้างอัตลักษณ์จากหลายแหล่ง

เมื่อย้อนกลับไปในงานของ Foucault ในช่วงท้ายของชีวิตก็จะพบว่า งานของเขาแม้จะให้ความสนใจต่อวาทกรรมที่กำหนดความหมายต่อมนุษย์ แต่ก็ยังให้ความสนใจความพยายามต่อสู้และหลุดพ้นจากอำนาจที่ครอบคลุมนั้น เพียงแต่ยังไม่ได้แสดงให้เห็นว่าจะทำเช่นไร และในยุคต่อมานักวิชาการรุ่นหลังก็พยายามหาคำตอบ เช่น แนวคิด articulated self ของ Stuart Hall (อ้างถึงใน Barker, 2008: 227 และอภิญา เฟื่องฟูสกุล, 2546: 56) ซึ่งสนใจมิติการต่อสู้เชิงอำนาจของบุคคล แนวคิดดังกล่าวให้ความสนใจด้านที่บุคคลมีอำนาจในการต่อสู้ต่อรองความหมายของตนเอง และการต่อสู้ความหมายนั้นก็ผ่านการ “สร้างสรรค์” อัตลักษณ์ของตนเองขึ้นมา ทั้งนี้ อัตลักษณ์ที่สร้างสรรค์นั้น เป็นอัตลักษณ์ที่มาจากการประกอบส่วนเลี้ยวของสิ่งต่างๆ หลากหลายแหล่งในสังคมและกลายเป็นอัตลักษณ์เฉพาะตน นอกจากนั้นในบริบทหนึ่งอัตลักษณ์ก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้

ดังนั้น แม้ผู้สูงอายุจะยังคงตกอยู่ภายใต้เครือข่ายแห่งอำนาจที่ถูกสร้างขึ้นโดยสถาบันต่างๆ แต่กลุ่มผู้สูงอายุก็มีได้ “ตกอยู่ภายใต้” วาทกรรมทั้งหมดนั้น แต่กลับจะ “หนีบ” “เลือก” “ตัดต่อ” วาทกรรมดังกล่าวและสร้างสรรค์เป็นตัวของตนเอง

เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาข้อมูลในหัวข้อที่ 3 ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มไม่ใช่แต่เพียงการต่อสู้ต่อรองวาทกรรม 6 แบบจากสถาบัน (การยอมรับ ปฏิเสธ สร้างใหม่ ผสม ต่อรอง และโยงโย) จากสถาบันเท่านั้น แต่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างประกอบสร้างอัตลักษณ์ของตนขึ้นมา โดยนำอัตลักษณ์หลากหลายแหล่งมาประกอบและกลายมาเป็นตัวของตนเอง

ด้านหนึ่ง เป็นอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่สังคมกำหนด และมีความเข้มข้นจนกระทั่งตัวผู้สูงอายุต้องยอมรับ เช่น กรณีนี้คือการเกิดแก่เจ็บตายและความกตัญญูต่อผู้สูงอายุ ซึ่งถือเป็นอัตลักษณ์หลักในสังคมเกษตรกรรม และหากมองในอีกด้านหนึ่งอัตลักษณ์ดังกล่าวเป็นอัตลักษณ์เชิงบวกที่ส่งผลดีต่อผู้สูงอายุผู้สูงอายุ จึงยอมรับอัตลักษณ์ดังกล่าว ส่วนในกรณีของกลุ่ม OPpy จะยอมรับอัตลักษณ์วิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ที่พึ่งตนเอง ใช้ชีวิตอย่างมีความสุขด้วยกิจกรรมต่างๆ

ด้านที่สอง “หนีบ” หรือ “คัดเลือก” อัตลักษณ์ผู้สูงอายุจากที่สังคมกำหนดที่เหมาะสมกับตนขึ้นมา โดยอาจจะมีการดัดแปลงหรือปรับเปลี่ยนได้ เช่น การหนีบศักยภาพของผู้สูงอายุ และวิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ และสร้างใหม่เป็น “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน” และ “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค”

รวมถึงอาจต่อรองอัตลักษณ์ที่สังคมกำหนดแต่ไม่เหมาะสมกับตนมาและผสมใหม่กลายเป็นตนเอง เช่น กรณีของกลุ่ม OPpy จะต่อรองมิติสังคม การแพทย์ รัฐ และเศรษฐกิจ เช่น ความอ่อนแอสู่วิถีชีวิตผู้สูงอายุยุคใหม่ที่กระตือรือร้น การต่อรองสุขภาพที่อ่อนแอสู่การสร้างสุขภาพที่เข้มแข็ง การต่อรองการจัดสวัสดิการเรื่องเบี้ยยังชีพ การต่อรองเรื่องสถานบริการผู้สูงอายุ

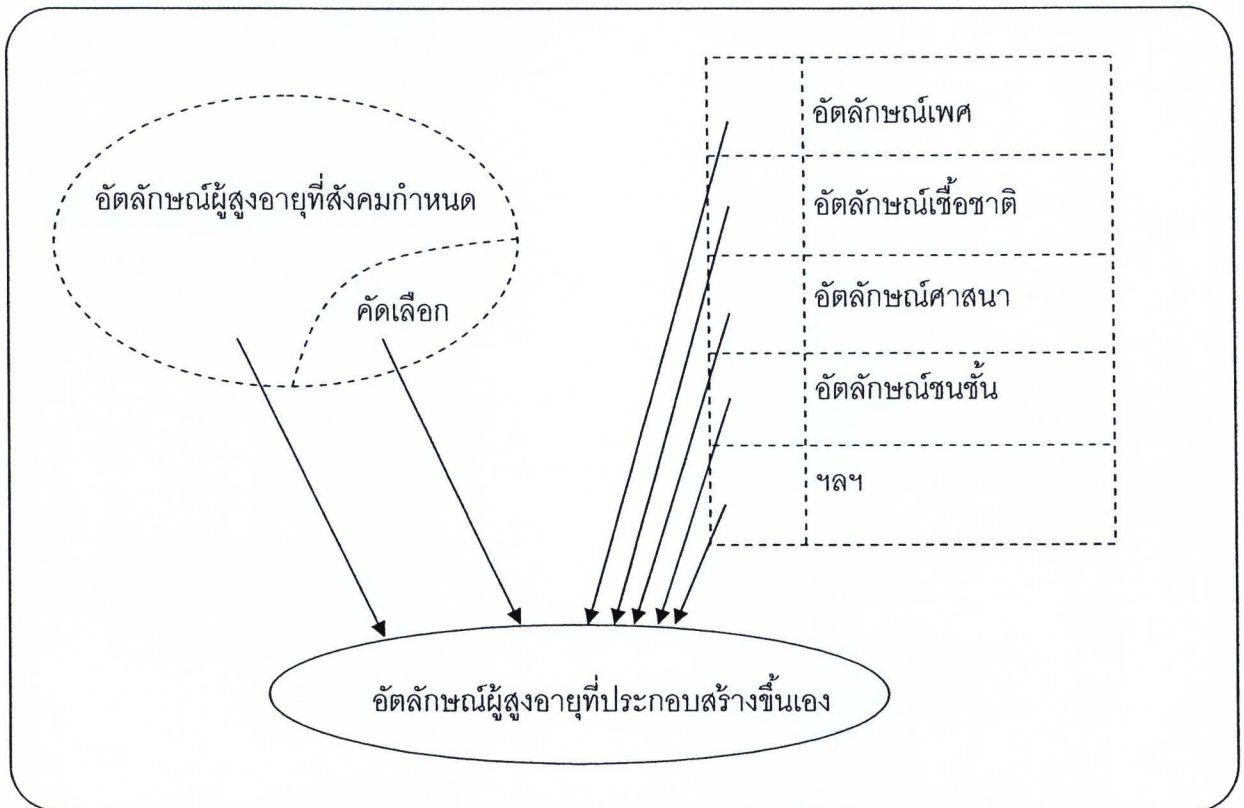
ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร จะต่อรองอัตลักษณ์ในมิติสังคม การแพทย์ และเศรษฐกิจ เช่น ความกตัญญูที่ควรทำทุกวัน การยกย่องผู้สูงอายุที่ไม่ควรยึดติดกับรางวัล การต่อรองสุขภาพที่เข้มแข็งด้วยแนวทางต่างๆ การต่อรองเรื่องบ้านพักคนชราที่ควรให้ชมรมเป็นผู้จัดการเอง การต่อรองเรื่องเงินฝากผู้สูงอายุที่ควรให้ชมรมทำ และการต่อรองเรื่องสื่อสมัยใหม่ที่ผู้สูงอายุต้องรู้ทัน

และอีกด้านหนึ่ง หนีบ/คัดเลือก อัตลักษณ์ในสังคมอันอื่นๆ มาเสริมประกอบด้วย เช่น การนำภูมิปัญญาในอดีตและชุดความรู้ใหม่ เช่น คอมพิวเตอร์ การเป็นคนมีฐานะ และการเป็นสตรี มาสร้างเป็นอัตลักษณ์ตนเอง

ตัวอย่างเช่น กลุ่มสตรีในชมรม OPpy จะมองว่า ตนเองเป็นคนสูงอายุที่กระตือรือร้นแล้ว ยังสนใจมิติความงามด้วย ซึ่งต่างไปจากกลุ่มผู้สูงอายุคนอื่นๆ ในชมรม จึงทำให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ มองว่า ตนเองยังเป็นผู้สูงอายุที่สวยอย่างสง่า หรือชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ก็จะใช้ภูมิปัญญา ในอดีตมาเป็นพื้นฐานในการผสมเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อยืนยันอัตลักษณ์ของตนในอดีตและ สัมพันธ์กับศาสนา

และหากขยายสู่ผู้สูงอายุกลุ่มอื่นๆ ก็พบว่า อัตลักษณ์ผู้สูงอายุก็ยิ่งประกอบด้วยประเด็น เรื่องชนชั้น สืบเชื้อ ศาสนา ความเป็นเกย์ ฯลฯ และทั้งหมดก็จะประกอบกลายมาเป็นอัตลักษณ์ที่ สร้างขึ้นใหม่

อัตลักษณ์ของผู้สูงอายุจึงมิได้ตกอยู่ภายใต้อัตลักษณ์ที่สังคมกำหนดแต่ทางเดียว เท่านั้น แต่เป็นการประกอบหรือรวมตัวจากอัตลักษณ์อื่นๆ และสร้างใหม่เป็นอัตลักษณ์ ของตนเอง ดังรูปภาพที่ 79

รูปภาพที่ 79 การประกอบสร้างอัตลักษณ์ผู้สูงอายุมาจากแหล่งที่หลากหลาย

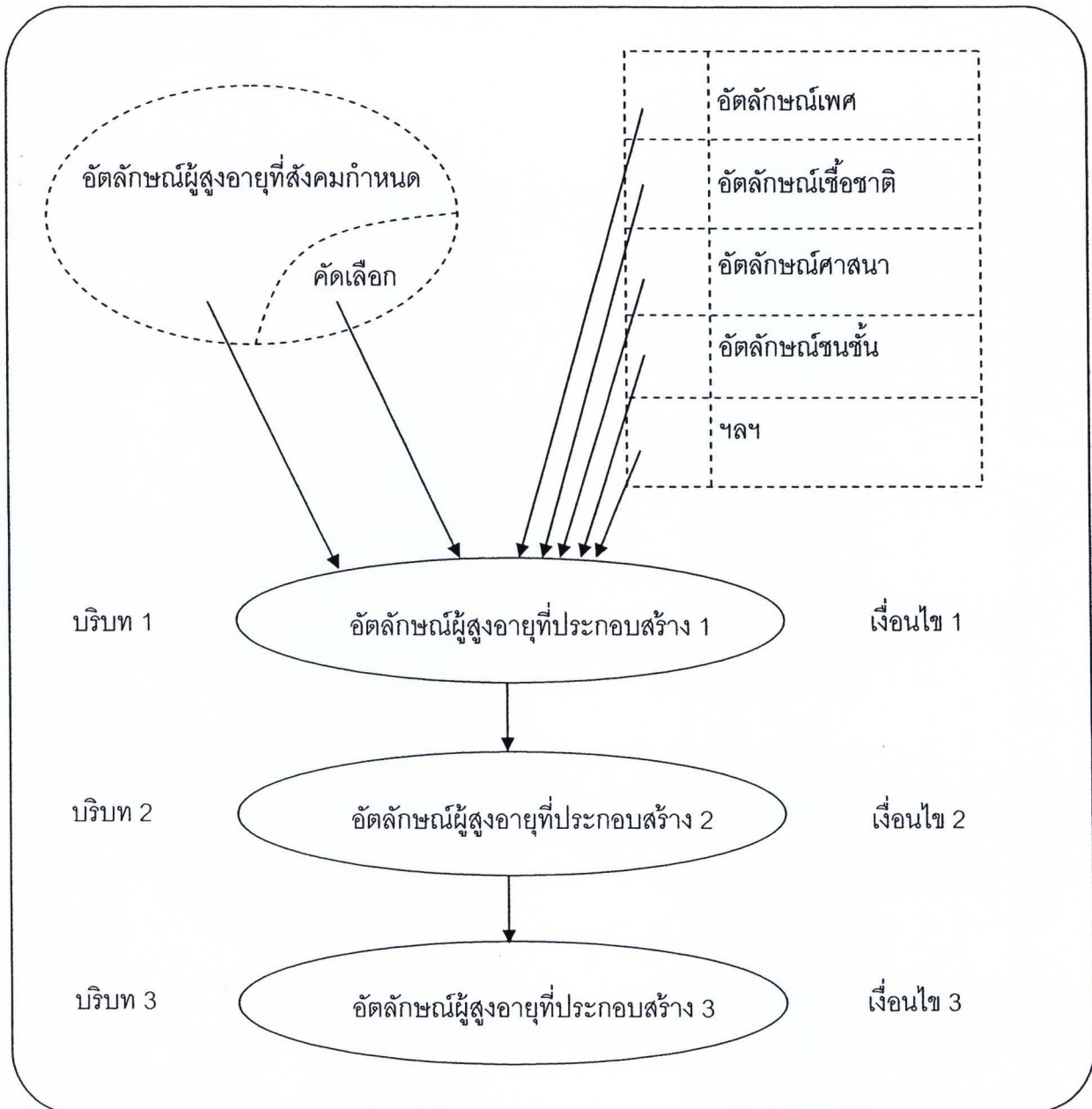
การประกอบสร้างอัตลักษณ์จากหลายแหล่งที่หลากหลายแห่งนี้ทำให้อัตลักษณ์ผู้สูงอายุไม่ จบสิ้น ไม่หยุดนิ่ง หรือ becoming (Woodward 1997 และ 2002) และทำให้มีการเปลี่ยนแปลงไป ได้ ดังตัวอย่างเช่น ในอดีตผู้สูงอายุอาจจะอ่อนแอ แต่เมื่อมารวมตัวกันอัตลักษณ์ก็จะแปรเปลี่ยน

ไปสู่ความเข้มแข็ง ดังกรณีของชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม และกลุ่ม OPY ที่เมื่อรวมตัวกันแล้ว กลับมีพลังในการทำงานมากยิ่งขึ้น และในทางกลับกัน ก็เป็นไปได้ว่า หากผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม หยุดการรวมตัวกันและแยกตัวออกไปก็อาจทำให้ชมรมทั้งคู่กลับเปลี่ยนแปลงไปสู่ความอ่อนแอ และการพึ่งพิงได้เช่นกัน

การไม่หยุดนิ่งของอัตลักษณ์ยังแสดงให้เห็นโดยการที่ผู้สูงอายุที่มีอำนาจสามารถหยิบ และเลือกใช้อัตลักษณ์ที่หลากหลายได้ตามบริบทหรือสถานการณ์ในแต่ละครั้ง

ตัวอย่างเช่น จากการสังเกตการณ์การทำกิจกรรมของผู้สูงอายุกลุ่มชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ที่แม้ว่า จะสร้างอัตลักษณ์ที่เข้มแข็ง แต่ในบางสถานการณ์ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ก็เลือก หยิบอัตลักษณ์ด้านลบหรือความอ่อนแอทางด้านร่างกายขึ้นมา เพื่อเป้าหมายการหาคนหนุ่มสาว เข้ามาช่วยงานในชมรม เช่น การกางเต็นท์ การยกของหนัก อันจะทำให้งานในชมรมนั้นสามารถ บรรลุผลสำเร็จได้

ประเด็นที่น่าสังเกตก็คือ การที่ผู้สูงอายุทั้งสองยังมีพลังอำนาจในการต่อสู้ประกอบ ความหมายอัตลักษณ์ตนเองได้นั้นยังวางอยู่บนเงื่อนไขต่างๆ เช่น เงื่อนไขด้านประชากรศาสตร์ สุขภาวะที่ดี การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือชมรม การได้รับการสนับสนุนจากชุมชน หากเงื่อนไข ดังกล่าวเปลี่ยนไป อัตลักษณ์ด้านบวกที่กำหนดไว้ก็ต้องแปรเปลี่ยน เช่น หากสุขภาพเลวลงก็อาจ ต้องนำไปสู่การยอมรับความหมายด้านลบที่สังคมสร้าง อัตลักษณ์ในช่วงที่ศึกษาจึงเป็นเพียงการ “หยุดภาพนิ่ง” ในช่วงเวลานี้เท่านั้นและมีนัยยะที่อาจเปลี่ยนไปในอนาคต ดังรูปภาพที่ 80

รูปภาพที่ 80 อัตรลักษณ์ผู้สูงอายุที่ไม่หยุดนิ่ง

การนำอัตรลักษณ์ที่ประกอบจากหลากหลายที่ และการไม่จบสิ้นของอัตรลักษณ์ เท่ากับเป็น การยืนยันให้เห็นเหรียญอีกด้านหนึ่งของอำนาจของผู้สูงอายุที่ยังคงมีสิทธิที่จะหลุดรอดจากการ กำหนดความหมายจากสถาบันสังคมตามที่กำหนดไว้ ด้วยการใชการประสมประสานอัตรลักษณ์ จากแหล่งต่างๆ เพื่อประกอบสร้างเป็นตัวตนขึ้นมา

5.3 การต่อสู้เชิงอำนาจด้วยการสร้างความรู้เพื่อกำหนดตัวตน

ในขณะที่หัวข้อที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นถึงกลยุทธ์เชิงอำนาจที่ผู้สูงอายุต่อสู้ความหมายที่คนอื่นกำหนด และการสร้างอัตลักษณ์ที่มาจากหลากหลายแหล่งตามแนวคิด articulated self ทว่า สำหรับในหัวข้อนี้ ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มก็หันมาใช้แนวทางอีกแนวทางหนึ่งคือ การสร้าง “ความรู้” เพื่อเสริมให้กลุ่มของตนเองมีพลัง ซึ่งไม่ต่างไปจากการที่สถาบันได้ดำเนินการ รวมถึงกรณีของนายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช ก็ทำเช่นเดียวกัน ดังที่อธิบายไปในหัวข้อที่ 4.3 โดยที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจะสร้างชุดความรู้ที่ “เหมาะสมกับตน”

กลุ่ม OPPTY จะสร้างชุดความรู้ที่ทันสมัย นั่นก็คือ “การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่สำหรับผู้สูงอายุ” และ “วิถีชีวิตสมัยใหม่” ซึ่งเป็นชุดความรู้ที่ใช้ “ทุน (ทรัพย์สิน)” จ้างบริษัทเอกชนเลยดำเนินการ และอีกด้านหนึ่งก็เป็นผลจากการที่ผู้สูงอายุกลุ่มนี้เคยใช้ชีวิตในต่างประเทศ จึงทำให้รู้จักวิถีชีวิตของผู้สูงอายุยุคใหม่

ส่วนกรณีของชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ก็สร้างชุดความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุในชุมชนชนบทที่ต้องมีทั้ง “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” “ความสามารถทางการสื่อสาร” และ “การบริหารจัดการผู้สูงอายุ” ที่เน้นการสนับสนุนจากชุมชน ทั้งนี้ ความรู้ทั้งหมดนั้นเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวของผู้สูงอายุและผู้อื่น คือ นักวิชาการ และคนในชุมชนจะก้าวเข้าไปช่วยถอดบทเรียนและดึงออกมาเป็นชุดความรู้

การมีชุดความรู้ของทั้งสองกลุ่ม ทำให้กลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ได้รับการยกย่องยอมรับ น่าเชื่อถือ และมีอำนาจในการต่อสู้อำนาจจากสถาบันที่กำหนดในเชิงลบต่อตน

5.4 การต่อสู้เชิงอำนาจด้วยการสร้างพลังเครือข่าย

จากแนวคิดการประสานพลังเครือข่าย (network of power) ตามแนวคิดของ Foucault ในภาคสถาบันทั้งห้าส่งผลให้เกิดพลังที่รุนแรงในการกำหนดอัตลักษณ์ผู้สูงอายุ ในทางกลับกันเมื่อพิจารณาถึงกลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างก็ใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่อประสานพลังผลักดันอัตลักษณ์ของตนในด้านบวกหรือการมีคุณค่าและยังประโยชน์ด้วยเช่นเดียวกัน

จากการวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มมีระดับการประสานพลังเครือข่ายในหลากหลายระดับ เพื่อสร้างอำนาจในการกำหนดตัวตนและยืนยันอัตลักษณ์ผู้สูงอายุด้านบวกในสังคมไทย

ในระดับแรก ระดับการรวมตัวเป็นกลุ่ม ผู้สูงอายุต่างประสานพลังด้วยการรวมตัวกัน เพราะพิจารณาข้อจำกัดของตน เช่น ขาดความรู้ ปัญหาเรื่องสังขารที่อ่อนแรง การรวมตัวกันจะช่วยสร้างพลังอำนาจได้มากกว่า อีกทั้ง เมื่อรวมตัวกันแล้วก็จะทำให้เกิดการเชื่อมโยงกับองค์กรอื่นๆ ในภาคสังคมได้ง่ายมากกว่าระดับปัจเจกบุคคล ดังจะเห็นได้จากกลุ่ม OPPTY ได้เชื่อมโยงกับบริษัทเอกชนเลย และชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ก็เชื่อมโยงกับสถานีนอนามัย และชุมชน

โพธิ์ไทรงาม เพียงแต่จุดต่างของการรวมตัวกันของสองกลุ่มคือ ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จะมุ่งเน้นการรวมตัวเพื่อตอบกิจกรรมเพื่อสังคมมากกว่า

ระดับที่สอง ระดับการแลกเปลี่ยน (ความรู้) ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มพยายามประสานพลังเครือข่ายให้กว้างออกไป โดยใช้กลุ่มของตนเป็น “พื้นที่สาธารณะ” และให้ผู้สูงอายุกลุ่มอื่นๆ ที่สนใจก้าวเข้ามาเรียนรู้การทำงานของตนและนำไปผลิตซ้ำในพื้นที่อื่นๆ ซึ่งทำให้อัตลักษณ์ของผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพของตนสามารถแพร่ออกไปในระดับกว้าง รวมถึงสามารถสร้างกลุ่มผู้สูงอายุที่มีคุณภาพให้กระจายตัวออกไปได้

และระดับที่สาม คือ ระดับประเทศ พบว่า ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร ยังได้ประสานพลังเครือข่ายกับ “สมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย” และ “กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข” ซึ่งเป็นการประสานพลังในระดับประเทศ อันทำให้ได้รับทั้งงบประมาณสนับสนุนการทำงาน การได้รับความรู้ ความช่วยเหลือจากสถาบันทั้งสอง อีกทั้งในอีกมุมหนึ่ง คือ การนำความรู้ของตนไปแลกเปลี่ยนกับเพื่อนสมาชิกด้วยกัน และที่สำคัญคือ การประสานพลังระดับประเทศช่วยยับยั้งเงื่อนไขนโยบายที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ดังที่ ปิยากร หวังมหพร (2546) บันทึกไว้ว่า การรวมตัวกันของสมาชิกชมรมผู้สูงอายุทั่วประเทศ ส่งผลให้เกิดการขับเคลื่อนนโยบายผู้สูงอายุในระดับชาติ ทั้งด้านการส่งเสริมผู้สูงอายุ และแผนผู้สูงอายุที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ

ถึงแม้ว่า การประสานพลังของผู้สูงอายุจะเป็นสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ การประสานพลังของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม โดยเฉพาะในระดับที่สามยังเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น ในกลุ่ม OPY ก็ยังไม่ได้ก้าวมาสู่จุดนี้ เพราะนอกจากต้องอาศัยพลังการทำงานร่วมกันของกลุ่มแล้ว ยังต้องอาศัยการสนับสนุนของผู้ประสานชมรมที่จะช่วยผลักดันการทำงานออกไป

กล่าวโดยสรุป ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างไม่ยอมจำนนต่ออัตลักษณ์ที่สถาบันกำหนด จึงพยายามต่อสู้เชิงอำนาจด้วยแนวทางอันหลากหลาย ดังปรากฏในดวับท ปฏิบัติการวาทกรรม ปฏิบัติการสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงการต่อสู้ด้วยการประกอบสร้างอัตลักษณ์จากหลากหลายแหล่งตามแนวคิด articulated self อันทำให้เห็นเพิ่มเติมว่า อัตลักษณ์นอกจากจะมีความ “หลากหลาย” “ไม่ต่อเนื่อง-ต่อเนื่อง-เปลี่ยนแปลง” “ขัดแย้ง-ย้อนแย้ง” และ “โยงโย” (ตามข้อค้นพบในหัวข้อที่ 4.2) แต่ในการศึกษาการต่อสู้ของผู้สูงอายุ (ในหัวข้อ 5.2) กลับชี้ให้เห็นเพิ่มเติมด้วยว่า ผู้สูงอายุที่มีอำนาจยังสามารถประกอบอัตลักษณ์จากหลากหลายที่และทำให้อัตลักษณ์มีลักษณะที่ “กลายเป็น” และ “ไม่หยุดนิ่ง” หรือ becoming

นอกจากนั้น ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มยังได้สร้าง “ความรู้” และ “การประสานพลังเครือข่าย” เพื่อที่จะช่วยให้เกิดพลังในการกำหนดตัวตนในด้านบวก ไม่ต่างไปจากกรณีของสถาบันสังคมที่ใช้กลยุทธ์ทั้งสองแบบนี้ด้วย

จุดที่น่าขบคิดก็คือ การต่อสู้เชิงอำนาจของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มนั้นยังอาจไม่ได้รุนแรงหรือลำบากมากนัก ส่วนหนึ่งก็อาจเนื่องมาจากพลังอำนาจที่สถาบันกำหนดในเชิงลบต่อผู้สูงอายุไทย ยังอาจไม่รุนแรงมาก มีเพียงประเด็นด้าน “ความอ่อนแอและพึ่งพิง” เป็นประเด็นหลักที่กระทบต่อผู้สูงอายุและผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่ม และสังคมไทยก็ยังผลิตซ้ำว่าทรรวมอัตลักษณ์ในด้านบวกอื่นๆ เช่น “ผู้มีพระคุณ” “ผู้เชี่ยวชาญ” “สังขารไม่เที่ยง” เพื่อตอบโต้วาทกรรมดังกล่าว

อีกทั้ง ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มต่างร่วมกันประสานเสียงปฏิเสธความหมาย พร้อมทั้งเสนอการทำกิจกรรมเพื่อครอบครัวและสังคม ซึ่งเป็นกิจกรรมในระดับสาธารณะ (public) มากกว่าเรื่องส่วนตัว (private) ดังเช่นเรื่องเพศและการต่อต้านความชรา อันทำให้เกิดผลย้อนกลับของการได้รับการยอมรับในสังคม

ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจแสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นของผู้สูงอายุไทย ที่ “ไม่ถูกกดดันจากสังคมมากนัก และให้ความสนใจในประเด็นสาธารณะมากกว่าเรื่องส่วนตัว” ซึ่งต่างไปจากสังคมตะวันตก

6. เจื่อนไขของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ และการต่อสู้เชิงอำนาจของผู้สูงอายุกลุ่มอื่นๆ

หัวข้อที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นถึงพลังของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มที่ต่อสู้ต่อรองอัตลักษณ์ที่ถูกกำหนดผ่านการประกอบสร้างอัตลักษณ์จากหลากหลายแห่ง ทั้งการยอมรับ การคัดเลือก และการที่ผู้สูงอายุใช้อัตลักษณ์อื่นมาเป็นพลังต่อสู้กับอัตลักษณ์ที่คนอื่นกำหนด และประกอบสร้างเป็นอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ แต่หากจะสรุปไปว่า ไม่ว่าผู้สูงอายุคนใดหากดำเนินตามรอยนั้นก็จะมียพลังในการต่อสู้อัตลักษณ์ได้อาจเป็นข้อสรุปที่เร็วเกินไป ในลำดับต่อไปนี้จะจำเป็นต้องพิจารณาเจื่อนไขของผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มและยกระดับก่อนที่จะเป็นแบบอย่างสำหรับผู้สูงอายุท่านอื่นๆ นอกจากนั้น เนื่องจากกลุ่มผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มเป็นหนึ่งในบรรดาจักรวาลของกลุ่มผู้สูงอายุในสังคม จึงจะนำไปสู่การพิจารณากลุ่มอื่นๆ ว่า จะมีลักษณะการดำเนินการที่เหมือนหรือต่างกันหรือไม่อย่างไร

6.1 เจื่อนไขของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุไทยที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ

การพิจารณาเจื่อนไขที่จะทำให้ผู้สูงอายุมีความเข้มแข็งและมีคุณภาพ ในที่นี้จะพิจารณาได้จากมิติด้านการสื่อสารที่ผู้สูงอายุจะสื่อสารอัตลักษณ์ด้านบวกออกไป จำแนกตามองค์ประกอบ การสื่อสารคือ ผู้ส่งสาร เนื้อหา ช่องทาง และผู้รับสาร

ด้านแรก ผู้ส่งสาร หรือตัวผู้สูงอายุเอง มิติดังกล่าวถือเป็นมิติที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นการพิจารณาตัวผู้สูงอายุ โดยอาจจำแนกเป็นปัจจัยภายในและภายนอกตัวผู้สูงอายุ ดังนี้

ปัจจัยภายใน จะหมายถึง “ความคิด” หรือ “ทัศนคติ” ของผู้สูงอายุ โดยที่ผู้สูงอายุจะต้องปลด “โซ่ตรวน” หรืออัตลักษณ์ที่สังคมกำหนดความหมายผู้สูงอายุในฐานะความอ่อนแอและพึ่งพิง ดังที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจงใจ “ปฏิเสธ” ความหมายเชิงลบดังกล่าว และหันมาพิจารณาตนเองว่าเป็น “ผู้สูงอายุที่ยังคงเข้มแข็งและมีคุณค่า” ในสังคมอยู่ ยิ่งไปกว่านั้น ทั้งสองกลุ่มยังตั้งเป้าหมายการทำงานด้วยการพึ่งพิงตนเองก่อนและนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้อีกด้วย

แนวคิดดังกล่าวไม่ต่างไปจากกรณีของผู้สูงอายุในกลุ่มอื่นๆ ที่มีความเข้มแข็งเช่นกัน ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของอรรณ ศรีสวัสดิ์ (2543) ที่ศึกษาชมรมผู้สูงอายุ จ.น่าน ที่วางเป้าหมายของชมรมตามแนวคิดของผู้ก่อตั้งชมรม คือ นายแพทย์บุญยงค์ วงศ์รักมิตร ไว้ว่า “พึ่งตนเอง พึ่งพากันเอง ช่วยสังคม และให้สังคมช่วย” ซึ่งไล่ระดับจากที่สำคัญมากที่สุดคือ ผู้สูงอายุต้องพึ่งตนเองก่อน นำไปสู่การสร้างเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือกัน เมื่อเข้มแข็งก็จะช่วยเหลือสังคม และในท้ายที่สุดคือการพยายามหลีกเลี่ยงคือการให้สังคมช่วย

แต่ถึงแม้ว่า ผู้สูงอายุจะมีทัศนคติต่อตนเองในด้านบวกก็ตาม แต่ก็ยังคงต้องมีปัจจัยภายนอกที่ร่วมกำหนดผู้สูงอายุด้วย นั่นก็คือ ปัจจัยเชิงประชากรศาสตร์ ปัจจัยด้านสุขภาพจะ ปัจจัยด้านการรวมกลุ่ม และปัจจัยการสนับสนุนจากชุมชน ปัจจัยทั้งสี่จะช่วยส่งเสริมให้เกิดพลังของผู้สูงอายุได้

ในด้านปัจจัยเชิงประชากรศาสตร์ ในงานชิ้นนี้พบตัวแปรที่สำคัญคือเรื่อง “ทุน” หากเป็นผู้สูงอายุที่มีกำลัง “ทรัพย์” ก็จะช่วยทำให้เป็นพลังในการทำงาน ดังกรณีของกลุ่ม OPPY ที่ใช้ “ทุนทรัพย์” มาสร้าง “ความรู้ด้านคอมพิวเตอร์” เพื่อพัฒนาตนเองและพัฒนาสังคม หรือหากมีกำลัง “ความรู้” และ “ภูมิปัญญา” ดังชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ก็จะช่วยให้งานง่ายขึ้น

สิ่งที่น่าขบคิดก็คือ ความรู้ที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มสร้างจะต่างกันตรงที่กลุ่ม OPPY เป็นความรู้ “ใหม่” ที่ “ไฮเทค” ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม เป็นความรู้ “ภูมิปัญญา” ใน “อดีต” เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปกลับพบว่า ชุดความรู้แบบใหม่ของกลุ่ม OPPY นอกจากใช้เงินแล้ว ยังเป็นชุดความรู้ที่ต้องการความทันสมัยอยู่ตลอดเวลา ผู้สูงอายุในกลุ่มนี้จึงจำเป็นต้อง “พัฒนา” และ “เรียนรู้” เทคโนโลยีอยู่ตลอดเวลา ดังที่ปรากฏจากการที่ชมรมผู้สูงอายุกลุ่มนี้ต้องเข้ามาเรียนวิชาจาก OPPY อยู่เสมอเหมือนเช่นชื่อกลุ่ม “รักวันอาทิตย์” ที่รวมตัวกันเรียนคอมพิวเตอร์ทุกวันอาทิตย์ หากมองอีกนัยหนึ่ง ความ “ไฮเทค” ที่ผู้สูงอายุเลือกนั้น ต้อง “ล้ำ” และ “ทันสมัย” อยู่ตลอดเวลาเพื่อมิให้ตกยุค และที่สำคัญคือต้องแข่งขันกับกลุ่มวัยอื่น (โดยเฉพาะวัยรุ่น) ที่ยึดกุมพื้นที่แห่งนี้

ในทางตรงกันข้าม ผู้สูงอายุชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร กลับใช้ความรู้ในอดีต คือ “ภูมิปัญญา” ทั้งด้านการเกษตรพอเพียง วัฒนธรรมในอดีต และศาสนา มาเป็นหลักในการต่อสู้ความหมาย ซึ่งแม้ว่า ความรู้ดังกล่าวอาจล้าหลังไปบ้างแต่ก็ยังคงหาเวลาไปฝึกอบรมความรู้เพิ่มเติมจากภายนอกและนำมาประยุกต์เข้ากับความรู้ชุดเดิม จึงทำให้เป็นจุดเด่นและแทบจะไร้ซึ่งคู่แข่งคนอื่นมาแย่งชิงพื้นที่

ดังนั้น การเลือกทุนของตนที่จะต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ตนจึงอาจต้องทบทวนหวนคิดว่า ตนเองนั้นเหมาะกับทุนการทำงานในลักษณะใด

ส่วนปัจจัยด้านสุขภาวะ ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มมีสุขภาวะที่ดี และรู้จักป้องกันและรักษาสุขภาพให้แข็งแรงจึงมีพลังใจและพลังกายในการต่อสู้กับอัตลักษณ์ในด้านลบ นั่นก็หมายความว่า หากมีสุขภาวะที่ไม่พร้อมก็ย่อมทำให้พลังการต่อสู้ลดลงได้เช่นกัน

สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม ยังมีพลังเสริมที่ได้จากการ “รวมกลุ่มแบบถาวร” เป็นชมรมผู้สูงอายุ การรวมกลุ่มนี้เองทำให้ช่วยแลกเปลี่ยนความรู้ของผู้สูงอายุด้วยกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งก็ใกล้เคียงกับกลุ่ม OPPY แต่จุดที่ต่างไปก็คือ การรวมกลุ่มของผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จะมุ่งเน้นการสร้างพลังเพื่อทำประโยชน์แก่สังคมมากกว่า และที่สำคัญคือ การรวมกลุ่มจะมีลักษณะถาวรมากกว่าเป็นโครงสร้างหลวมๆ อันทำให้เกิดพลังในการทำงานมากกว่า

แนวคิดการรวมกลุ่มเพื่อสร้างพลังอำนาจไม่ต่างไปจากงานวิจัยของอรรพรรณ ศิริสวัสดิ์ (2543: 96) ที่ระบุว่า การรวมกลุ่มเป็นชมรมนี้ทำให้ปรับการมองผู้สูงอายุจาก “ผู้ด้อยโอกาสเป็นผู้ได้โอกาส”

นอกจากนั้น การรวมกลุ่มทำให้เกิดปัจจัยต่อมาคือ คนในชุมชนให้การสนับสนุนได้ง่ายขึ้น ด้วย ซึ่งในกรณีชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม การรวมกลุ่มจะได้รับความช่วยเหลือทั้งจากคนภายในและภายนอกชุมชน ทั้งสถานีนามัย อบต. วัด โรงเรียน และกระทรวงสาธารณสุข

ในทำนองเดียวกันกลุ่ม OPPY ก็ได้รับการสนับสนุนจากชุมชนด้วย แต่ชุมชนในที่นี้คือ “ภาคธุรกิจ” หรือบริษัทเอกชนเลย อันเป็นเครื่องยืนยันว่าผู้สูงอายุไม่อาจทำงานเพียงลำพังเพราะมีข้อจำกัดด้านร่างกายควรมีผู้ช่วยสนับสนุน แต่จุดที่ต่างไป คือ การที่ภาคธุรกิจจะสนับสนุนได้นั้น กลุ่ม OPPY ก็ต้องจ่ายเงินเพื่อเป็นค่าเล่าเรียนให้กับบริษัทด้วย จึงจะทำให้บริษัทพัฒนาความรู้ด้านเทคโนโลยีแก่ผู้สูงอายุ ส่วนนี้เองทำให้การสนับสนุนจำกัดเฉพาะผู้สูงอายุที่มีรายได้เท่านั้น

ในด้านเนื้อหา ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มได้สร้างเนื้อหาหรืออัตลักษณ์ที่ตนเองต้องการและสื่อสารออกไปโดยเน้นเนื้อหาเชิงบวก ในขณะที่กลุ่ม OPPY จะมุ่งสร้างเนื้อหา “ผู้สูงวัยหัวใจไฮเทค” ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จะมุ่งเน้น “ผู้สูงอายุคือผู้มีศักยภาพต่อชุมชน”

ทั้งนี้ ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มจะใช้ประเพณีทวาทกรรม “สาธิต” เป็นลำดับแรก เพื่อที่จะทำให้ทั้งผู้สูงอายุและคนอื่นได้เห็นจากการปฏิบัติ ต่อจากนั้นจึงจะ “อธิบาย” “ยกตัวอย่าง” “เปรียบเทียบ” ส่วน “การสั่งสอน” จะใช้ค่อนข้างน้อย มักจะใช้กับตัวผู้สูงอายุด้วยกันเอง ทั้งหมดนี้ก็เนื่องมาจากอำนาจของผู้สูงอายุที่ลดลงและพลังอำนาจของสังคมที่กำหนดผู้สูงอายุในเชิงลบโดยเฉพาะด้านความเชี่ยวชาญ การใช้การสั่งสอนจึงทำให้คนอื่นอาจมองว่าเป็นการ “บ่นจู้จี้” มากกว่า

ในด้านช่องทางการสื่อสาร พบว่า ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มรู้จักเลือกช่องทางการสื่อสารที่เหมาะสมกับตนเอง นั่นก็คือ การใช้การสื่อสารมุขปาฐะ การสื่อสารผ่านสื่อกิจกรรมเป็นหลัก นอกจากนั้น เนื่องด้วยผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มเป็นผู้สูงอายุที่ได้รับการยกย่องจึงทำให้สื่อมวลชนและนักวิชาการเริ่มเข้าไปศึกษาโดยตรง ส่งเนื้อหาผ่านสื่อมวลชนและงานวิจัยอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในด้านบวกที่ตนเองต้องการนำเสนอจึงสามารถแพร่กระจายได้ในวงกว้าง แต่หากจะให้กลายเป็น “พลัง” ที่จะก้าวสู่การประสานเป็นเครือข่ายอำนาจ (network of power) ดังแนวคิดของ Foucault ที่จะขยับเขยื้อนและล้มวาทกรรมความอ่อนแอและพึ่งพิงก็ยังคงเป็นไปได้ยาก เพราะยังมีปริมาณและความถี่ที่น้อยอยู่ (ดังที่อธิบายในตอนต้นแล้ว)

สำหรับกรณีของกลุ่ม OPPY เนื่องจากเป็นกลุ่มที่อยู่ภายใต้โครงสร้างธุรกิจ จึงทำให้มีงบประมาณที่จะทำจดหมายข่าว (press release) สื่อสารผ่านสื่อมวลชนและเว็บไซต์ (website) ปริมาณการสื่อสารกับคนภายนอกจึงมากกว่ากรณีของชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร

อย่างไรก็ตาม แม้ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม อาจมีช่องทางการสื่อสารผ่านสื่อมวลชนและเว็บไซต์ที่จำกัดก็ตาม แต่เนื่องจากชมรมผู้สูงอายุแห่งนี้เป็นหนึ่งในเครือข่าย “สมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย” การได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงสาธารณสุข อีกทั้งเป็นหนึ่งในเครือข่ายของชมรมในจังหวัดพิจิตร จึงทำให้ชมรมแห่งนี้นอกจากมีพลังความร่วมมือจากภายนอกแล้ว ยังทำให้เนื้อหาเรื่องราวของชมรมนั้นแพร่กระจายไปสู่วงกว้างได้ด้วย บ่อยครั้งที่ผู้สูงอายุในชมรม เช่น ลุงจวน ผลเกิด ได้กลายเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ในพื้นที่ต่างๆ และตัวชมรมเองก็กลายเป็นแบบอย่างให้ชมรมผู้สูงอายุแห่งอื่นๆ ได้แลกเปลี่ยนความรู้

ประโยชน์ของการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่นี้ ทำให้เกิดข้อสังเกตตามมาสองข้อ

ข้อแรก หากกลุ่ม OPPY อยู่บนเครือข่ายนี้ด้วยก็อาจทำให้เกิดการแพร่กระจายและแลกเปลี่ยนเป็นไปในวงกว้างมากขึ้นได้ ซึ่งมาจากการผนวกสื่อใหม่และเครือข่ายเข้าด้วยกัน

และข้อที่สอง หากสามารถรวมตัวของผู้สูงอายุทั้งหมด ทั้งกลุ่ม OPPY ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม และเครือข่ายสมาชิกใน “สมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย” ที่มีจำนวนมากกว่า 19,475 แห่ง (ศิริวรรณ อรุณทิพย์ไพฑูรย์ และคณะ, 2552: 71) เพื่อแลกเปลี่ยนการ

ทำงาน และถอดบทเรียนการทำงาน โดยอาจมีองค์กรหรือหน่วยงานใดที่ช่วยประสานการทำงาน ก็ย่อมทำให้เกิดพลังการทำงานในระดับสูงอันอาจกลายเป็นการประสานพลังเครือข่าย (network of power) ตามแนวคิดของ Foucault ที่มีพลังแรงพอที่สามารถสั่นคลอนอัตลักษณ์ที่สังคมกำหนด ผู้สูงอายุในด้านลบได้ไม่มากนักน้อย ดังเช่นที่เคยทำสำเร็จในการผลักดันนโยบายผู้สูงอายุในอดีต

ถึงแม้ว่า ในด้านหนึ่งอาจมองว่า โดยธรรมชาติแล้วนั้น การรวมตัวอาจเป็นเรื่องยาก แต่จากงานวิจัยที่ผ่านมา เช่น งานของอรรถกร ศิริสวัสดิ์ (2543) พิสูจน์ให้เห็นว่า การรวมตัวของ ผู้สูงอายุมิได้เป็นเรื่องยาก เพราะผู้สูงอายุแต่ละท่านจะมีคุณสมบัติที่พร้อมที่จะรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เนื่องด้วยผู้สูงอายุจะใช้เกณฑ์เรื่องความเป็นผู้สูงอายุเป็นจุดร่วมที่สำคัญของชีวิต และทัศนคติอื่นๆ ออกไป เช่น เพศ สุขภาพ อาชีพ เป็นต้น การรวมตัวจึงเป็นเรื่องที่ง่ายกว่าการรวมตัวของกลุ่มอื่นๆ ในสังคม แต่การรวมตัวของผู้สูงอายุในระดับประเทศก็ยังมีได้เป็นเรื่องง่าย เพราะยังขาด ผู้รับผิดชอบประสานการทำงาน เพราะจากงานวิจัยของผู้วิจัยในอดีต (กำจร หลุยยะพงศ์, 2552ก) พบว่า การรวมตัวของผู้สูงอายุที่จะประสบความสำเร็จได้ จำเป็นต้องมี “ผู้ประสานการทำงาน” เพราะว่า ผู้สูงอายุจะมีจุดอ่อนในด้านร่างกาย การทำงานแต่เพียงผู้เดียวอาจเป็นเรื่องยาก ดังเช่น กรณีของทั้งสองกลุ่มจะมี คุณสุธีรา จำลองศุภลักษณ์ และคุณหมอนพวรรณ โฉมสุข คอยเป็นผู้ ประสานงาน รวมถึงการมีชุมชนเป็นผู้สนับสนุนการทำงานอีกด้วย

นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมในหัวข้อช่องทางการสื่อสารก็คือ แม้สื่อมวลชน จะเป็นสื่อขนาดใหญ่และมีพลังอย่างสูงโดยเฉพาะในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร แต่ผู้สูงอายุทั้งสอง กลุ่มกลับมิได้เป็น “ผู้ผลิต” เนื้อหาผู้สูงอายุในสื่อมวลชนอย่างแท้จริง อย่างมากก็คือการเป็นผู้ผลิต ทางอ้อมผ่านการที่สื่อมวลชนนำเสนอข่าวสาร อันทำให้ประเด็นผู้สูงอายุมิได้เป็นประเด็นที่ถูก นำมาเสนอบ่อยครั้งหรือเป็นเพียงประเด็นรอง ผู้สูงอายุโดยส่วนใหญ่จึงเป็นเพียง “ผู้บริโภค” เท่านั้น แต่ในอนาคตเมื่อปริมาณผู้สูงอายุที่เพิ่มสูงขึ้น จึงควรเปิดพื้นที่ให้กับผู้สูงอายุเข้ามามี ส่วนร่วมในสถาบันสื่อมวลชนมากขึ้น เพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะของการสื่อสารให้กับผู้สูงอายุและ สร้างความเข้าใจด้านผู้สูงอายุให้กับบุคคลทั่วไปในสังคมไทยเพื่อขจัดปัญหาของผู้สูงอายุที่จะ เกิดขึ้นในอนาคต

ในด้านสุดท้าย ผู้รับสาร เป็นมิติที่ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มไม่ยอมมองข้ามไป เนื่องด้วยการ มองว่าตนเองยังคงมีคุณค่ามีความเชี่ยวชาญอยู่ จึงมีเป้าหมายที่จะถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญา ให้กับคนรอบข้าง ทั้งลูกหลาน คนภายนอก และที่สำคัญคือ การสื่อสารกับผู้สูงอายุด้วยกันเองมิให้ ท้อแท้ทอดถอย

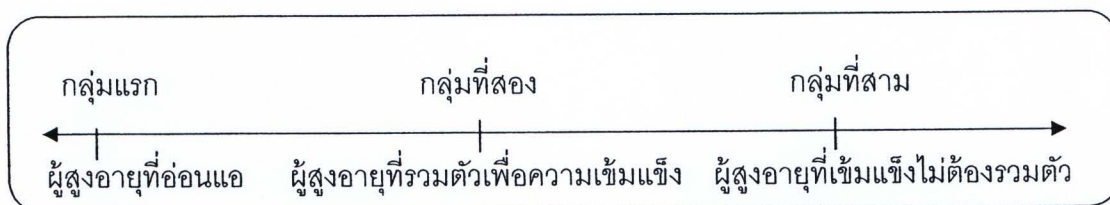
เงื่อนไขทั้งสี่ประการ คือ ตัวผู้สูงอายุเอง เนื้อหา ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร เป็นเงื่อนไขที่หากผู้สูงอายุกลุ่มอื่นกลุ่มใดต้องการก้าวเข้ามาเป็น “ผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ” จำเป็นต้องเรียนรู้และปรับใช้ให้เหมาะกับตนเอง

6.2 การต่อสู้เชิงอำนาจของผู้สูงอายุกลุ่มอื่นๆ

ในขณะที่งานวิจัยชิ้นนี้จะมุ่งเน้นกลุ่มผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ ที่ต่อสู้เชิงอำนาจเพื่อยืนยันอัตลักษณ์ของตนเอง แต่ในความเป็นจริงนั้น ผู้สูงอายุในสังคมไทยมีความหลากหลายและต่างก็พยายามต่อสู้เชิงอำนาจเหมือนกัน เพียงแต่ว่าระดับและกลยุทธ์การต่อสู้อาจแตกต่างกัน

หากลองจัดแบ่งผู้สูงอายุแบบคร่าวๆ ด้วยเกณฑ์คู่แ่งเรื่องความอ่อนแอและเข้มแข็ง ก็พบว่า ผู้สูงอายุไทยมีความหลากหลาย โดยด้านซ้ายมือถือเป็นผู้สูงอายุที่อ่อนแอเพียงพิง ตรงกลางคือ ผู้สูงอายุที่ต้องรวมตัวกันเพื่อที่จะเป็นผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ ดังงานวิจัยชิ้นนี้ และด้านขวามือ คือ ผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็งไม่จำเป็นต้องรวมตัวกันทำกิจกรรม ดังรูปภาพที่ 81

รูปภาพที่ 81 ความหลากหลายของผู้สูงอายุในสังคมไทย

กลุ่มแรก ผู้สูงอายุที่อ่อนแอเพียงพิง จากงานวิจัยในอดีตที่ผ่านมาแสดงให้เห็นถึงผู้สูงอายุบางกลุ่มในสังคมเป็นผู้สูงอายุที่อ่อนแอและเพียงพิง เช่น ผู้สูงอายุที่พำนักในบ้านพักคนชรา ดังงานของเรื่องรอง ชาญวุฒิธรรม (2547) แม้จะมีความพยายามกำหนดความหมายของคนที่ย่อยแอที่สุดในสังคม แต่ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ก็ใช้ความอ่อนแอของตนเป็นกลยุทธ์ที่จะต่อรอง เช่น การสร้างรายได้ให้กับผู้สูงอายุในบ้านพักคนชรา การหนีเที่ยว การขอกลับบ้าน รวมถึงผู้สูงอายุในบ้านพักคนชราก็ต่อรองความหมายด้วยการนิยามตนเองว่ามีใช้คนที่ถูกทอดทิ้ง แต่เป็นผู้เลือกมาอยู่ที่นี่เองมากกว่า

กลุ่มที่สอง ผู้สูงอายุที่รวมตัวเพื่อความเข้มแข็ง เป็นกลุ่มที่อยู่ตรงกลางในงานวิจัยชิ้นนี้ ซึ่งเป็นผู้สูงอายุที่ต้องรวมตัวกัน ทั้งนี้ ก็เนื่องจากหากผู้สูงอายุไม่ได้รวมตัวกันแล้วก็จะขาดพลัง เพราะผู้สูงอายุถูกลดทอนอำนาจจากสังคมในยุคอุตสาหกรรม ประกอบกับความอ่อนแอทางด้าน

ร่างกาย การรวมตัวจึงทำให้เกิดการช่วยเหลือและสร้างพลังในการกำหนดตนเองด้วยแนวทางที่หลากหลายดังที่อธิบายไปแล้วในงานวิจัยนี้

กลุ่มที่สาม ผู้สูงอายุที่เข้มแข็งอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องรวมตัวกัน ผู้สูงอายุในกลุ่มนี้ถือเป็นผู้สูงอายุที่อยู่ในอุดมคติของสังคม คือ เข้มแข็งมีคุณภาพ ทำประโยชน์ต่อสังคม ดังปรากฏอยู่ในตัวอย่างผู้สูงอายุที่ได้รับการยกย่องและบางท่านก็ได้รับรางวัลต่างๆ ทั้งรางวัลผู้สูงอายุแห่งชาติ ศิลปินแห่งชาติ เป็นต้น อีกทั้ง ปรากฏตามหนังสือมวลชน เช่น หนังสือ “ผู้สูงวัยอยู่อย่างไรให้สูงค่า” (2550) “เส้นทางสายเกียรติยศ” (2551) และในนิตยสาร Young@Heart (2553) อาทิ นายแพทย์ประเวศ วะสี นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช ศ.ระพี สาคริก นายแพทย์เสม พริ้งพวงแก้ว ศ.มารุต บุนนาค ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ท่านผู้หญิงสุมาลี จาติกวณิช คุณครูสมถวิล สังขะทรัพย์ เป็นต้น

ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ใช้ทุนเดิมที่มีมา ทั้งความรู้ การงาน และในบางกรณีก็คือทุนทรัพย์ ในการดำรงชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม หากกล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ในบางครั้งเราก็อาจสงสัยว่าเขาและเธอเป็นผู้สูงอายุ เพราะทั้งหมดนี้มิได้มีความอ่อนแอโดยเฉพาะเรื่องสังขารให้ได้พบเห็น อีกทั้งมีคุณสมบัติ “ความรู้ความเชี่ยวชาญ” ที่เป็นคุณสมบัติที่เริ่มหดหายไปของผู้สูงอายุ แต่ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ก็ได้อผลิตซ้ำความหมายคุณค่าผู้สูงอายุให้ดำรงอยู่ในสังคมไทยไม่ให้นิหยา

การจำแนกผู้สูงอายุออกเป็นทั้งสามกลุ่ม นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าผู้สูงอายุทั้งสามกลุ่มต่างต่อสู้เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของตนแล้ว ยังแสดงให้เห็นระดับการต่อสู้ที่ต่างกัน กลุ่มแรก อาจจะมีระดับการต่อสู้ที่น้อย เช่นเดียวกับกลุ่มที่สาม เพราะกลุ่มแรกถูกรอรับจากสถาบันค่อนข้างมาก ในทางกลับกันกลุ่มที่สามกลับถูกรอรับค่อนข้างน้อย เพราะตนเองยังคงมีความเข้มแข็งไม่เข้าเกณฑ์ผู้สูงอายุจึงไม่ต้องต่อสู้มากเท่าไร มีเพียงการธำรงรักษาความรู้ความเชี่ยวชาญของตนเอาไว้ ส่วนกลุ่มที่สอง กลับเป็นกลุ่มที่อยู่ตรงกลางที่มีลักษณะการต่อสู้มากกว่า เพราะต้องต่อสู้กับสถาบันที่กำหนดในแง่ลบโดยใช้ทุนที่มีอยู่ของตนและการรวมตัว (ซึ่งต่างไปจากกลุ่มที่สาม ที่ทุนเดิมอาจมีมากจนไม่จำเป็นต้องอาศัยการรวมตัว)

ในทัศนะของผู้วิจัย การเลือกศึกษากลุ่มที่สองหรือผู้สูงอายุที่เข้มแข็งและมีคุณภาพแต่รวมตัวกัน ก็เนื่องมาจากผู้สูงอายุในกลุ่มนี้เป็นผู้สูงอายุที่มีสุขภาวะที่ดีจากการพัฒนาการแพทย์ แต่ถูกกีดกันจากสังคมอุตสาหกรรม และที่สำคัญคือ เริ่มมีปริมาณที่มากขึ้น (เมื่อเทียบกับกลุ่มแรกและกลุ่มที่สาม) ดังนั้น การศึกษากลุ่มนี้จะเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับผู้สูงอายุท่านอื่นๆ ที่อาจจะมีคุณสมบัติใกล้เคียงกัน แต่ยังไม่อยู่เฉยๆ มิได้หันมารวมตัวกันดังเช่น ผู้สูงอายุทั้งสองกลุ่มนี้ที่ทั้งทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองแล้วยังส่งผลต่อสังคมด้วย

นอกจากนั้น ในเมื่อกลุ่มผู้สูงอายุกลุ่มนี้มีความสำคัญ สถาบันต่างๆ ในสังคมจึงอาจต้องให้ความสนใจสนับสนุนส่งเสริมเพื่อมิให้กลุ่มผู้สูงอายุดังกล่าวกลายเป็นผู้สูงอายุที่อ่อนแอและสร้างภาระให้กับสังคม หรือกลายเป็นผู้สูงอายุในกลุ่มแรก การสนับสนุนนั้นอาจมิใช่เฉพาะเรื่อง “เงิน” แต่อย่างเดียว แต่อาจหมายรวมถึงการสนับสนุนให้เกิดการ “รวมกลุ่ม” พร้อมทั้งสนับสนุนให้แต่ละกลุ่มมี “ผู้ประสานงาน” เพราะเป็นสิ่งสำคัญของการทำงานกลุ่มของผู้สูงอายุที่ยังจำเป็นต้องมีผู้ประสานการทำงานดังในกรณีตัวอย่างของผู้สูงอายุในงานวิจัยนี้ อีกทั้ง การหา “พื้นที่สาธารณะ” สำหรับกลุ่มผู้สูงอายุทั้งในโลกความเป็นจริงและแม้กระทั่งพื้นที่สาธารณะของผู้สูงอายุในสื่อมวลชน

7. ข้อจำกัดการวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้มีข้อจำกัดสองประการ ซึ่งเป็นข้อจำกัดด้านข้อมูลเอกสารและกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

ประการแรก ข้อจำกัดในด้านข้อมูลเอกสาร เนื่องจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุมีจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องเลือกเอกสารที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุโดยตรง ทั้งด้านสังคม การแพทย์ รัฐ เศรษฐกิจ และการสื่อสาร และคัดเอกสารบางส่วนออก ดังเช่น การมิได้พิจารณาเรื่องเล่า ตำนาน นิยาย ละครโทรทัศน์ แต่จะแทนที่โดยสื่อภาพยนตร์ ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีลักษณะเป็นเรื่องเล่า แต่ก็มีความแตกต่างกันด้วย คือ สื่อภาพยนตร์จะมุ่งเน้นผลกำไรและฉายในโรงภาพยนตร์ อันอาจทำให้มิติเรื่องผู้สูงอายุต้องปรับเปลี่ยนไปตามกลุ่มเป้าหมาย ในอนาคตช่องว่างส่วนนี้อาจเป็นส่วนที่นักวิจัยท่านอื่นสนใจและเติมเต็มในส่วนนี้ได้

ประการที่สอง ข้อจำกัดในการศึกษากลุ่มบุคคล ผู้วิจัยเลือกกลุ่มบุคคลสองกลุ่มที่เข้มแข็งและมีคุณภาพ แต่จะต่างกันสุดขั้วคือ กลุ่มแรก OPpy เป็นผู้สูงอายุในเมืองที่เป็นคนชั้นกลางถึงสูง ส่วนกลุ่มที่สอง กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร เป็นผู้สูงอายุในชนบทที่เป็นคนชั้นล่าง เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ผู้สูงอายุที่แตกต่างกันในแง่พื้นที่และชนชั้น แต่เป็นผู้เข้มแข็งและมีคุณภาพจะสร้างอัตลักษณ์และต่อสู่ความหมายผู้สูงอายุได้อย่างไร

ความต่างกันสุดขั้วส่งผลต่อการศึกษาที่แตกต่างกัน แม้โครงสร้างการศึกษาจะคล้ายคลึงกัน แต่คำถาม วิธีการถาม การเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างจะแตกต่างกันอย่างมาก ในขณะที่ชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม เป็นผู้ที่อยู่ต่างจังหวัดแม้จะดูเหมือนว่าจะยากที่จะเข้าถึงกลุ่มตัวอย่าง แต่เนื่องจากผู้วิจัยเคยทำงานร่วมกันกับกลุ่มตัวอย่างทำให้เข้าถึงได้ค่อนข้างง่าย แต่ก็มีปัญหาในการตั้งคำถามสัมภาษณ์จะต้องใช้ถ้อยคำที่เรียบง่าย การยกตัวอย่างภาพให้เห็น ในทางกลับกัน

กลุ่ม OPPTY ซึ่งแม้จะอยู่ในเมือง แต่เป็นกลุ่มคนชั้นกลางถึงสูงการเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างมิได้เป็นไปได้ง่าย เพราะกลุ่มดังกล่าวค่อนข้างเก็บตัว ส่วนคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ก็อาจจะไม่มากนัก

อย่างไรก็ดี ผลจากการวิจัย ก็ทำให้ได้บทเรียนการศึกษาจากผู้สูงอายุ ก็คือ การเข้าไปพบกับผู้สูงอายุบ่อยครั้งจนกระทั่งกลุ่มผู้สูงอายุไว้วางใจ เห็นว่าเป็นลูกเป็นหลาน และเชื่อมั่น เพราะผู้สูงอายุเหล่านี้ “ดูคนเป็น” หากไม่ตั้งใจจริง การสัมภาษณ์ก็จะได้ข้อมูลที่ไม่ถูกต้องและไม่ครบถ้วนได้ การไปพบครั้งแรกจึงอาจจะไม่ได้ข้อมูลเท่าไรนัก แต่เมื่อไปบ่อยครั้งก็จะทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมขึ้น

การศึกษาจากบุคคลผู้สูงอายุ ยังมีข้อจำกัดตรงเรื่องวัย ความอ่อนแอทางด้านร่างกาย การศึกษา จึงไม่อาจใช้การสัมภาษณ์แต่เพียงอย่างเดียว จำเป็นต้องใช้ทั้งการสังเกตการณ์ การศึกษาจากเอกสารเพิ่มเติม รวมถึงการสัมภาษณ์บุคคลใกล้ชิด

แม้ผู้วิจัยจะวางแผนการสัมภาษณ์บุคคลใกล้ชิด เช่น ญาติ พี่น้องของผู้สูงอายุ แต่ก็ได้เป็นเรื่องที่ย่ำแย่ยาก เพราะแม้ผู้สูงอายุจะยินดีร่วมมือให้สัมภาษณ์ แต่ก็มิได้หมายความว่าหมายรวมถึงบรรดาญาติพี่น้องด้วย หนทางแก้ไขก็คือ การศึกษาจากเอกสารที่เคยสัมภาษณ์มาก่อน หรือการสัมภาษณ์บุคคลใกล้ชิด

ข้อจำกัดอีกประการ ก็คือ การกำหนดกลุ่มเป้าหมายเป็นสองกลุ่ม คือ OPPTY และชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร วางอยู่บนเงื่อนไขตัวแปรความเป็นคนเมือง-ชนบท ชนชั้น แต่ในความเป็นจริง ตัวแปรดังกล่าวยังเป็นตัวแปรย่อยๆ ซึ่งยังคงมีตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุอีก เช่น ภูมิปัญญา เพศ ศาสนา ฯลฯ ซึ่งเป็นตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างอัตลักษณ์ผู้สูงอายุที่ต่างกันตามแนวคิด articulated self นั่นก็หมายความว่า หากผู้วิจัยสามารถคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความหลากหลายได้มากกว่านี้ ก็จะย่อมทำให้เห็นการต่อสู้ความหมายที่แตกต่างและหลากหลายมากยิ่งขึ้น

8. ข้อเสนอแนะในอนาคต

ข้อเสนอแนะในอนาคตสามารถแยกเป็นสองส่วนคือ ข้อเสนอแนะในการวิจัยและข้อเสนอแนะในการพัฒนาผู้สูงอายุ

ในดววนแรก ข้อเสนอแนะในการวิจัย หากย้อนกลับไปพิจารณาถึงข้อจำกัดการวิจัย นอกจากการเติมเต็มการศึกษาสื่อที่ขาดหายไปคือ เรื่องเล่า ตำนาน นิยาย ละครโทรทัศน์แล้ว ยังอาจศึกษาจากกลุ่มเป้าหมายผู้สูงอายุที่แตกต่างหลากหลายมากขึ้น เช่น ผู้สูงอายุที่มีความต่างเรื่อง ศาสนา เพศ ชชาติพันธุ์ อันจะทำให้เห็นความแตกต่างหลากหลายของอัตลักษณ์ผู้สูงอายุมากยิ่งขึ้น

อีกทั้ง เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้เผยให้เห็นการต่อสู้ของกลุ่มผู้สูงอายุที่ใช้กลยุทธ์อยู่ในทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือ กลุ่ม OPpy ใช้พลังความรู้สมัยใหม่และอำนาจ “เงิน” ส่วนชมรมผู้สูงอายุ ต.โพธิ์ไทรงาม จ.พิจิตร จะใช้พลังภูมิปัญญา เป็นเครื่องมือต่อสู้กับอัตลักษณ์ที่สังคมกำหนด ดังนั้น จึงน่าที่จะศึกษากลุ่มผู้สูงอายุที่อยู่ระหว่างกลาง คือ การผสมระหว่างภูมิปัญญาและสื่อสมัยใหม่ด้วยว่า จะมีแนวทางการต่อสู้อย่างไร

และเนื่องจากงานวิจัยนี้ค้นพบว่า ผู้สูงอายุยังขาดการรวมตัวเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่และน่าที่จะส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่าย จึงควรจะศึกษาการสื่อสารเครือข่ายขนาดใหญ่ เช่น กรมการแพทย์ และสมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงการประสานการทำงานในระดับประเทศ เพราะจากงานของปิยากร หวังมหารพร (2546) ที่ผ่านมาได้กล่าวให้เห็นว่าการรวมตัวของผู้สูงอายุเป็นสมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย ทำให้เกิดการผลักดันนโยบายผู้สูงอายุในช่วงหลัง แต่ก็ยังมิได้แสดงให้เห็นถึงการสื่อสารเพื่อการรวมตัวเป็นเครือข่ายเพื่อผลักดันนโยบาย รวมถึงภายหลังจากการผลักดันแล้วชมรมมีการดำเนินการอย่างไรต่อไป ซึ่งน่าจะเป็นคำถามที่รอคำตอบในอนาคต

นอกจากนั้น เมื่อเทียบกับอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในต่างประเทศก็เป็นกรณีของสังคมตะวันตก แต่สำหรับสังคมไทยที่มีความแตกต่างจากสังคมตะวันตก การเปรียบเทียบในอนาคตน่าจะนำไปสู่การเปรียบเทียบกับสังคมตะวันออก เช่น สังคมญี่ปุ่นว่ามีลักษณะที่เหมือนหรือต่างกันอย่างไร

ด้านที่สอง การพัฒนาผู้สูงอายุ จากข้อค้นพบในงานวิจัยพบว่า ผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มที่เข้มแข็งและมีคุณภาพทั้งสองกลุ่ม เป็นกลุ่มที่มีพลังในการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง ทว่ากลับยังมิได้มีการวางแผนรวมตัวเป็นเครือข่าย และการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันในกลุ่มผู้สูงอายุอื่นๆ แม้ว่า กลุ่มทั้งสองจะเปิดพื้นที่ของตนให้เครือข่ายที่ตนรู้จักได้เรียนรู้การทำงาน แต่ก็มิได้มีลักษณะที่เป็นไปตามธรรมชาติ มีขนาดเล็กไม่ทั่วถึง ดังนั้น ในอนาคตหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมการแพทย์ สมาคมสภาผู้สูงอายุแห่งประเทศไทย กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ น่าที่จะประสานกันและผนึกพลังของเครือข่าย ถอดบทเรียนและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผู้สูงอายุที่กระจัดกระจาย โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่ไม่ได้เป็นสมาชิกชมรม เช่น กลุ่ม OPpy เป็นต้น อันจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ผู้สูงอายุในระดับนโยบาย

นอกจากนั้น เนื่องจากในอนาคตผู้สูงอายุจะมีปริมาณมากและอายุยืนขึ้นด้วยการแพทย์ ผู้สูงอายุในอนาคตที่ยังคงเข้มแข็งและมีคุณภาพจึงน่าจะมีปริมาณที่มากขึ้น ดังนั้น ภาครัฐจึงอาจต้องก้าวเข้ามาให้ความสนใจในกลุ่มนี้มากขึ้น โดยเฉพาะในระดับนโยบายผู้สูงอายุ ซึ่งควรระบุนการสนับสนุนในหลากหลายด้าน ไม่เพียงแต่การสนับสนุนเรื่องเงินด้านเดียว แต่อาจต้องก้าวไปสู่การสนับสนุนการรวมกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้ประสานงาน การสนับสนุนด้านพื้นที่สาธารณะของผู้สูงอายุทั้งใน

โลกความเป็นจริงและในสื่อมวลชน เพื่อที่มีให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้กลายเป็นผู้สูงอายุที่อ่อนแอและพึ่งพิงและเป็นภาระของสังคม

อนึ่ง ถึงแม้ว่า สังคมไทยจะมีแนวคิดด้านศาสนาและความกตัญญูเป็นสำคัญ ซึ่งต่างไปจากสังคมตะวันตก และทำให้สังคมไทยอาจไม่ระวังตัวต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้น แต่ในอนาคตหากพิจารณาจากสังคมตะวันตกก็จะพบว่า แนวคิดดังกล่าวเลือนหายไปแล้ว การที่สังคมไทยจะเตรียมพร้อมรับมือกับปัญหาดังกล่าว ด้วยจัดการเครือข่ายอย่างเป็นระบบ พร้อมกับการป้องกันก็อาจจะถือเป็นการทำงานเชิงรุกมากกว่าเชิงรับ